

Waardevolle wijken

Het creëren van waarde in wijken door het gezamenlijk sluiten van grondstofkringlopen

Leclercq, E.M.; Smit, M.J.

Publication date

2021

Document Version

Final published version

Citation (APA)

Leclercq, E. M., & Smit, M. J. (2021). *Waardevolle wijken: Het creëren van waarde in wijken door het gezamenlijk sluiten van grondstofkringlopen*. Delft University of Technology.

Important note

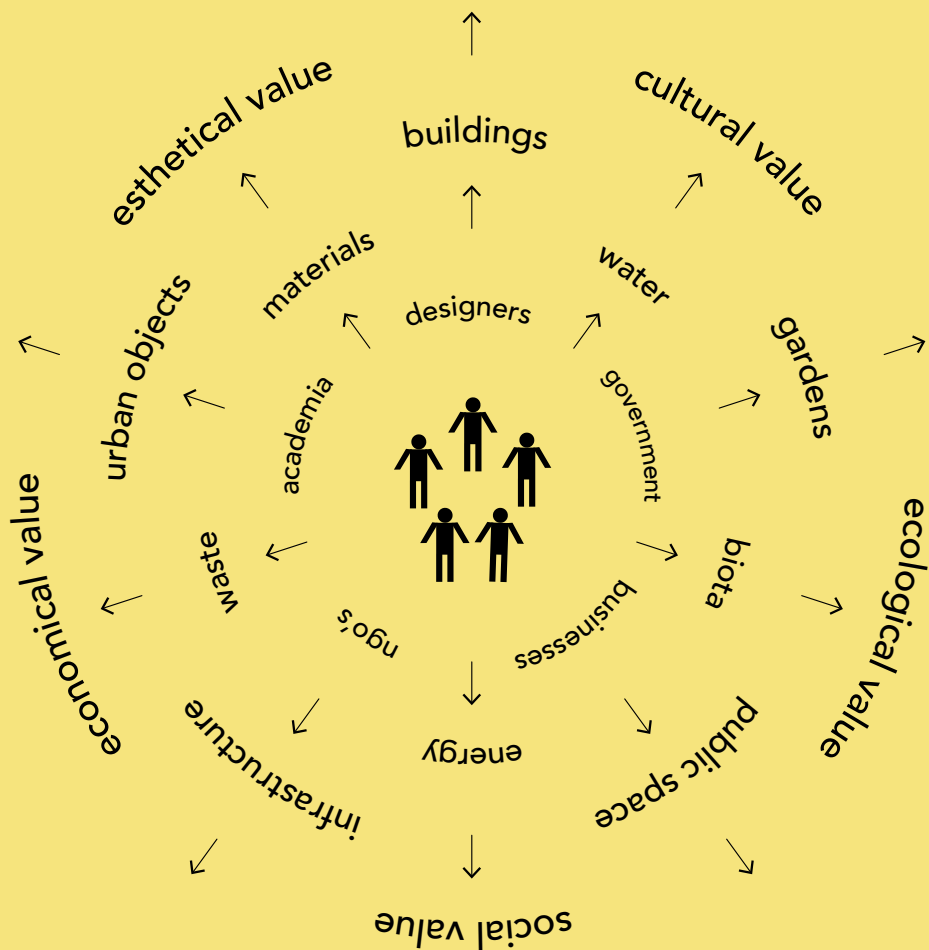
To cite this publication, please use the final published version (if applicable). Please check the document version above.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy

Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights. We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

WAARDEVOLLE WIJKEN

Els Leclercq
Mo Smit

Ontwerp & Overheid
Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2017 - 2020

WAARDEVOLLE WIJKEN

Het creëren van waarde in wijken door
het gezamenlijk sluiten van
grondstofkringlopen

Els Leclercq
Mo Smit

met

Marleen Buizer
Ellen van Bueren
Thijs Asselbergs
Szymon Marciniak
Sophie Boot

Ontwerp & Overheid
Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2017 - 2020

© 2021

Inhoudsopgave

- 6-7 Voorwoord
- 8-17 1 Inleiding
De transitie naar een circulaire economie
Burgerinitiatieven op buurt- en wijkniveau
Ruimte door de nieuwe Omgevingswet
- 18-33 2 Methodologie
Onderzoeksmethode en casuselectie
Analysekader: de Waardebloem
Dataverzameling en visualisatie
- 34-125 3 Case-study analyse
Afrikaanderwijk Coöperatie, Afrikaanderwijk, Rotterdam
Delfshaven Coöperatie, Bospolder Tussendijken (BoTu), Rotterdam
Schoonschip, Buiksloterham, Amsterdam
Plant je Vlag / IEWAN, Vossenpels, Nijmegen
DeBlauweWijkEconomie (dBWE), Spijkerkwartier, Arnhem
I'M Binck, De Binckhorst, Den Haag
- 126-131 4 Methode in de praktijk
- 132-145 5 Conclusie en aanbevelingen
Naar een echt veranderd speelveld
Grondstofkringlopen, ruimtelijke interventies en waardecreatie
De waardebloem: van analyse- naar procesmethode
Aanbevelingen
- 146-153 Referenties
- 154-158 Biografie / Colofon

Voorwoord

De aanleiding voor dit Waardevolle Wijken onderzoek vormde de oproep van het academische onderzoeksprogramma Ontwerp & Overheid van de TU Delft, TU Eindhoven en Wageningen Universiteit. Dit programma maakt deel uit van de Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2017-2020: Samen Werken aan Ontwerpkraacht van de Nederlandse overheid.

Het Programma Ontwerp en Overheid maakt onderzoek mogelijk naar de rol van ontwerp in het (semi)publiek opdrachtgeverschap, gezien vanuit de vernieuwing van het omgevingsbeleid (Omgevingswet en instrumenten zoals de omgevingsvisie en het omgevingsplan). De relatie tussen het ontwerp en de overheid staat centraal (website: [Ontwerp en Overheid](#)).

De Ontwerp en Overheid oproep bood een mooie gelegenheid om bovenstaand vraagstuk te koppelen aan de vraag van Stichting Natuurlijk IJburg om mee te denken over vormen van burgerparticipatie in relatie tot de beoogde circulaire wijkontwikkeling van Strandeiland, het vierde eiland van de IJburg-archipel in Amsterdam dat momenteel ontwikkeld wordt. Het huidige participatieteam, bestaande uit ambtenaren en IJburgers, experimenteert met participatieve democratie, mede in het kader van de nieuwe Omgevingswet, die naar verwachting in 2022 in werking zal treden en meer vrijheden aan burgers zal bieden om hun eigen leefomgeving in te richten.

De gemeente Amsterdam streeft ernaar om Strandeiland emissievrij en energieleverend te ontwikkelen en heeft grote ambities wat betreft circulariteit, klimaatadaptiviteit en natuurinclusiviteit. Het wordt een eiland om te wonen, te werken en te recreëren (Stedenbouwkundig Plan, 2019). Er is begonnen met het opspuiten van het zand en zo krijgt het eiland nu ook in materiële zin steeds meer vorm, terwijl door de ambtenarij de benodigde plannen, studies en beleidsdocumenten worden voorbereid. Zoals meestal het geval met nieuwbouwprojecten zijn de toekomstige bewoners nog niet bekend, waarmee participatie bij de plannen voor het nieuwe eiland, buiten de juridische vastgelegde vormen, zeer gering tot stand komt.

Stichting Natuurlijk IJburg¹ heeft daarom in 2018 het initiatief genomen om de rol van toekomstige bewoner (tijdelijk) op zich te nemen met als doel om van Strandeiland een duurzame en sociale Amsterdamse wijk te maken, samen met toekomstige bewoners, ambtenaren, ondernemers en lokale instanties. Samen met het AMS Institute² en verantwoordelijke ambtenaren richtten zij een 'urban living lab' op, DemoS, waarin geëxperimenteerd wordt met nieuwe manieren van democratische besluitvorming, inclusiviteit en participatie om zo tot gemeenschappelijk ontwikkelde en breed gedragen duurzame initiatieven te komen voor de ontwikkeling van Strandeiland.

Dit zijn grote ambities zowel op organisatorisch vlak – hoe krijg je een 'community' van toekomstige bewoners bij elkaar, hoe laat je hen meepraten, bij welke opgaven, hoe regel je zeggenschap en eigenaarschap etc.- maar ook op technologisch vlak – welke oplossingen zijn voorhanden om een energieproducerend, klimaatadaptief en circulair eiland te worden, hoe verandert de leefomgeving door deze ingrepen, wie is er verantwoordelijk voor het ruimtelijk ontwerp, hoe past de rol van bewoners hierin, etc. Het gaat om vraagstukken die vele expertises en vakgebieden raken. Terwijl overheden vaak sectoraal en thematisch werken, op het niveau van algemeen en individueel belang, lijken dergelijke ambities juist ook gediend door een collectieve lokale aanpak, waarbij integrale meerwaarde voor de wijk wordt geambieerd.

De ontwikkelingen op Strandeiland en de vraagstukken die binnen het DemoS Participatieteam Strandeiland naar voren kwamen, vormden de aanleiding voor dit onderzoek naar circulaire waardecreatie op buurt- en wijkniveau. Wij hebben gaandeweg het onderzoeksproces een visuele methode ontwikkeld die het mogelijk maakt om aan de hand van een zogenaamde waardebloem verschillende circulaire buurt- of wijkinitiatieven te analyseren en de gecreëerde waarde op een visuele manier weer te geven in specifieke waardekaarten. Met de uitkomsten uit het onderzoek, welke we hebben gebundeld in deze publicatie hopen wij het DemoS participatieteam, maar ook andere collectieven die op buurt- of wijkniveau kringlopen willen sluiten, een methode en inzichten aan te bieden die hun initiatieven ondersteunen en tot bloei laat komen.

Els Leclercq en Mo Smit, maart 2021

1 Stichting Natuurlijk IJburg draagt bij aan het groen, sociaal en duurzaam (door)ontwikkelen van het oude en nieuwe IJburg met bewoners, ondernemers, overheden en organisaties, www.natuurlijkijburg.nl
2 Amsterdam Institute for Metropolitan Solutions, www.ams-institute.org

1 INLEIDING

De transitie naar een circulaire economie

De roep om ons huidige economische model te veranderen naar een circulaire economie klinkt door in de vele beleidsstukken die op nationaal, regionaal en lokaal niveau ambtenaren, bedrijfsleven, instanties én burgers oproepen om op een andere manier met grondstofkringlopen, zoals energie, water, afval en (bouw)materialen om te gaan. De Nederlandse overheid heeft de ambitie uitgesproken om in 2050 geheel circulair te zijn (Nederland Circulair in 2050). Dit betekent dat we de huidige lineaire productieketen van “grondstoffengebruik - product – afval” moeten transformeren naar een gesloten productieketen waarbij grondstoffen óf biobased zijn zodat ze weer door het natuurlijk ecosysteem opgenomen kunnen worden óf dat deze grondstoffen hergebruikt kunnen worden en zo eindeloos kunnen circuleren in het productiesysteem (Ellen McArthur Foundation 2012, Ghisellini et al. 2016, Pomponi & Moncaster 2017).

Het circulaire economische model streeft er naar om de verschillende grondstofkringlopen zo lokaal mogelijk te sluiten om onnodig grondstoffengebruik voor logistieke doeleinden te voorkomen. Om die reden zullen naast individuele en centraal georganiseerde oplossingen decentrale initiatieven met betrekking tot het sluiten van grondstofkringlopen op de schaal van buurten, wijken en dorpen een steeds grotere rol gaan spelen. Deze ontwikkeling brengt logischerwijze ook de nodige veranderingen voor de ruimtelijke ordening, het stedenbouwkundig en architectonisch ontwerp en de bijbehorende organisatie met zich mee.

De circulaire transitie wordt vaak gepresenteerd als uitsluitend een technologische opgave, maar deze raakt tegelijkertijd aan sociale, organisatorische en institutionele vraagstukken, die veel vragen oproepen over ontwerpprocessen, benodigde kennis en kunde, verantwoordelijkheid en taakverdeling. Het sluiten van de verschillende grondstofkringlopen op lokaal niveau heeft de potentie om veel waarde toe te voegen aan de gebouwde omgeving, maar valt of staat met een systemische aanpak, dat wil zeggen dat oplossingen in samenhang worden benaderd en meegenomen zoals binnen een natuurlijk eco-systeem. Alleen dan kan de beoogde transitie plaatsvinden. Er wordt hierbij uitgegaan van burgers die zelf kennis hebben of kunnen ontwikkelen om hun eigen handelen te beïnvloeden, en dus zo hun handelingsperspectieven kunnen aanpassen. Bovendien vraagt een dergelijke ingrijpende transitie tevens om een andere organisatie van de bijbehorende ontwerp- en ontwikkelprocessen. Naast wet- en regelgeving op (inter)nationaal niveau zullen lokale, collectieve organisatievormen, waarbij een grotere en actievere rol is weggelegd voor burgers en ondernemers, onontbeerlijk zijn.

De centrale vraag van dit voorliggende Waardevolle Wijken onderzoek is dan ook hoe gemeenschappen door het zo lokaal mogelijk sluiten van grondstofkringlopen meerwaarde kunnen creëren in hun wijk. Het sluiten van de grondstofkringlopen vormt dus het startpunt van het onderzoek, maar hiernaast worden de betrokken actoren, hun ambities en de impact op de fysieke leefruimte meegenomen in de analyse. Dit onderzoeken we door een zestal recente circulaire wijkinitiatieven te analyseren voor verschillende grondstofkringlopen. Met het onderzoek hopen we verder inzichtelijk te maken wat er bij het op lokaal niveau sluiten van grondstofkringlopen komt kijken en welke hindernissen (nog) te nemen zijn.

Deze lessen bieden een handreiking voor het ontwikkelproces van Strandeiland maar zijn natuurlijk ook zeer waardevol voor andere lokale initiatieven, nationaal en internationaal, waar het sluiten van grondstofkringlopen centraal staat. Daarnaast biedt dit onderzoek ook lessen voor de veranderende rol van de overheid, ontwerper en burger binnen het nieuwe speelveld waarin verschillende actoren zeggenschap hebben over het ontwerp- en het besluitvormingsproces. Juist omdat in het onderzoek door de lens van de initiatiefnemers naar de samenwerkingen, interventies, ruimtelijke impact en waardecreatie wordt gekeken zijn de uitkomsten waardevol voor lagere overheden en ontwerpers, die mede in het kader van de naderende omgevingswet steeds vaker gevraagd zullen worden om maatschappelijke initiatieven te faciliteren en begeleiden.

Burgerinitiatieven op buurt- en wijkniveau

De wijk of de buurt wordt niet alleen door burgers maar ook door beleidsmakers weer steeds vaker als het schaalniveau gezien waar integrale antwoorden geboden kunnen worden voor de complexe hedendaagse vraagstukken zoals de circulaire economie, energietransitie, ongelijkheid of gezondheid. In de stadsontwikkeling van de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw stond de wijk ook centraal maar door opkomende trends van digitalisering, mondialisering, grotere sociale netwerken, betere infrastructurele verbindingen etc. verzwakte de relatie tussen burger en buurt in de decennia erna (Majoor & Smit 2019, p. 31-32).

In het licht van de transitie naar een duurzame samenleving wordt het belang van de wijk of buurtschaal in het ontwikkelen van technische en ruimtelijke oplossingen weer groter (Hughes & Hoffmann 2020). In Nederland zijn bijvoorbeeld concrete doelen ten aanzien van het terugdringen van de CO₂ uitstoot vastgelegd in het Klimaatakkoord. Binnen het klimaatakkoord ligt er, vanwege de relatie met het Akkoord van Parijs, een grote focus op CO₂-reductie en de energietransitie. *“Het doel is om in 2030 in de gebouwde omgeving 3,4 Mton minder CO₂ uit te stoten dan in het referentiescenario”* (Klimaatakkoord, 2019, p.15). De Nederlandse overheid kiest daarom voor zowel een ‘warmtetransitie’, waarbij Nederland wijk voor wijk van het aardgas afgaat, mede ingegeven door de aardbevingen in de provincie Groningen, als voor een ‘energietransitie’ - het overschakelen op hernieuwbare bronnen en reductie van energieverbruik. Wat betreft de organisatie van deze grootschalige operatie staat in het Klimaatakkoord het volgende:

“Gemeenten spelen daarbij een cruciale rol. Samen met bewoners en gebouweigenaren zal in een zorgvuldig proces een afweging moeten worden gemaakt wat per wijk de beste oplossing is, als huizen niet langer met de traditionele cv-ketel worden verwarmd. Per wijk kan de oplossing verschillen. Dichte bebouwing, veel hoogbouw, woningen van voor 1995? Dan is vaak een warmtenet de oplossing. Nieuwe huizen in een ruim opgezette wijk? Dan kan all electric beter voldoen. En voor veel wijken geldt dat het aardgasnet tot na 2030 gewoon nog blijft liggen en mogelijk benut kan worden voor groen gas of waterstof. Isoleren en met een hybride ketel (veel) minder (duurzaam) gas verstoken, is dan een mogelijke verstandige (tussen)oplossing. Maar de staat van de woningen is niet de enige factor; de wensen van bewoners en andere uitdagingen in de wijk dan de energievoorziening, bepalen net zo goed het tempo en de uitkomst.” (Klimaatakkoord, 2019, p.15-16)

De hernieuwde focus op het lokale als oplossing voor mondiale problematiek is enerzijds te herleiden tot de activering van de mondige burger die mede door nieuwe digitale mogelijkheden zich eenvoudiger kan organiseren. Anderzijds is het ook een doelbewuste verschuiving van verantwoordelijkheden voor maatschappelijke problemen die voorheen tot het domein van de overheid behoorden, naar de burger. Dit gebeurde veelal gebaseerd met de retoriek die het 'wij', het 'samen' en het 'lokale' benadrukte, zoals 'participatiesamenleving' in Nederland of 'Big Localism' in Engeland. Het is natuurlijk nog maar de vraag of individuele burgers deze verantwoordelijkheden ook aankunnen (Davoudi & Madanipour 2015). Kritiek uit zich met name op dat beroep doen op de creativiteit, tijd en kracht van burgers niet voor alle burgers even makkelijk is (Uitermark 2015).

Naast burgers zoeken ook overheden naar nieuwe wegen in deze complexe en veranderende wereld. In de huidige netwerksamenleving verhouden overheden (van het Rijk tot en met de gemeentes) zich anders dan vroeger tot burgers, bedrijven en medeoverheden. Zo maken hiërarchische (verticale) structuren in steeds meer domeinen plaats voor meer horizontale verbanden en is de dynamiek van dergelijke verbanden groter dan voorheen. Burgers worden mondiger (denk aan de 'energieke samenleving' (Hajer 2011) en de 'doe democratie' (Van de Wijdeven 2012) en allerlei actoren vinden elkaar in allianties rond bepaalde thema's en gaan daarna weer uiteen. Deze allianties onderhandelen met elkaar over de te varen koers en te nemen beleidsmaatregelen en starten in sommige gevallen lokaal stedelijke experimenten (Evans et al. 2016).

Ook de overheid speelt een rol in dergelijke allianties, met name op het stedelijk niveau waar, door de toenemende verschuiving van publieke taken van het centrale naar het lokale schaalniveau sinds de jaren '90, veel verantwoordelijkheden terecht zijn gekomen. Deze institutionele verandering heeft in de vakliteratuur diverse benamingen gekregen; een vaak gebruikte is momenteel netwerk governance. Hoewel het debat over de voor- en nadelen van deze vorm van besturen nog in volle gang is, zijn er aanwijzingen dat deze beter dan de klassieke, hiërarchische government-benadering kan inspelen op de maatschappelijke pluriformiteit en dynamiek die hierboven is beschreven en beter kan omgaan met de vervagende grenzen tussen sectoren waarmee beleidsmakers in de genoemde transitie te maken kunnen krijgen (zie bijvoorbeeld Hajer 2009; Klijn & Koppenjan 2015). Het is onduidelijk welke gevolgen deze veranderingen zullen hebben op stedelijk beleid. Gezien de verschillende beleidstradities in deze domeinen is het goed denkbaar dat de invloed op het beleid in elk ervan verschillend zal zijn. Dit betekent dat beleidsmakers waarschijnlijk opnieuw moeten nadenken over de samenhang

tussen het toekomstige beleid op hun terreinen (Planbureau Leefomgeving 2019). De afgelopen decennia worden stedelijke ontwikkelingen steeds meer gekenmerkt door zowel organisatorische als inhoudelijke complexe opgaven. Inhoudelijk omdat verdichting en verduurzaming een steeds grotere druk op het ruimtegebruik en op stedelijk budgetten krijgt en organisatorisch omdat het stedelijk speelveld verandert. Er komen steeds meer samenwerkingsverbanden tussen publieke overheid, private actoren, individuele en georganiseerde burgers en kennisinstituten, de zogenoemde 'quadruple helix' (Carayannis & Campbell 2010).

Publiek – private samenwerkingsverbanden zijn al langere tijd een interessante manier gebleken om steeds hoger wordende kosten voor publieke zaken evenwichtiger te verdelen tussen overheid en markt. Overheden zien ook steeds vaker een rol weggelegd voor burgers als de drijvende kracht achter sociale verandering (Uitermark 2015). Publieke waarden – zoals transparantie van het proces, verantwoordelijkheid en democratische legitimiteit – kunnen echter bij dergelijke samenwerkingen onder druk komen te staan, omdat marktpartijen over het algemeen een individueel commercieel en geen publiek belang nastreven (zie Reynaers 2014, Kort en Klijn 2013, Leclercq et al. 2020). Om teruglopende budgetten en oplopende kosten beheersbaar te maken gingen overheden ook over op het markt- en managementgericht denken (algemeen aangeduid als New Public Management –geïntroduceerd in het Verenigd Koninkrijk in 1991, waarbij marktwerking, decentralisatie, competitie, 'performance' de nieuwe management terminologie vormde) waarbij efficiëntie en effectiviteit de boventoon voeren bij de uitvoering van publieke taken. In de praktijk resulteerde dit vaak in het belangrijker bevinden van financiële waarden ten op zichte van culturele, ecologische of sociale waarden in de beoordeling van plannen of processen.

Door deze verschuivende verantwoordelijkheden van publieke overheden ontstaat er ruimte voor andere partijen om mee te denken over de prangende kwesties die spelen in de huidige en toekomstige stad. Zo zijn er talloze burgers en gemeenschappen die zich met het ontwikkelen van hun eigen buurt of stad bemoeien, maar ook ondernemers, zoals bijvoorbeeld winkeliersverenigingen, denken graag mee. De overheid zit dan vaker in een faciliterende rol aan tafel in plaats van een initiërende en leidende. Het is de vraag of dit veranderende speelveld leidt tot een gelijk speelveld waarin alle partijen gelijkwaardig aan tafel zitten. In de praktijk wordt dit betwijfeld, omdat de overheid de neiging heeft om "de publieke zaak te monopoliseren of te vermarkten in plaats van te investeren in actief burgerschap in het publieke domein" (Soeterbroek 2015, p. 32). Zowel de overheid, de markt als de burger zullen deze nieuwe rollen moeten definiëren en zich eigen maken.

Ruimte door de nieuwe Omgevingswet

De manier waarop (ontwikkelingen in) buurten en wijken tot stand komen is aan het veranderen en gaat met de komst van de aankomende Omgevingswet nog verder op de schop. Deze nieuwe wet, die naar verwachting 2022 in werking zal treden, biedt nadrukkelijk ruimte aan burgerinitiatieven en lokaal opdrachtgeverschap. Vooruitlopend op de inwerkingtreding lopen er momenteel een aantal pilotprojecten om te kijken hoe deze wet in de praktijk werkt, zoals bijvoorbeeld het gebiedsontwikkelingsproject in de Binckhorst (Den Haag). Waar voorheen overheden in samenwerking met ruimtelijk ontwerpers en projectontwikkelaars verantwoordelijk waren voor de inrichting en kwaliteit van de openbare ruimte en het beheer van nutsvoorzieningen, krijgen buurt- en wijkbewoners er met de nieuwe Omgevingswet meer vrijheden én verantwoordelijkheden bij om hun leefomgeving duurzaam in te richten. Wie bepaalt er straks welke waarden in de wijk worden ontwikkeld?

De nieuwe Omgevingswet biedt ruimte aan het veranderende speelveld op twee manieren. In de eerste plaats is in een besluit opgenomen dat bij de ontwikkeling van een omgevingsvisie er vroegtijdig publieksparticipatie moet plaatsvinden; burgers, ondernemers, maatschappelijke organisaties en andere bestuursorganen moeten bij de voorbereiding van een omgevingsvisie betrokken worden en de resultaten moeten zichtbaar gemaakt worden in het proces. In de tweede plaats wordt het eenvoudiger voor burgers, bedrijven en organisaties om particuliere initiatieven in te dienen en vergund te krijgen. Hiertoe is het systeem van gedetailleerde vergunningen verlaten en gelden er meer algemene regels voor toetsing van ideeën. (zie ook <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/omgevingswet>).

Zo ontstaat een speelveld waar publieke waarden, zeggenschap en eigenaarschap niet alleen via representatieve democratie worden geborgd, maar waar er ruimte wordt gecreëerd voor andere vormen van betrokkenheid. Een participatieladder (zie Arnstein 1969, Wilcox 1994) geeft verschillende vormen van mogelijke betrokkenheid van andere actoren dan de overheid aan, variërend van informeren en consulteren tot samen beslissen, handelen en tenslotte zelforganisatie. Met name de laatste drie categorieën kunnen op gespannen voet komen te staan met de al eerder aan gerefereerde democratische legitimiteit. Onze overheid voert het beleid uit dat door het volk gekozen afgevaardigden, de politici, uitstippelen en dat wordt gecontroleerd door eveneens gekozen volksvertegenwoordigers; oftewel een representatieve democratie die het algemene publieke belang dient. Andere groepen, burgers, ondernemers of maatschappelijk middenveld, dienen vaak lokale of specifieke doelen rondom een bepaald issue of thema. Zo slaan burgers de handen ineen voor de inrichting van een plein of het ontwikkelen

van het programma in een buurthuis, initiatieven die mogelijkwerijs maar door een selecte groep mensen actief ondersteund worden (maar waarvoor wellicht wel veel draagvlak is). Daar staat tegenover dat lang niet iedereen een stem uitbrengt dus dat onze representatieve democratie ook slechts een deel van de bevolking vertegenwoordigt. David van Reybrouck (2016) pleit dan ook voor andere vormen om democratische legitimiteit te verkrijgen, zoals directe of participatieve democratie. Andere democratische vormen vervangen niet noodzakelijkerwijs de representatieve democratie maar kunnen deze juist versterken. Burgers lijken voor dergelijke nieuwe rollen in stedelijke ontwikkeling open te staan, zo laat dit advies zien in de recente stadsmonitor van de stad Amsterdam: "Beslis niet voor ons. Doe het samen met ons en maak ons mede-eigenaar. We hebben in onze buurten zoveel waardevolle netwerken die in staat zijn om verantwoordelijkheid te nemen" (Stadsmonitor Amsterdam 2020, p. 6).

In dit onderzoek worden zes circulaire burgerinitiatieven in buurten en wijken onder de loep genomen om te kijken hoe en door wie dergelijke lokale oplossingen worden geïnitieerd en welke meerwaarde dat oplevert voor de buurt of wijk. Deze initiatieven hebben met elkaar gemeen dat ze geïnitieerd zijn door bewoners of bewonerscoöperatieven en dus niet door de overheid of een private ondernemer. Zij richten zich in eerste instantie vaak op één bepaalde circulaire stroom, waarna er andere initiatieven aan gekoppeld worden waardoor een integraal web aan lokale duurzaamheidsinitiatieven ontstaat. Hoe deze circulaire initiatieven bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit en het creëren van meerwaarde op wijkniveau staat centraal bij de analyse van de cases. Welke vormen van synergie zijn er mogelijk als integraal op verschillende schaalniveaus wordt ontworpen samen met alle betrokkenen? En welke kwaliteit/waarde(n) levert dit uiteindelijk op voor de wijk?

2 METHODOLOGIE

Onderzoeksmethode en casusselectie

De centrale vraag in dit onderzoek – hoe kunnen burgers door het zo lokaal mogelijk sluiten van grondstofkringlopen meerwaarde creëren in hun wijk – wordt beantwoord aan de hand van een analyse van een zestal circulaire buurt- en wijkinitiatieven. Er is gekozen voor een case study methode omdat door het bestuderen van de initiatieven in hun geografische en ruimtelijke context inzichten verkregen kunnen worden in de integrale benadering van de initiatiefnemers en hun relaties en interacties met andere actoren.

Nederland kent een groot aantal buurten en wijken waar met succes volgens duurzame principes is gebouwd, zoals het GWL- terrein in Amsterdam en Eva Lanxmeer in Culemborg. In deze twee voorbeelden is ook geëxperimenteerd met het lokaal implementeren en sluiten van kringlopen, zo wordt op het GWL-terrein groente en fruit verbouwd in gemeenschappelijke tuinen en wordt in Eva Lanxmeer grijs water lokaal opgevangen, gezuiverd en hergebruikt. Deze interventies zouden tegenwoordig vallen onder het begrip circulariteit, ook al is dat concept pas later gedefinieerd. In deze innovatieve wijkontwikkelingen uit de jaren '90 waren burgers al in grote mate betrokken.

Bottom-up of gebiedsgericht werken, waarbij initiatief vanuit betrokken burgers of burgerorganisaties komt, heeft de laatste twee decennia een nog grotere opmars gemaakt. Dit is niet alleen te danken aan een toename van mondige burgers maar ook aan overheidsbeleid dat de burgers verantwoordelijk wil stellen en zichzelf op een aantal punten enkel een faciliterende rol toekent (de participatiemaatschappij) (Lowndes & Sullivan 2008). Zoals reeds eerder benoemd vereist deze aandacht voor meer inspraak en initiatief van de burger ook een herdefiniëring van de relaties tussen de verschillende overheden en de burger (De Wilde et al. 2014). Vandaar dat in dit onderzoek juist deze lokale initiatieven van (georganiseerde) burgers het uitgangspunt vormen voor de analyse.

De recente burgerinitiatieven die als casus zijn geanalyseerd en welke met terugwerkende kracht als circulair initiatief zijn bestempeld, zijn dus binnen dit veranderende speelveld ontstaan. Zij zijn op basis van een vijftal criteria geselecteerd:

1. Circulariteit: er is een project opgezet of oplossing gezocht voor het sluiten van grondstofkringlopen voor de volgende grondstoffen: water, energie, afval, materiaal en/of biota (voedsel, groenvoorziening, etc).
2. Bewoners- of coöperatie-initiatief: alhoewel samenwerking tussen de verschillende actoren van de quadruple helix (markt, overheid, kennisinstellingen, civil society/burgers) bij veel initiatieven voorkomt, komen alleen initiatieven in aanmerking waarbij burgers of een wijkcoöperatie een bepalende rol hebben gespeeld in de initiatieffase, om zo zeker te voldoen aan het criterium dat het een lokaal initiatief betreft.
3. Lokaal schaalniveau: het betreft een recent initiatief dat de ambitie heeft om door gezamenlijk geïnitieerde en ontwikkelde interventies impact te hebben op wijkniveau.
4. Ruimtelijk-visuele implicaties: de interventies dienen zichtbaar te zijn in de fysieke ruimte.
5. Vernieuwende organisatievormen voor het ontwerp- en/of ontwikkelproces: de initiërende burgers werken intensief samen met lokale overheden, ondernemers, ontwerpers en/of kennisinstellingen.

Daarnaast is bij de selectie van deze cases ook rekening gehouden met nieuwbouw/bestaande wijk, met geografische spreiding en met de vertegenwoordiging van elke grondstofstroom zodat alle kringlopen aan bod komen. Na het toepassen van deze selectiecriteria op een lange lijst van circulaire initiatieven die inmiddels in Nederland gerealiseerd of in ontwikkeling zijn, zijn de volgende zes wijken geselecteerd, die gezamenlijk een waardevol overzicht geven van circulaire wijkinitiatieven waaruit lessen getrokken kunnen worden.

De geselecteerde casussen zijn:

Afrikaanderwijk Coöperatie, Afrikaanderwijk, Rotterdam

De Afrikaanderwijk Coöperatie heeft de afvalverwerking van de Afrikaandermarkt van de gemeente overgenomen. Op deze manier wordt het afval gescheiden verwerkt, zijn een aantal bewoners aan een baan geholpen en is de leefbaarheid van de wijk vergroot.

Delfshaven Coöperatie, Bospolder Tussendijken (BoTu), Rotterdam

De Delfshaven Coöperatie streeft naar het verkennen van nieuwe samenwerkingen tussen bewoners en publieke en private partijen om duurzame herontwikkeling van de wijk Bospolder Tussendijken (BoTu) in Rotterdam te bewerkstelligen. De focus richt zich hierbij nadrukkelijk op het creëren van lokale meerwaarde. Het wijkinstallatiebedrijf WijkEnergieWerkt is ook gevestigd in BoTu. Het is een sociale onderneming die niet alleen de energietransitie in de wijk versnelt maar hiervoor ook lokale mensen opleidt en aan het werk helpt. WijkEnergieWerkt werkt samen met de Delfshaven Coöperatie.

Schoonschip, Buksloterham, Amsterdam

Een aantal bewoners heeft in 2008 het initiatief genomen om een drijvende woonwijk in Amsterdam te ontwikkelen, waarvoor na een lange zoektocht van twee jaar een geschikte locatie in het Johan van Hasselkanaal werd gevonden. De ambitie hierbij was om een zo zelfvoorzienende mogelijke wijk te realiseren, waarin de woonboten van duurzame materialen zijn vervaardigd, energie lokaal wordt opgewekt en uitgewisseld via een smart grid en waarin op een slimme manier met sanitatie, wateropvang en -gebruik wordt omgegaan.

DeBlauweWijkEconomie, Spijkerkwartier, Arnhem

In het Spijkerkwartier in Arnhem is een aantal burgers een wijkinitiatief begonnen voor collectieve zonnepanelen, Spijkerenergie. Dit initiatief is inmiddels uitgegroeid tot een netwerk van verschillende wijkinitiatieven die zich allen richten op het creëren van een duurzame lokale wijk economie op basis van waarden die al in de wijk aanwezig zijn. Deze initiatieven zijn verenigd in stichting deBlauweWijkEconomie.

Plant je Vlag - IEWAN, Vossenpels, Nijmegen

Initiatiefgroep Ecologisch Woonproject Arnhem Nijmegen (IEWAN) heeft in de wijk Plant je Vlag in Nijmegen het grootste strobouw-wooncomplex van Nederland ontwikkeld met daarin ruimte voor verschillende soorten huishoudens. Het bijzondere aan het project, dat inmiddels bekend staat als Strowijk, is dat het om sociale woningbouw gaat en dat het op meerdere niveaus gebaseerd is op ecologische principes.

I'M Binck, de Binckhorst, Den Haag

De Binckhorst is een herontwikkelingsgebied dat door de gemeente benoemd is tot proeftuin voor innovatie en creativiteit. I'M Binck – een gebiedsinitiatief opgezet door Mobiel projectbureau OpTrek – tracht actuele thema's zoals energietransitie, klimaatadaptatie, natuurinclusief bouwen en de circulaire economie door middel van het opbouwen van een groot netwerk een plek te geven in het gebied en onder de aandacht te brengen bij de ondernemers.

Analysekader: de Waardebloem

Het doel van dit onderzoek naar circulaire wijkinitiatieven is het in kaart brengen van de ambities die hieraan ten grondslag lagen, wie hierbij betrokken waren, wat de zichtbare uitingen waren in de gebouwde omgeving en wat deze initiatieven de wijk uiteindelijk hebben opgeleverd; vertaald naar verschillende waarden. Deze vijf elementen zijn gevat in een conceptueel model, de waardebloem, dat een systematische analyse van de initiatieven ondersteunt.

Steeds vaker wordt stedelijke economische ontwikkeling niet alleen gerelateerd aan financiële aspecten maar ook aan het creëren van waarden in bredere maatschappelijke zin. In Nederland worden naast het bruto binnenlands product, de graadmeter voor economische ontwikkeling, nu ook waarden zoals welzijn en leefomgeving meegenomen in het algemene beeld van de staat van het land. IJsland bijvoorbeeld is al een stap verder en meet de staat van het land in 39 indicatoren waarvan het bruto binnenlands product er slechts één is. De andere zijn bijvoorbeeld CO₂-uitstoot, onderwijs, huisvesting etc. (zie bijvoorbeeld OECD 2020). De roep om een andere waardering van onze samenleving dan uitsluitend op economische waarde wordt mede noodzakelijk geacht door de klimaatcrisis; het huidige productie- en consumptieniveau waarop economieën draaien put de aarde en daarmee onze leefomgeving uit. Een circulaire economie opereert, zoals besproken in de vorige paragraaf, binnen de grenzen die de planetaire eco-systemen stellen. Toekomstige economische activiteiten zullen zich dus steeds meer gaan richten op meervoudige waardecreatie, waarbij economische, ecologische en sociale waarden in evenwicht zijn. Businessmodellen zullen dus vaker uit een combinatie van verschillende waarden bestaan, waarbij winst op langetermijn, wederkerigheid en ecologisch verantwoorde en sociaal rechtvaardige aspecten belangrijke ingrediënten vormen en waarbij alle belanghebbenden profiteren (zie bijvoorbeeld Trebeck & Williams 2019 of Raworth 2017). De transitie naar een dergelijke 'welzijnseconomie' vereist niet alleen een ander denkpatroon maar ook een ander organisatorisch kader waarin samenwerking tussen de verschillende actoren essentieel is om zo op verschillende thema's dusdanige waarden te creëren dat deze gezamenlijk tot een duurzaam systeem leiden (Fotino et al. 2018). Hierbij staat het verbinden tussen verschillende kringloopsystemen op verschillende schaalniveau's van lokaal tot mondiaal centraal. Stedelijk beleid en ontwerp speelt dus een belangrijke rol bij meervoudige waardecreatie, ook op de schaal van de wijk.

Sommige waarden, zoals economische en ecologische, laten zich gemakkelijker dan andere waarden vertalen in getallen, waarvan de betekenis ook vaak weer afhankelijk is van de context, zoals bijvoorbeeld het in kaart brengen van inkomens, werkgelegenheid of CO₂- en stikstofuitstoot. Voor sociale, culturele en esthetische waarden, die onder andere betrekking hebben op

welzijn en leefbaarheid, is dit veel lastiger. Om gegronde besluiten in beleid of overwegingen in een ontwerp op een samenhangende manier te kunnen nemen is een transparante en evenwichtige afweging van verschillende waarden cruciaal. Er zijn al vele methodieken ontwikkeld die het afwegen van meerdere waarden mogelijk maken door verschillende waarden kwantitatief of kwalitatief naast elkaar te plaatsen en zo als middel voor analyse of voor visievorming kunnen dienen. Een aantal van deze methodieken (Waardenbenadering Leefomgeving, Donut model, Thriving City Index, The Just City Index) die zich (ook) richten op of bruikbaar zijn voor de schaal van de buurt, zijn bekeken op hun gebruikswaarde voor de analyse van circulaire wijkinitiatieven, waarin we naast de grondstofkringlopen ook de gevolgen voor de leefomgeving en de meervoudige waardecreatie in kaart willen brengen. Deze methodieken geven op kwalitatieve (Waardenbenadering en The Just City Index) danwel kwantitatieve wijze (Donut model en The Thriving City Index)¹ inzicht in waardecreatie op lokaal (en in het geval van de Donut model ook op mondiaal) schaalniveau, waarbij naast economische waarde ook sociale, culturele en ecologische waarden een grote rol spelen.

Theoretisch gezien zou het resultaat van een integrale waardenbenadering een grotere leefbaarheid van de buurt of wijk moeten opleveren. Leefbaarheid is een moeilijk te definiëren begrip, open voor subjectieve interpretatie, maar over het algemeen wordt leefbaarheid beschreven als een variëteit aan waarden en ervaringen uit het dagelijkse leven in een bepaalde ruimtelijke context (een plek) die zowel impact hebben op het individu als op de gemeenschap (Lloyd et al. 2016). Of in het kort gezegd: leefbaarheid is de kwaliteit van de relatie tussen mens en ruimtelijke omgeving (Van Dorst 2012). Hier wordt dus zowel fysieke infrastructuur (scholen, parken, wegen, woningen) onder verstaan als de onderlinge verhouding van bewoners en gebruikers tot deze infrastructuur en elkaar.

¹ Waardenbenadering Leefomgeving - www.waardenbenadering.nl;
Donut model - www.kateraworth.com/doughnut, Thriving City Index - www.thrivingplacesindex.org;
The Just City Index - www.designforthejustcity.org.

De 'Place en Happiness Survey' (Florida 2008) geeft in een vijftal categorieën de essentie van een leefbare wijk weer:

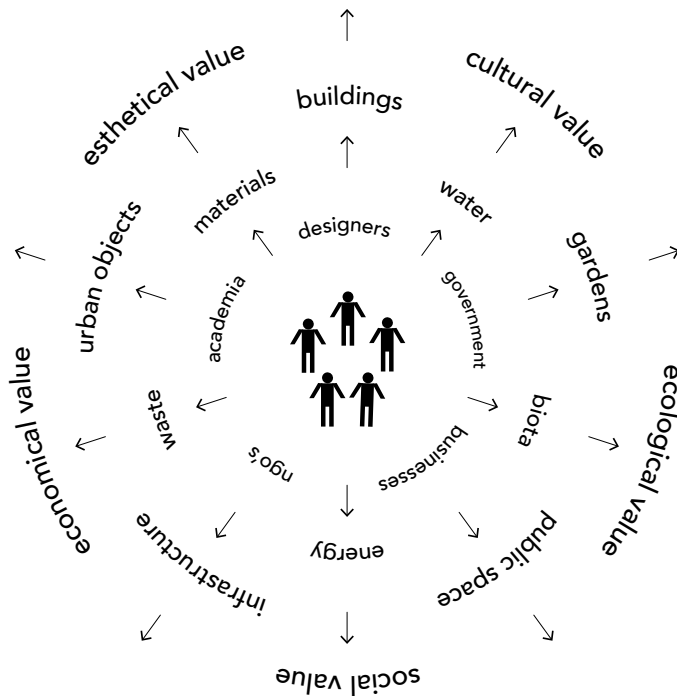
- 1) Fysieke en economische zekerheid;
- 2) Basis services (scholen, huizen etc.);
- 3) Leiderschap;
- 4) Openheid (tolerantie, inclusiviteit tussen verschillende bewonersgroepen);
- 5) Esthetiek (fysieke schoonheid, cultuur etc.).

Deze categorieën geven aan dat niet alleen de aanwezigheid van basisinfrastructuur voldoende is voor een fijne leefomgeving, maar dat het juist draait om de kwaliteit en het samenspel tussen ruimtelijke en sociale elementen en de organisatie hiervan. Met name het laatste punt in Florida's opsomming "een aangename en mooie leefomgeving" kwam uit zijn onderzoek naar voren als één van de belangrijkste kenmerken voor bewoners voor een leefbare wijk (Florida 2008, p.173).

De modellen die hierboven genoemd zijn geven aan dat naast economische, ook sociale, ecologische en culturele waarden van belang zijn om een duurzame en eerlijke wijk en stad te ontwikkelen. Florida leert ons vervolgens dat ook de esthetische waarde niet mag ontbreken in een analyse naar lokale waardecreatie. De volgende vijf waarden - esthetische, sociale, economische, ecologische en culturele - worden daarom opgenomen in het analysemodel, dat, omdat deze waardecreatie het uiteindelijke doel is van de circulaire wijkinitiatieven, de naam waardebloem heeft gekregen.

Lagen van de waardebloem

Het analysemodel is opgebouwd uit een vijftal lagen en gevisualiseerd in de 'waardebloem' (zie figuur 2.1) waarbinnen de initiatiefnemers met hun ambitie(s) een centrale positie innemen in de grafische weergave van het model. In de eerste ring krijgen de andere mogelijke actoren waarmee de initiatiefnemers al dan niet relaties aangaan om hun ambities te verwezenlijken een plaats: publieke instanties, private ondernemers, civic society (ngo's, belangengroepen), ontwerpers en kennisinstituten. In de tweede ring worden de verschillende typen grondstofkringlopen waarop de initiatieven zich kunnen richten geduid: energie, water, biota, (bouw)materialen en afval. De derde laag richt zich op de mogelijke ruimtelijke implicaties die de initiatieven kunnen hebben en zijn onderverdeeld in gebouwen, infrastructuur, publieke ruimte, tuinen en stedelijke objecten. De buitenste laag wordt gevormd door de eerder besproken waarden: sociale, economische, ecologische, esthetische, en culturele waarden.

Figuur 2.1 - De Waardebloem, analysemodel voor het onderzoek

De waardebloem met haar vijf lagen vormt de leidraad voor de analyse van de casussen. Per casus is beschreven wat de ambitie van de initiatiefnemers was voor de wijk met betrekking tot het implementeren of sluiten van een grondstrofkringloop, de ruimtelijke ingrepen die hier mee gepaard gingen en de waarden die de ingrepen hebben opgeleverd voor de wijk en haar bewoners.

Ambities van de initiatiefnemers

Aan de ideeën en plannen van de initiatiefnemers liggen één of meerdere ambities ten grondslag waaraan een uiteindelijk project moet beantwoorden. Deze ambities zijn vaak project- en contextspecifiek maar kunnen over het algemeen gerangschikt worden onder de volgende thema's:

- Smart - Het op een intelligente manier met grondstoffen omgaan, mogelijk met gebruik van digitale wegen.
- Sustainable – Op een duurzame manier - 'herstellend' en 'reproducerend' - omgaan met leven en leefomgeving
- Democratic – Transparant, breed gedragen en grote mate van inspraak
- Wellbeing – Gezonde, veilige en prettige leefomgeving
- Equality – Gelijke kansen voor iedereen

Actoren en procesmethoden

De lokale initiatieven zijn geselecteerd op basis van het gegeven dat het initiatief vanuit burgers of een coöperatie is gekomen en dus niet vanuit de overheid of een privaat bedrijf. Dat neemt natuurlijk niet weg dat gemeente en ondernemers niet betrokken zijn geweest bij de ontwikkeling van de circulaire initiatieven. Onderzocht wordt welke samenwerkingen zijn aangegaan met ambtenaren, (lokale)ondernemers en kennisinstellingen, waarbij met name gekeken wordt naar de onderlinge verhoudingen en de mate van zeggenschap, beslissingsbevoegdheid en inbreng van tijd en geld van betrokkenen. Ook de rol van de ontwerper, als deze bij projecten betrokken was, is meegenomen in de analyse. Wie was de opdrachtgever van de ontwerper, hoe waren de verhoudingen tussen opdrachtgever – en nemer en is de rol van de ontwerper anders dan bij 'traditionele' projecten. De studie richt zich dus specifiek op analyseren van de circulaire buurtinitiatieven vanuit het perspectief van de initiatiefnemers, vaak pioniers of koplopers, die in veel gevallen vanuit een persoonlijke ambitie de initiatieven zijn gestart. Het inzichtelijk maken van de knelpunten van de verschillende circulaire initiatieven kan helpen om de waardecreatieprocessen van toekomstige initiatieven te verbeteren. Dit onderzoek beoogt hiermee dus het perspectief van de koplopers te belichten en te leren van hun ervaringen.

Grondstofkringlopen

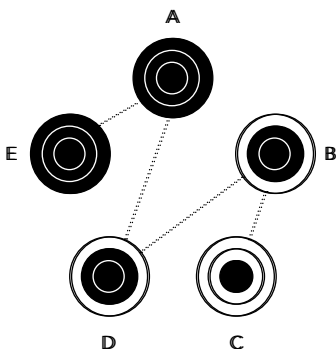
Een uitleg over wat er met grondstofkringlopen bedoeld wordt is in hoofdstuk 1 uitgebreid aan bod gekomen. Samenvattend worden in de analyse de volgende stromen of 'kringlopen' onderscheiden: water, energie, materialen, afval en biota.

Fysieke ontwikkeling

In deze laag wordt onderzocht hoe de initiatieven zich ruimtelijk vertalen, bijvoorbeeld nieuwe plantenperken in de openbare ruimte of de aanleg van grondstoffenstations voor lokale afvalverwerking. Wat zijn de effecten op de fysieke elementen in leefomgeving, hoe en waar zijn de grondstofkringlopen in de buurt of wijk geïmplementeerd? Hierin worden de volgende elementen onderscheiden: gebouwen, openbare ruimte, tuinen, stedelijke objecten en infrastructurele elementen.

Waarden

Waarde wordt vaak alleen in economische waarde vertaald, maar in de context van wijkontwikkeling is dit te nauw gedefinieerd, zoals in het begin van deze paragraaf is toegelicht. Vandaar dat de buitenste laag van de waardebloem vijf waarden benoemt: ecologische, sociale, culturele, economische en esthetische, waarvoor op kwalitatieve wijze wordt geanalyseerd of deze door het initiatief toenemen en voor wie.

Figuur 2.2 - Cirkeldiagram

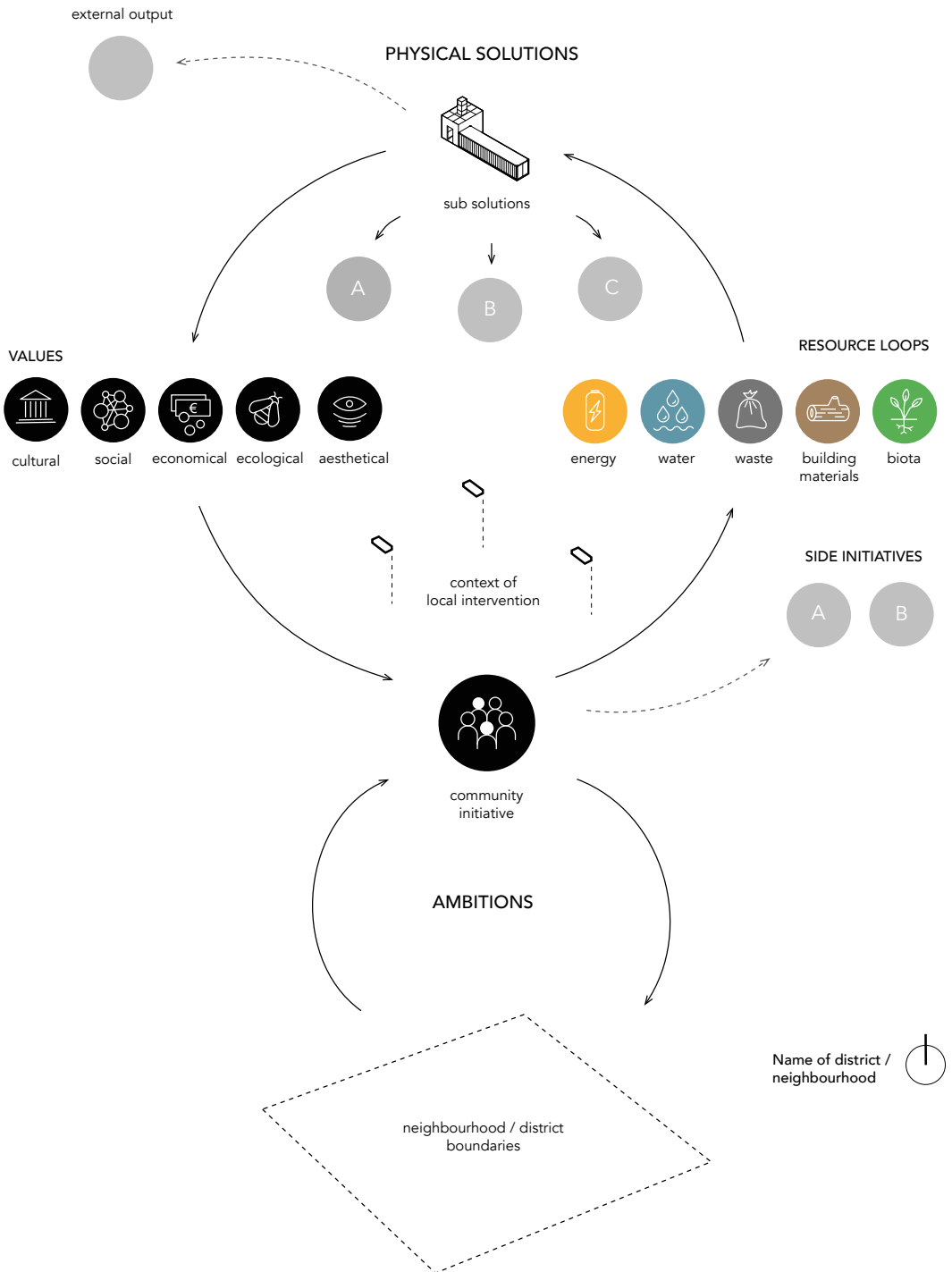
Voor drie van de vijf lagen van de waardebloem - actoren, grondstofkringlopen en waarden - zijn de resultaten van de analyse in afzonderlijke cirkeldiagrammen weergegeven. Deze diagrammen geven de mate waarin een bepaalde actor, grondstof of waarde voorkomt weer door een kwalitatieve indicatie die visueel weergegeven wordt door het inkleuren van de ringen van een bol, waarbij een open bol 'niets' of 'geen' weergeeft, één ring 'in geringe mate', twee ringen 'in grote mate' aanwezig. Daarnaast geven de stippellijnen de onderlinge verbanden of relaties tussen de verschillende elementen weer.

Dataverzameling en visualisatie: de Waardekaart

Het onderzoek naar de verschillende buurtinitiatieven is in de eerste plaats gebaseerd op documentatie die er over de verschillende projecten, wijken en initiatieven beschikbaar was. Deze documenten bestonden uit websites, beleidsdocumenten, krantenartikelen, visie- en ontwerpplannen, en verslagen. Zie voor een volledige lijst van geraadpleegde documenten per casus bijlage A.

In de tweede plaats zijn er interviews afgenomen met betrokken actoren. Deze interviews werden volgens een semi-gestructureerde vragenlijst afgenomen waardoor de casussen wel volgens hetzelfde patroon geanalyseerd konden worden, maar wat ook ruimte liet voor het delen van meer informele wetenswaardigheden die de context van een casus vaak helder in beeld brengen. De thematische lagen van de waardebloem waren leidend voor de vragen. Voor iedere casus zijn één of meerdere initiatiefnemers en één van de ontwerpers (waar aanwezig) geïnterviewd. Er zijn in totaal 13 interviews gehouden die gemiddeld tussen één en anderhalf uur in beslag namen en persoonlijk in de wijk of, vanwege de beperkende omstandigheden opgelegd door de corona epidemie, telefonisch zijn afgenomen. Zie voor een overzicht van afgenomen interviews bijlage B.

De casussen zijn vervolgens volgens de thema's van de waardebloem omschreven in woord en beeld. Een van de doelen die voorafgaand aan het onderzoek was gesteld, was om het complexe integrale proces waarin de wijkinitiatieven tot ontwikkeling komen in heldere diagrammen te presenteren. Hiervoor zijn twee soorten diagrammen ontwikkeld. Het eerste diagram is een vertaling van de waardebloem als geheel naar een waardekaart (zie figuur 2.3). Hierin worden de verschillende lagen en de onderlinge verhoudingen tussen de ringen van de waardebloem in één visueel overzicht in beeld gebracht. De kaart geeft op de centrale verticale as de fysieke ontwikkelingen weer, met onderin de ruimtelijke context van de wijk en daarboven de ruimtelijke interventies. Daarnaast is het proces van initiatief tot waardecreatie als een cyclisch proces weergegeven door verschillende iconen, die overeenkomen met de lagen van de waardebloem. Dit diagram is in het onderzoek naar de circulaire wijkinitiatieven gebruikt als weerslag van de analysemethode, maar een dergelijke methode en kaart zouden ook als instrument ingezet kunnen worden om een integraal proces vooraf te ontwerpen. Om deze laatste toepassing in de praktijk te toetsen, is de waardekaartmethode tijdens een workshop met de leden van het participatieteam Strandeiland gebruikt voor collectieve waardecreatie op Strandeiland. De resultaten hiervan worden in hoofdstuk 4 besproken.

Figuur 2.3 - De Waardekaart, representatie van (gewenste) waardeontwikkeling in de wijk

Beperkingen binnen dit onderzoek

Als eerste beperking kan het beperkte aantal casussen - zes - dat onderzocht is genoemd worden. Alhoewel uit deze casussen veel waardevolle informatie is gekomen, zou het de diepgang van de studie ten goede zijn gekomen als er meer wijken geselecteerd zouden zijn geweest. Omwille van de bekende redenen tijd en budget kon dat echter niet in deze studie.

Daarnaast is er in deze studie voor gekozen om de analyse te operationaliseren vanuit het perspectief van de initiatiefnemers, dus vanuit (georganiseerde) burgers. Interviews zijn daarom voornamelijk gehouden met hen en met ontwerpers die betrokken waren bij het traject of de trajecten. Dus alhoewel deze zes onderzochte wijken een rijkdom aan informatie hebben opgeleverd, moet toch opgemerkt worden dat door gebrek aan interviews met andere actoren, zoals publieke instanties of ondernemers de beschrijvingen enigszins eenzijdig zijn opgetekend. Hierdoor ontbreken de mogelijkheden voor een diepgaande analyse van de dynamieken die zich voordeden tijdens de processen en de relaties tussen de verschillende actoren.

De waardemethodieken die aan het begin van dit hoofdstuk besproken zijn, zijn niet met elkaar vergeleken, maar dienden uitsluitend om een inzicht te krijgen in welke waarden van belang zijn voor het analyseren en creëren van meerwaarde op het schaalniveau van de wijk.

De oorspronkelijke ambitie van het onderzoeksteam was om naast het kwalitatieve perspectief ook een kwantitatieve analyse van de grondstroomstromen en gecreëerde waarde in de wijk te doen. Door gebrek aan beschikbare gegevens hierover, is de kwantitatieve kant in dit onderzoek maar beperkt aan bod gekomen. In een vervolg zal hier verder aandacht aan worden besteed.

3 CASE STUDY ANALYSE

AFRIKAANDERWIJK COÖPERATIE

Afrikaanderwijk, Rotterdam

De Afrikaanderwijk bevindt zich op Rotterdam Zuid en wordt beschouwd als één van de eerste multiculturele wijken van Nederland. Er wonen ruim 9000 mensen rondom het Afrikaanderplein, waar twee keer per week de Afrikaandermarkt plaatsvindt die 15.000 mensen per dag trekt. De Afrikaanderwijk Coöperatie heeft via een 'Right to Challenge' initiatief de inzameling van het afval van de markt overgenomen van de gemeente. Hierdoor wordt het afval nu gedurende de hele dag tijdens de markturen gescheiden ingezameld door lokale werknemers, waardoor er minder zwerfafval is en de markt en de wijk schoner zijn. Geldstromen blijven op deze manier lokaal door 'inbesteding'.

*Figuur 3.1 - Inzameling van afval door werknemer van de wijkcoöperatie.
Foto: Afrikaanderwijk Coöperatie*

*Figuur 3.2 - Inzameling van papierafval door werknemer van de wijkcoöperatie.
Foto: Afrikaanderwijk Coöperatie*

“Ons credo is: niet aanbesteden,
niet uitbesteden, maar investeren”

Ambities

De Afrikaanderwijk Coöperatie is in 2013 opgericht met het doel om zowel economische als sociale waarde te creëren in de wijk door het initiëren, stimuleren en organiseren van lokale initiatieven. Hierbij worden de kwaliteiten die de wijk al heeft, zowel van bewoners, ondernemers als de fysieke omgeving, als uitgangspunt genomen voor een inclusieve ontwikkeling. Een aantal initiatieven gericht op het creëren van lokale werkgelegenheid zijn inmiddels succesvol ontwikkeld: een vervoersbank, een fietsenbank, een schoonmaakbedrijf, hoveniersbedrijf, beheer en verhuur van 't Gemaal op Zuid waar ook culturele programma's een plek hebben gekregen, een wijkkeuken (inmiddels zelfstandig) en het wijkatelier (ook zelfstandig).

Naast deze diensten is er een circulair initiatief opgezet rondom de afvalverwerking op de Afrikaandermarkt. In principe zijn de ondernemers op de markt zelf verantwoordelijk voor het afvoeren van hun eigen afval, maar toch blijft er gemiddeld 20 kuub afval achter na een gemiddelde marktdag. De gemeente haalde dit afval, als niet gescheiden reststroom, aan het einde van de dag op. Door overname van deze inzameling door de Afrikaanderwijk Coöperatie hebben meerdere wijkbewoners een baan gevonden, is de wijk schoner geworden door het inzamelen van zwerfafval gedurende de hele marktdag en wordt het afval gescheiden opgehaald onder andere ten behoeve van hergebruik. Hierbij wordt samengewerkt met de Rotterdamse afvalverwerker Renes.

Actoren en procesmethode

De Afrikaanderwijk Coöperatie is een netwerkorganisatie, waarvan de leden bestaan uit verschillende type actoren afkomstig uit de wijk, zoals bewoners, ondernemers, organisaties en stichtingen. Zij werkt samen met lokale en externe partners in het ontwikkelen van haar initiatieven. Om het initiatief van een circulaire markt vorm te geven is er een werkgroep opgericht waarin naast de coöperatie en de gemeente ook het ontwerp bureau Superuse meedenkt over lokale waardecreatie vanuit reststromen en deze ook in kaart heeft gebracht. Huidige aanbestedingsregels maakten het lastig om de gedeelde ambitie van de gemeente en coöperatie – het ter plekke scheiden van het afval door lokale werknemers - waar te maken. Het instrument “Right to Challenge” (zie uitleg) bood uitkomst. Samenwerking met de gemeente verliep initieel via een co-creatief proces, waarbij drie verschillende afdelingen van de gemeente en de coöperatie als gelijkwaardige partners aan tafel zaten. Door de Right to Challenge constructie veranderde dit uiteindelijk in een opdrachtgever (gemeente Rotterdam) – opdrachtnemer (Afrikaanderwijk Coöperatie) verhouding, wat het proces kwetsbaarder heeft gemaakt. Alhoewel de relaties met individuele ambtenaren goed zijn, botst het vernieuwende karakter van het initiatief met de inflexibiliteit van het systeem en haar verschillende afdelingen die goedkeuring moeten verlenen.

“Waar we een moeizame relatie mee hebben is het systeem van de gemeente, omdat alles wat wij doen nieuw is. Dus je komt terecht in een systeem dat heel geordend is en dat niet goed met uitzonderingen om kan gaan en ook de flexibiliteit van het organiseren in een wijk niet aankan. Ik vind dit lastig want ik kan niet iemand hierop aanspreken binnen de gemeente want iedereen loopt tegen hetzelfde systeem aan” (lid Afrikaanderwijk Coöperatie).

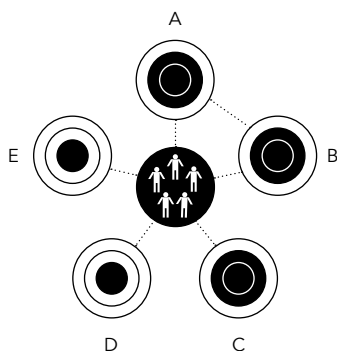
Daarnaast lopen de uitgaven en inkomsten van afvalverwerking via verschillende gemeentelijke afdelingen waardoor budgetten moeilijk op elkaar aan te sluiten zijn. De opbrengsten die het gescheiden afval (uit voornamelijk papier en karton) opleveren maken het business model nog niet sluitend voor de Coöperatie. Er zijn nu twaalf arbeidsplaatsen op de markt gerealiseerd voor twee dagen per week. Een aantal van deze plaatsen wordt ingevuld door jongeren die deze baan als bijbaan hebben. Om hun werknemers wel een fulltime baan aan te kunnen bieden worden deze werknemers ook nog elders ingezet.

De groothandel en de markthandelaren zelf zijn ook belangrijke actoren in dit proces. De markthandelaren reageerden enthousiast op mogelijkheden voor het lokaal verwerken en scheiden van afval, als hen dat maar geen extra kosten oplevert. Zij hebben – net als iedere ondernemer – de verantwoordelijkheid

om een eigen afvalcontract af te sluiten waarbij financiële overwegingen doorslaggevend zijn.

Het ontwerp bureau Superuse is al meer dan tien jaar een partner van de coöperatie en haar voorganger Freehouse. Zij werken gezamenlijk aan projecten, waarbij ze soms wisselen van rol, bijvoorbeeld voor een Citylab subsidie is Superuse de aanvrager en daarmee opdrachtgever van de Wijkcoöperatie en voor een subsidie bij het stimuleringsfonds was dit andersom. De kennis en kunde die Superuse inbrengt ondersteunt de initiatieven van de Wijkcoöperatie. Zo initieert en ontwikkelt Superuse samen met de Afrikaanderwijk Coöperatie verschillende ruimtelijke concepten, zoals het grondstoffenstation dat in 2021 op de markt gebouwd gaat worden en het initiatief om een groendak te maken van de afgedankte marktkratten. Met dit laatste wordt geëxperimenteerd op het dak van het Gemaal.

Daarnaast werkt de coöperatie intensief samen met de Willem de Kooning academie. Studenten bestuderen mogelijkheden voor lokale waardecreatie uit de reststromen van de markt. Hier zijn reeds verschillende prototypes uit voortgekomen. Zo is er jam gemaakt van restfruit in samenwerking met een lokaal jamfabriekje en is er een marktrolley ontwikkeld bestaande uit plastic zwerftasjes.

Actoren

- A Ontwerpers*
- B Overheidsinstanties*
- C Bedrijven*
- D Maatschappelijke organisaties*
- E Academia*

Procesmethode: Right to Challenge

Right to Challenge is een vorm van democratische vernieuwing waarbij burgers in een wijk of buurt het recht krijgen om gemeentelijke voorzieningen over te nemen als zij denken dat zij dit zelf anders of beter kunnen organiseren. Hierbij krijgen georganiseerde burgers dus (mede)eigenaarschap en zeggenschap over lokale voorzieningen, waar voorheen de organisatie van deze voorzieningen bij de gemeente lag. Dit beleidsinstrument stamt uit het Verenigd Koninkrijk, maar vond onder wethouder De Jonge in 2014 ingang in het Rotterdams gemeentelijk beleid. Hiervoor moeten lokale organisaties wel een goed doordacht plan indienen bij de gemeente die hier dan goedkeuring aan verleent. Het zijn over het algemeen initiatieven die binnen het organisatiebereik van bewoners liggen, zoals het ontwikkelen van collectieve moestuinen of een voedselbos. *“Maar als je echt structureel iets wil en ook het systeem echt wil veranderen dan wordt het echt veel complexer en dan moet je mensen hebben die het willen ook binnen het systeem. Een Right to Challenge is dus absoluut niet makkelijk en zeker niet voor iedereen weggelegd. Als het gaat om kwetsbare wijken wordt het nog moeilijker. We hebben hier in Rotterdam het systeem met de bewonersinitiatieven wat heel toegankelijk is, maar zelfs dat is voor sommige mensen vaak te complex. En dan is een Right to Challenge een miljoen keer moeilijker”* (lid Afrikaanderwijk Coöperatie).

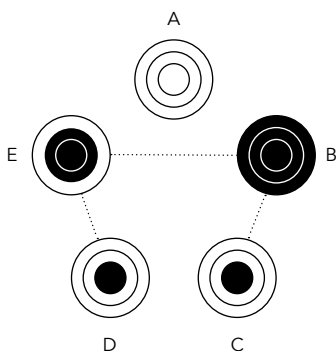

*Figuur 3.3 - Inzameling van papier en karton door werknemer van de wijkcoöperatie.
Foto: Superuse*

“Een Right to Challenge is dus absoluut niet makkelijk en zeker niet voor iedereen weggelegd”.

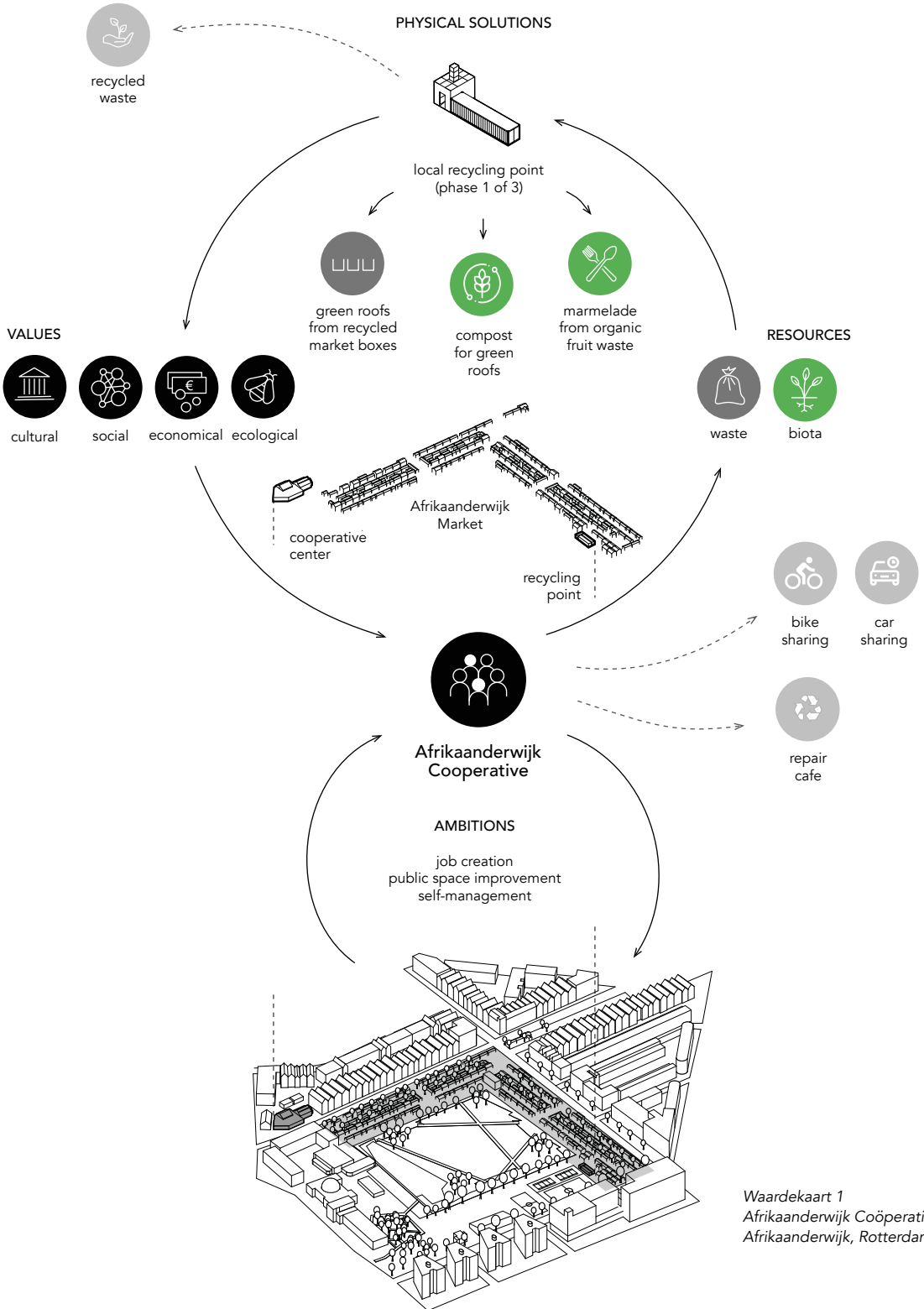
Grondstofkringlopen

De Afrikaandermarkt wordt tweemaal per week gehouden, op woensdag en zaterdag, en is de derde grootste markt van Nederland met zo'n 280 kramen en 15.000 bezoekers per dag. Alhoewel een markt wordt gezien als een duurzamere vorm van retail dan winkels, produceert de markt veel restafval: karton en papier, groente- en fruitafval (de grootste stroom), plastic en kunststof. De wegwaaiende plastic zakjes zorgen bijvoorbeeld voor veel overlast in de rest van de wijk. De Afrikaanderwijk Coöperatie zag hier in plaats van uitsluitend een probleem juist een kans: *"We kunnen het ook omdraaien en de markt zien als een banenmotor in plaats van een afvalmarkt"* (lid Afrikaanderwijk Coöperatie). Vandaar dat het initiatief voor de circulaire markt begint bij het lokaal scheiden van afval tijdens de marktdagen door lokale werknemers om deze vervolgens zo circulair mogelijk te verwerken. Hoogwaardige materialen kunnen terugvloeien naar de markt. Vervolgens zouden stoffen verwerkt kunnen worden als half-fabricaten, zoals compost, biogas, vezels die gebruikt kunnen worden voor de papier- en/of touwindustrie, etc. Er is bijvoorbeeld een experiment gedaan waarbij van ananasschillen touw is gemaakt. Recent is een initiatief ontwikkeld om de plastic wegwerpkistjes waarin groente en fruit eenmalig worden vervoerd naar de markt, te gebruiken als onderdeel voor een groendak. De kistjes worden naast elkaar geplaatst en gevuld met aarde, planten en bloemen. Zij vormen zo een betaalbaar zelfgemaakt groendak. Een groendak draagt bij aan de isolatie van het gebouw onder het dak en aan klimaatadaptatie door het opvangen en vertraagd afvoeren van regenwater.

Grondstofkringlopen

- A Energie
- B Afval
- C Bouwmaterialen
- D Water
- E Biota

Waardekaart 1
Afrikaanderwijk Coöperatie
Afrikaanderwijk, Rotterdam

Fysieke ontwikkelingen

Er is door ontwerp bureau Superuse een ontwerp gemaakt voor een grondstoffenstation dat op de markt komt te staan. Hierin wordt het afval ter plekke gescheiden en al voor een deel verwerkt op de dagen dat de markt in bedrijf is. Er zijn drie fases ontworpen voor dit circulaire station, waarbij voor de eerste fase reeds financiering is verkregen via Citylab 010. Hierbij is naast het scheiden van afval ook een demonstratieplek opgenomen in het station, waar voorbeelden van producten gemaakt uit restafval getoond zullen worden om bewustwording te vergroten. Materialen uit reststromen worden volgens het cascaderingsprincipe verwerkt: in de eerste plaats zo hoogwaardig mogelijk hergebruiken en dan meer laagwaardige toepassingen vinden. De uiteindelijke ambitie is om een iconisch station te maken waar naast het inzamelen en scheiden van afval ook sociale functies, zoals een repair café, spullenruil, weggeefwinkel, makers' space, een plek kunnen vinden en waar naast de marktkooplui ook bewoners en ondernemers uit de wijk gebruik van kunnen maken, meerdere dagen per week.

Een fysieke locatie is niet alleen handig wat betreft logistieke stromen, het ter plekke verwerken van afval door lokale werknemers draagt ook bij aan de zichtbaarheid en bewustwording van marktondernemers en bezoekers.

Het initiatief om de plastic kratten te gebruiken voor een groendak wordt nu getest op het dak van het Gemaal, een gemeenschapshuis van waaruit ook de Afrikaanderwijk Coöperatie opereert. Als dit succesvol blijkt, kunnen ook andere daken op deze manier voorzien worden bloemen en grassen.

[Figuur 3.4 - Doe-het-zelf groendak, gemaakt van gebruikte marktkratten. Foto: auteurs, 2020]

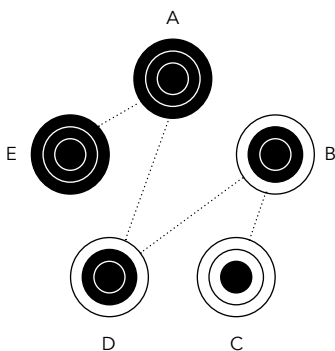

[Figuur 3.5 - Ontwerp Grondstoffenstation Afrikaandermarkt door Superuse. Afbeelding: Superuse, 2020]

“Bewustwording is heel belangrijk. Op het moment dat je de schoonmaker bezig ziet, houden mensen het ook schoner”

Figuur 3.6 - Inzameling van papierafval door werknemer van de wijkcoöperatie. Foto: Afrikaanderwijk Coöperatie

Waarden

- A Sociaal
- B Ecologisch
- C Esthetisch
- D Cultureel
- E Economisch

Waarden

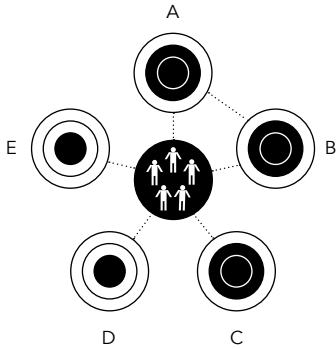
De meerwaarde van het werk van de Afrikaanderwijk Coöperatie en specifiek de initiatieven rondom de circulaire Afrikaandermarkt ligt in de eerste plaats op financieel en sociaal-cultureel vlak. De coöperatie heeft nu 45 mensen in dienst, waarvan er sinds januari 2021 twaalf werkzaam zijn op de markt. *“Op de 9000 buurtbewoners is dit niks natuurlijk, maar deze mensen kennen wel weer andere mensen die hierdoor ook ervaren dat werken heel anders kan zijn. Veel mensen waar wij mee werken hebben altijd aan de onderkant van de arbeidsmarkt gebungeld en zijn vaak niet al te prettig behandeld en dat proberen wij heel anders te doen. Er zijn hier mensen die niemand kennen die een baan heeft, dus als je daar een paar mensen in kunt veranderen dan heeft dat een groot bereik in bewustwording”* (lid Afrikaanderwijk Coöperatie). Deze bewustwording wordt niet alleen gecreëerd op het gebied van werkgelegenheid, maar ook op het gebied van duurzaamheid door het zichtbaar scheiden van afval gedurende de marktdagen. *“Bewustwording is heel erg belangrijk. En ook één van de redenen dat wij overdag zijn gaan schoonmaken om te laten zien dat er dus ‘echte’ mensen bezig zijn om de buurt te onderhouden. Op het moment dat je de schoonmaker bezig ziet, houden mensen het ook schoner”* (lid Afrikaanderwijk Coöperatie).

Daarnaast hebben de initiatieven rondom de circulaire markt ook een meerwaarde op ecologisch gebied. Door het ter plaatse scheiden, hergebruiken en recyclen van producten en materialen wordt bijgedragen aan lokale en nationale duurzaamheidsambities. Door positieve impulsen hoopt de Coöperatie ook de negatieve beeldvorming die vaak in de wijk zelf maar ook over de wijk heerst te kunnen kantelen. De initiatieven dragen enerzijds bij aan kapitaalkrachtige maar ook aan een schonere en dus aantrekkelijke wijk.

Conclusie

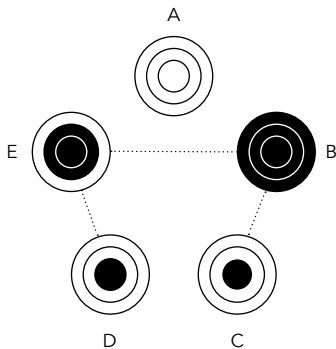
De Afrikaanderwijk Coöperatie heeft als doel om de Afrikaanderwijk en haar bewoners weerbaarder te maken door in co-creatie met lokale ondernemers, bewoners en externe partners, zoals de gemeente en experts, initiatieven te ontwikkelen die uitgaan van de lokale omgeving en de mogelijkheden die daar aanwezig zijn. *“We creëren een andere werkwijze, een ander type samenwerking met de overheid. Wij weten als buitenstaander natuurlijk ook niet alles beter dus ik werk liever nauw samen met de gemeente. In co-creatie. En wij pikken de mensen eruit die er verstand van hebben en willen innoveren. Dus op het vlak van innovatief samenwerken tussen overheid en burger wordt waarde gecreëerd”* (lid Afrikaanderwijk Coöperatie). Maar deze samenwerking gaat (nog) niet vanzelf. Omdat de gemeente degene is die betaalt zijn de onderlinge posities in het proces niet gelijkwaardig: de Right to Challenge afspraak heeft de eerdere op gelijkwaardige posities gestoelde samenwerking vervangen voor een klassieke opdrachtgever-opdrachtnemer relatie.

De bestendigheid van deze – vaak toch langdurige – processen hangt ook samen met de betrokkenheid van zowel publieke als private individuen. *“Ambtenaren wisselen vaak van baan, die posities zijn zeer vluchtig. Dus dan heb je een band opgebouwd en een proces ontwikkeld met bepaalde mensen en die vertrekken dan en worden vervangen door mensen die dat hele voorproces niet hebben meegemaakt. En die er dan op een hele andere manier naar kijken”* (lid Afrikaanderwijk Coöperatie). Daarnaast is de gemeente een veelkoppig monster; *“wanneer de verschillende afdelingen niet op elkaar aansluiten is het lastig om met ze samen te werken”* (werknemer Superuse). Deze casus laat, ondanks de stroperigheid en weerbarstigheid van ambtelijke besluitvorming zien, dat coöperatief ondernemerschap in samenwerking met ambtelijke diensten veel kan bijdragen aan de economische en sociale ontwikkeling van een wijk. Participatie van burgers, met name ook in kwetsbare wijken, is echter in dergelijke processen niet vanzelfsprekend. Hoeveel tijd en energie kun je verwachten van burgers die dergelijke initiatieven veelal in hun vrije tijd doen? Het businessmodel rondom afvalverwerking van de Afrikaandermarkt laat zien dat het sluiten van grondstofkringlopen rendabel kan zijn en naast economische waarde ook sociale en ecologische waarden oplevert.

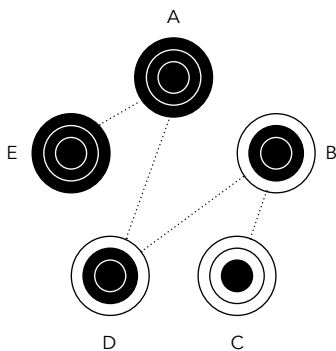
Actoren

- A *Ontwerpers*
- B *Overheidsinstanties*
- C *Bedrijven*
- D *Maatschappelijke organisaties*
- E *Academia*

Grondstofkringlopen

- A *Energie*
- B *Afval*
- C *(Bouw)materialen*
- D *Water*
- E *Biota*

Waarden

- A *Sociaal*
- B *Ecologisch*
- C *Esthetisch*
- D *Cultureel*
- E *Economisch*

[Figuur 3.7 - Werksessie in Bospolder-Tussendijken

Foto: Frank Hanswijk, gedownload van <https://iabr.nl/nl/projectatelier/energiewijk-bospolder-tussendijken>]

DELFSHAVEN COÖPERATIE

Bospolder Tussendijken (BoTu), Rotterdam

De wijken Bospolder en Tussendijken (BoTu) zijn onderdeel van Delfshaven en hebben gezamenlijk meer dan 14.000 inwoners. BoTu scoort al jaren slecht op indicatoren van veiligheid, inkomensniveau, welzijn en gezondheid. De omgeving kenmerkt zich door achterstandsproblematiek en de op traditionele leest geschoeide inspanningen van de verschillende gemeentelijke instanties bleken hier weinig verandering in te kunnen brengen. “Publieke investeringsmiddelen zijn niet meer toereikend en een gesloten top-down strategie is niet het antwoord op de huidige problematiek” (Veerkrachtig BoTU 2028). Bewoners hebben zich onder andere georganiseerd in de Delfshaven Coöperatie en verkennen samen met publieke en private partijen nieuwe manieren van herontwikkeling, gestoeld op het creëren van meerwaarde in de wijk. Hieruit zijn talloze initiatieven tot stand gekomen op het gebied van duurzaamheid. Zo is het wijkinstallatiebureau WijkEnergieWerkt aan de slag gegaan met het thema energie, met als belangrijkste doel het bereiken van sociaal-economische veerkracht.

Ambitie

[Figuur 3.8 - Energiewijk BoTu, circulair werk maken van de energietransitie
Foto gedownload van: <http://delfshavencooperatie.nl/energie-cooperatie-botu/>]

De Delfshaven Coöperatie is opgericht in 2015 door bewoners om als initiator, facilitator en verbinder te werken aan lange termijn waardeontwikkeling in de wijk Delfshaven. Samen met een groot aantal (institutionele) partners worden initiatieven opgezet en gefaciliteerd, die de lokale economie en de veerkracht van de gemeenschap bevorderen. Dit doet de Coöperatie door de verbinding te leggen tussen lokale initiatieven en de ambities van de institutionele partners, zodat gezamenlijk maatschappelijk rendement kan worden bereikt (DHC 2015, 2017). *“In Delfshaven zijn er van oudsher veel bewonersinitiatieven en doordat burgers deelnemen aan meerdere initiatieven is er een waardevol ecosysteem ontstaan van lokale netwerken, waarop je als coöperatie, gemeente en private bedrijven kunt voortborduren. En dat maakt het krachtig en veerkrachtig”* (lid DHC). Het recente visiedocument ‘Veerkrachtig BoTu 2028’ beschrijft een omvangrijk programma waarin vele publieke instanties, private actoren en burgers samenwerken met als doel om bewoners én de fysieke inrichting van BoTu op lange termijn economisch en sociaal veerkrachtig(er) te maken.

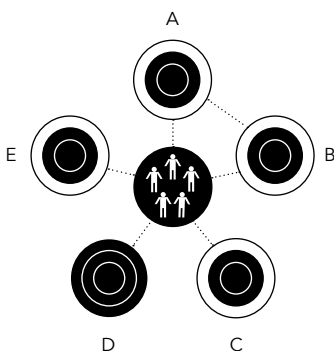
Eén van de ontwikkelingen waar de Delfshaven Coöperatie zich mee bezighoudt is de energietransitie voor BoTu. BoTu is door de gemeente aangewezen als één van de eerste wijken in Rotterdam die losgekoppeld wordt van het aardgas. De Delfshaven Coöperatie werkt samen met de gemeente Rotterdam, woningbouwcorporatie Havensteder en de IABR (Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam) om duurzame energie voor iedereen in BoTu toegankelijk te maken en deze transitie tegelijkertijd te benutten voor het creëren van economische en sociale meerwaarde. Dit betekent onder andere zorgen voor een lagere energierekening voor bewoners, community building en het creëren van banen in de wijk. Wijkinstallatiebedrijf WijkEnergieWerkt speelt hierop in. Het doel van dit bedrijf is om mensen uit de wijk aan het werk helpen in de energietransitie. Bewoners die al langer zonder werk zitten worden bijvoorbeeld opgeleid tot installateur van zonnepanelen.

Actoren en procesmethode

In 2016 ontstond op initiatief van de Stadsmarinier een samenwerking tussen de gemeente Rotterdam, Delfshaven Coöperatie, Havensteder en het IABR voor een integrale aanpak in BoTu rondom het thema veiligheid. Het programma 'Veerkrachtig BoTu 2028' is een vervolg hierop maar kent naast deze partners ook private actoren. Zo houdt Rebel Group zich bezig met de uitvoering van Social Impact by Design en is Eneco partner in de energietransitie. Hiernaast is een raad van bewoners aangesteld – de BoTu 12 – die adviseert over projecten die in het kader van het programma Veerkrachtig BoTu ontwikkeld worden.

"Het concept van sociaal-economische veerkracht dat ten grondslag ligt aan BoTU 2028 is leuk natuurlijk maar wat betekent het echt voor je handelen. En nu kan deze raad adviseren over allerlei ontwikkelingsprocessen. Een soort reality check." (lid DHC)

Het programma Veerkrachtig BoTu 2028 hanteert de '3x3 methode': 3 thema's (wat?), 3 manieren (hoe?) en 3 plekken (waar?) (Veerkrachtig BoTu 2028, 2018). Naast de thema's 'zorg, jeugd en opvoeden' en 'werk, taal en schulden' is ook het thema 'energie, wonen en buitenruimte' onderdeel van het programma. Binnen dit thema wordt een integrale aanpak nagestreefd waarin energietransitie en klimaatbestendigheid hefboomen vormen voor zowel het verbeteren van de leefbaarheid van de woonomgeving als de sociaal-economische weerbaarheid van de bewoners. Deze integrale aanpak wordt gedreven door drie manieren van samenwerking: 'community building', 'social impact by design' en 'veerkrachtige professionals'.

Actoren

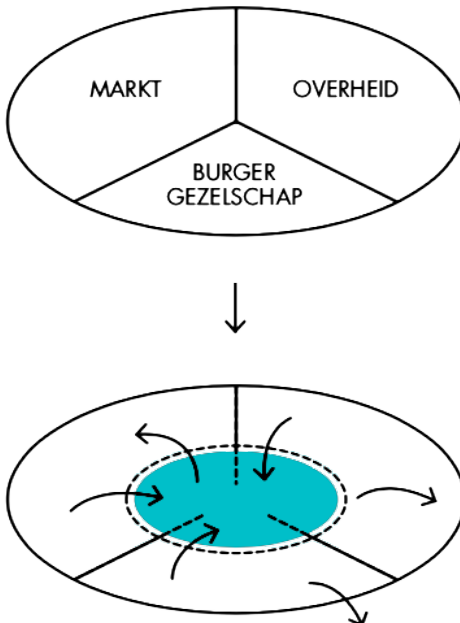
- A Ontwerpers
- B Overheidsinstanties
- C Bedrijven
- D Maatschappelijke organisaties
- E Academia

De Delfshaven Energie Coöperatie, ontstaan vanuit de betrokkenheid van Delfshaven Coöperatie bij energietransitie in de wijk, en het wijkinstallatiebedrijf 'WijkEnergieWerkt' werken samen met de gemeente, Havensteder en IABR rondom de Energiewijk BoTu. WijkEnergieWerkt heeft in 2018 een subsidie van Citylab 010 ontvangen om dit initiatief mogelijk te maken. Het bedrijf leidt mensen op tot installateur om woningen te verduurzamen met bijvoorbeeld vloerisolatie en om zonnepanelen te installeren. Deelnemers krijgen een opleiding, werkervaring, een salaris en een deel van de winst. Het wijkinstallatiebedrijf is onderdeel van een groter concept waarin zij samenwerkt met een wijkenergiecoöperatie waarmee collectief in zonnedaken kan worden geïnvesteerd en een wijkenergiefonds om bewoners te ondersteunen met persoonlijke subsidies voor bijvoorbeeld duurzamere apparatuur waarvoor zij nu niet de middelen hebben. Tot nu toe is alleen het wijkinstallatiebedrijf actief en werkt zij samen met de Delfshaven Energiecoöperatie.

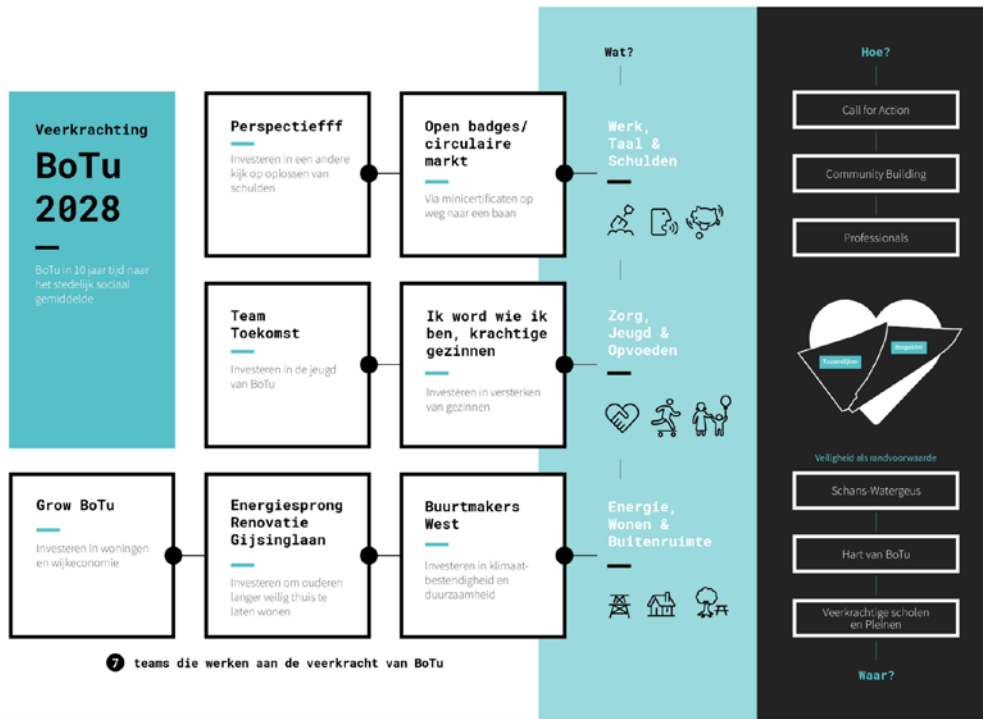
Procesmethode: Social Impact by Design (SlbD)

Social Impact by Design (SlbD) is een methode, gebaseerd op Rebuilt by Design ontworpen voor de wederopbouw na orkaan Sandy in de New York Metro Area (29 oktober 2012), waarbij de samenwerking tussen markt, overheid en burger gezocht wordt en waar zij gezamenlijk op zoek gaan naar nieuwe verdienmodellen die gebaseerd zijn op de urgenties en de noden die er lokaal zijn (<http://www.rebuildbydesign.org>). Hierbij is het doel de veerkracht en weerbaarheid van de wijk en haar bewoners te vergroten. *“Dit kun je baseren op cijfers maar ook op bestaande netwerken en daar waar de energie en de behoefte is in de wijk”* (interview Rebel).

SlbD is een proces in 4 fasen waarin overheid, bewoners en private partijen zijn uitgenodigd om met ideeën te komen die bijdragen aan de veerkracht van BoTu. Er is een open oproep gelanceerd, die breed verspreid is in Rotterdam maar ook nationaal. Hier zijn 50 reacties op gekomen, waaruit 28 inschrijvingen zijn geselecteerd zijn die kansrijk werden bevonden voor BoTu. Zeven teams werken momenteel aan de uitvoering van hun ingebrachte voorstel.

[Figuur 3.9 - Integrale samenwerkingsvorm van Social Impact by Design. Illustratie gedownload van: <https://www.gobotu.nl/veerkrachtig-botu/>]

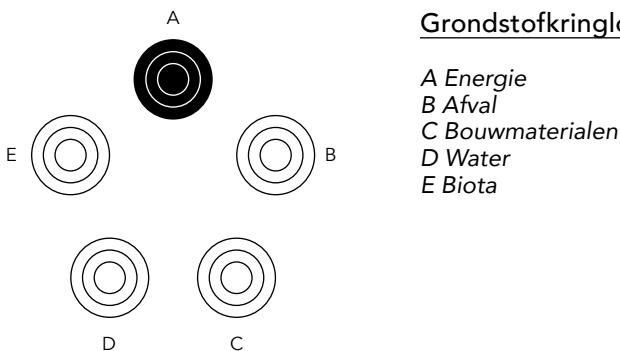

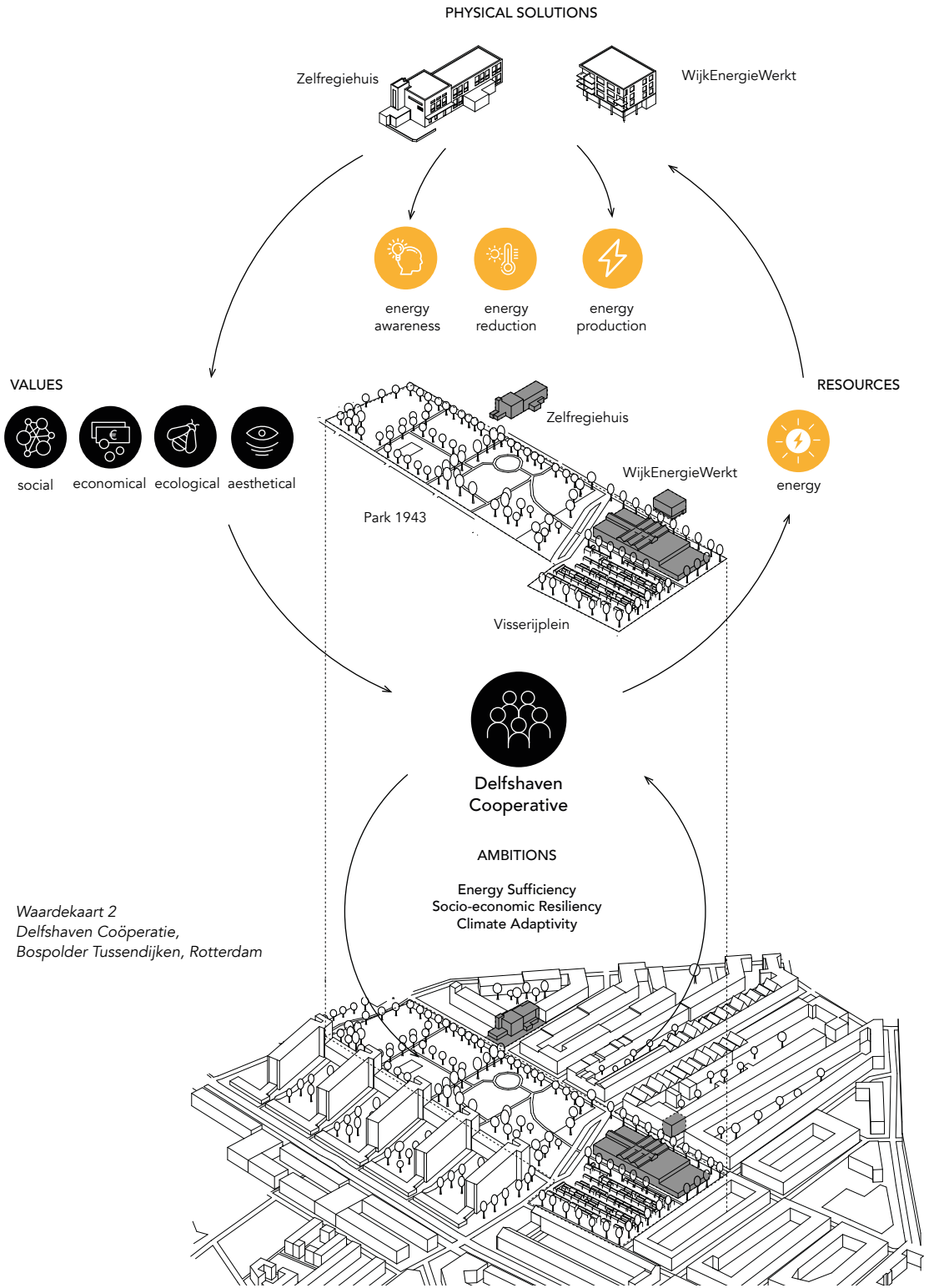
[Figuur 3.10 - Teams en thema's Social Impact by Design. Illustratie gedownload van: <https://www.gobotu.nl/veerkrachtig-botu/>]

Grondstofkringlopen

Delfshaven Energiecoöperatie probeert de energietransitie zo in te richten dat geldstromen in de wijk worden gehouden en daar ook renderen. Zo worden er 880 zonnepanelen op twee scholen geplaatst. De daken van deze scholen zijn via een intentieovereenkomst tussen de coöperatie, de Rotterdamse scholenkoepel Boor en de gemeente ter beschikking gesteld en de panelen worden voorgefinancierd door 80% laagrentende lening en 19% crowdfunding. Zo kunnen wijkbewoners voor een klein bedrag investeren in lokale duurzame energie via de postcoderoos-regeling, die 15 jaar lang vrijstelling van energiebelasting biedt over de zonne- of windenergie die de deelnemers gezamenlijk in een buurt- of wijk opwekken. Daarnaast wordt onderzocht of energie slim opgeslagen kan worden via een buurtbatterij, welke gekoppeld is aan duurzame mobiliteit. In samenwerking met WijkEnergieWerkt – het wijkinstallatiebedrijf - worden mensen opgeleid om dergelijke taken uit te voeren in de wijk.

Het wijkinstallatiebedrijf heeft zich na analyse van de mogelijkheden in de wijk in eerste instantie gericht op huis-aan-huis verduurzaming, dus op energiebesparing. Door aan huis te komen kun je het gesprek over verduurzamen aangaan en tegelijkertijd al een aantal 'quick wins' ter plekke realiseren, zodat mensen de meerwaarde zelf kunnen zien. *"We doen dus simpele dingen zoals radiatorfolie plakken, radiatoren schoonmaken, ledlampjes indraaien, eigenlijk alles wat je zelf in je huis kunt doen maar wat mensen nalaten. Maar waar je wel heel veel geld mee kunt besparen. Je bespaart hiermee al ongeveer 150 euro per jaar op je rekening, beetje afhankelijk van de grootte van je huis natuurlijk"* (interview WijkEnergieWerkt).

Waardekaart 2
Delfshaven Coöperatie,
Bospolder Tussendijken, Rotterdam

Fysieke ontwikkelingen

Naast de zonnedaken op de basisscholen Dakpark en de Boog is de Delfshaven Coöperatie bezig met een plan voor de verduurzaming van het Zelfregiehuis waar energie, zorg, community building en economische ontwikkeling samenkomen. Bij basisschool De Boog wordt niet alleen een zonnedak aangelegd waarin wijkbewoners kunnen participeren, maar tegelijkertijd wordt de binnentuin vergroend en klimaatadaptief gemaakt. Kinderen leren zo spelenderwijs over duurzaamheid in de wijk. Het Zelfregiehuis is een plek waar mensen, met name kwetsbare vrouwen, zelf regie over hun leven leren krijgen en werken aan economische emancipatie. *“De ecologische verduurzaming van het pand kan een hefboom zijn om bij te dragen aan CO2 reductie, maar het verduurzamen van een dergelijk bewonersinitiatief zorgt er ook voor dat plekken in de wijk uit de speculatie gehaald worden, waardoor je een soort commons bouwt van eigenaarschap van de wijk in de wijk. Bewonersinitiatieven hebben baat bij continuïteit en langzaam groeien”.* (interview DHC). In de tijd dat dit onderzoek liep, heeft de gemeente echter besloten de hoogste bieding op dit pand te honoreren en komt hier nu een tandartsenpraktijk. Het Zelfregiehuis is op zoek naar een nieuw onderkomen.

[Figuur 3.11 - Medewerker van WijkEnergieWerkt op het aangelegde zonnedak van Daltonschool De Margriet. Foto: Paul van der Blom]

[Figuur 3.12 - Voormalig onderkomen Zelfregiehuis aan de Taanderstraat in Delfshaven. Foto: auterus, 2021].

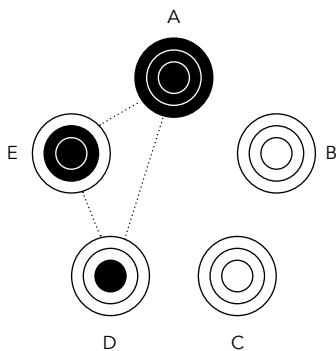

[Figuur 3.13 - Ontwerpvoorstellen voor de verduurzaming van het Zelfregiehuis aan de Taanderstraat in Delfshaven. Foto gedownload van: <http://delfshavencooperatie.nl/delfshaven-energie-cooperatie-in-de-steigers/>]

“Misschien heeft de neef van de mensen bij wie we thuis komen, die al die tijd thuis zat, ineens via ons een baan in energietransitie. Dan wordt het iets positiefs en krijg je echt een duurzame toekomst.”

[Figuur 3.14 - Lokale werknemers van WijkEnergieWerkt in opleiding. Foto gedownload van: <https://www.voordewereldvanmorgen.nl/leden/wijkenergiewerkt>]

Waarden

- A Sociaal
- B Ecologisch
- C Esthetisch
- D Cultureel
- E Economisch

Waarden

De meerwaarde van de opgezette initiatieven van de Delfshaven Energiecoöperatie en WijkEnergieWerkt rondom de energietransitie liggen in eerste instantie op het gebied van duurzaamheid, omdat de initiatieven CO₂-reductie voor ogen hebben door vermindering van de behoefte aan warmte en elektriciteit en door overstap op lokaal geproduceerde zonne-energie. Bewoners wordt hierbij op een laagdrempelige manier de kans geboden om zelf onderdeel te worden van de energietransitie door mee te beleggen in de zonnedaken. Daarnaast dragen de initiatieven vooral ook economisch bij door vermindering van de energielasten en door de realisatie van lokale werkgelegenheid door WijkEnergieWerkt. Het bedrijf leidt mensen op tot zonnepaneelinstallateur en isoleerder, waarmee ze vervolgens kunnen doorstromen op de arbeidsmarkt. Naast banen genereert een lokale aanpak ook sociale waarde, doordat bewoners affiniteit krijgen met het toch ietwat abstracte begrip energietransitie: *“Misschien heeft de neef van de mensen bij wie we thuis komen, die al die tijd thuis zat, ineens via ons een baan in energietransitie. Dan wordt het iets positiefs en krijg je echt een duurzame toekomst. Je gaat er geld mee besparen, je kunt er werk in vinden, en je wooncomfort gaat enorm omhoog. Want heel veel van deze huizen waar wij komen, daar tocht het, of mensen krijgen het niet warm in huis, of hebben heel veel last van vocht. Dat lossen wij voor ze op”* (interview WijkEnergieWerkt).

Naast duurzame, economische en sociale waarden wordt er ook culturele waarde toegevoegd door met de markt en overheid nieuwe manieren te ontdekken om samen te werken. *“Dit is een experiment waarin we opnieuw ontdekken hoe wij ons tot elkaar verhouden. In een vroegtijdige fase met elkaar samenwerken vraagt een bepaalde kwetsbaarheid”* (interview Rebel). *“Door mensen in de wijk te betrekken bij ontwikkelingen en de kans te geven om daar onderdeel van te zijn en het zelf te doen, werk je tegelijkertijd aan kennis en eigenaarschap in de wijk, het handelingsperspectief van mensen en het vertrouwen van mensen, en hoe sterker het netwerk wordt. Door community building worden lokale netwerken steeds sterker. De toegevoegde waarde van lokale initiatieven zorgt voor sociale, economische en culturele veerkracht die de plannen van instanties versterken, verrijken en wortelen in de wijk”* (interview DHC).

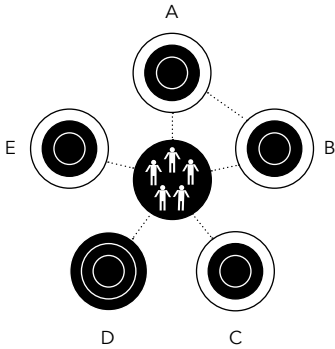
Conclusies

De samenwerking tussen de lokale initiatieven, zoals van de Delfshaven Coöperatie en WijkEnergieWerkt, verlopen enerzijds positief en anderzijds moeizaam. De gemeente Rotterdam stimuleert lokale initiatieven door subsidies zoals Opzoomermee, het participatiefonds van de gebiedscommissie, Citylab 010 etc. waardoor lokale initiatieven kunnen groeien en zich ontwikkelen.

“Dus er is een gezonde voedingsbodem voor lokaal initiatief, maar echter tot een bepaald plafond; daar waar het de raamcontracten, aanbestedingen en concessies van de gemeente raakt. Dan wordt het gesprek lastig”. (interview DHC). Zolang de rollen en modellen passen binnen de bestaande structuren verloopt de samenwerking goed, maar zodra projecten verschillende afdelingen van instituties raken wordt het gesprek lastig omdat de gemeente verkokerd opereert. *“Die integrale aanpak die is er gewoon absoluut niet. En die is eigenlijk essentieel voor die transitie. Daarnaast ontbreekt bij het systeem vaak het gebrek aan gevoel van urgentie”* (interview Rebel).

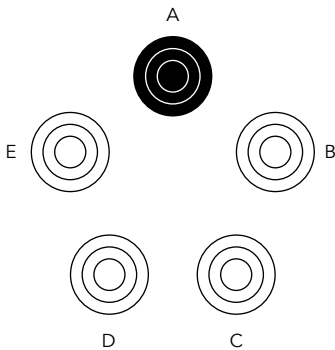
Het huidige speelveld voor wijkontwikkeling bestaat nu vaak uit publieke overheid en private partijen. Dit zou eigenlijk uitgebreid moeten worden tot een speelveld van drie partijen, waarbij ook de burger of burgerpartijen een veel grotere inbreng zouden moeten krijgen, zoals Social Impact by Design ook nastreeft. *“Dan krijg je betere en slimmere plannen”* (interview DHC). De vraag die hierbij van belang is hoe je *“een arrangement maakt waarbij je wel recht doet aan wetten en regelgeving zodat willekeur gedekt is, maar ook aan de belangen van individuele bewoners of het collectief en waarbij je private partijen ruimte geeft om te doen wat zij goed kunnen”* (interview Rebel).

Het volwaardig opnemen van burgers en burgerpartijen in stedelijke ontwikkeling draagt ook bij aan de continuïteit van proces en project. Deze continuïteit lijkt eerder geborgd te worden door de vele lokale netwerken. Ambtenaren wisselen vaak van functie: *“met Stadsontwikkeling heb ik al mijn vierde projectmanager in het gebied in 5 jaar. Wij zijn de facto het geheugen voor stadsontwikkeling. Dit is het schisma tussen de representatieve en de participatieve democratie. Die staan soms tegenover elkaar maar ze kunnen elkaar juist goed aanvullen”* (interview DHC).

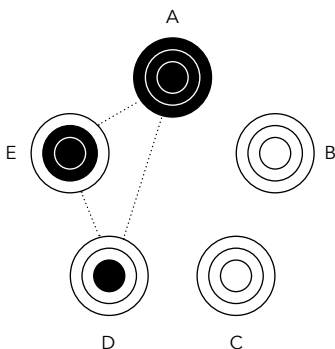
Actoren

- A Ontwerpers
- B Overheidsinstanties
- C Bedrijven
- D Maatschappelijke organisaties
- E Kennisinstituten

Grondstofkringlopen

- A Energie
- B Afval
- C (Bouw)materialen
- D Water
- E Biota

Waarden

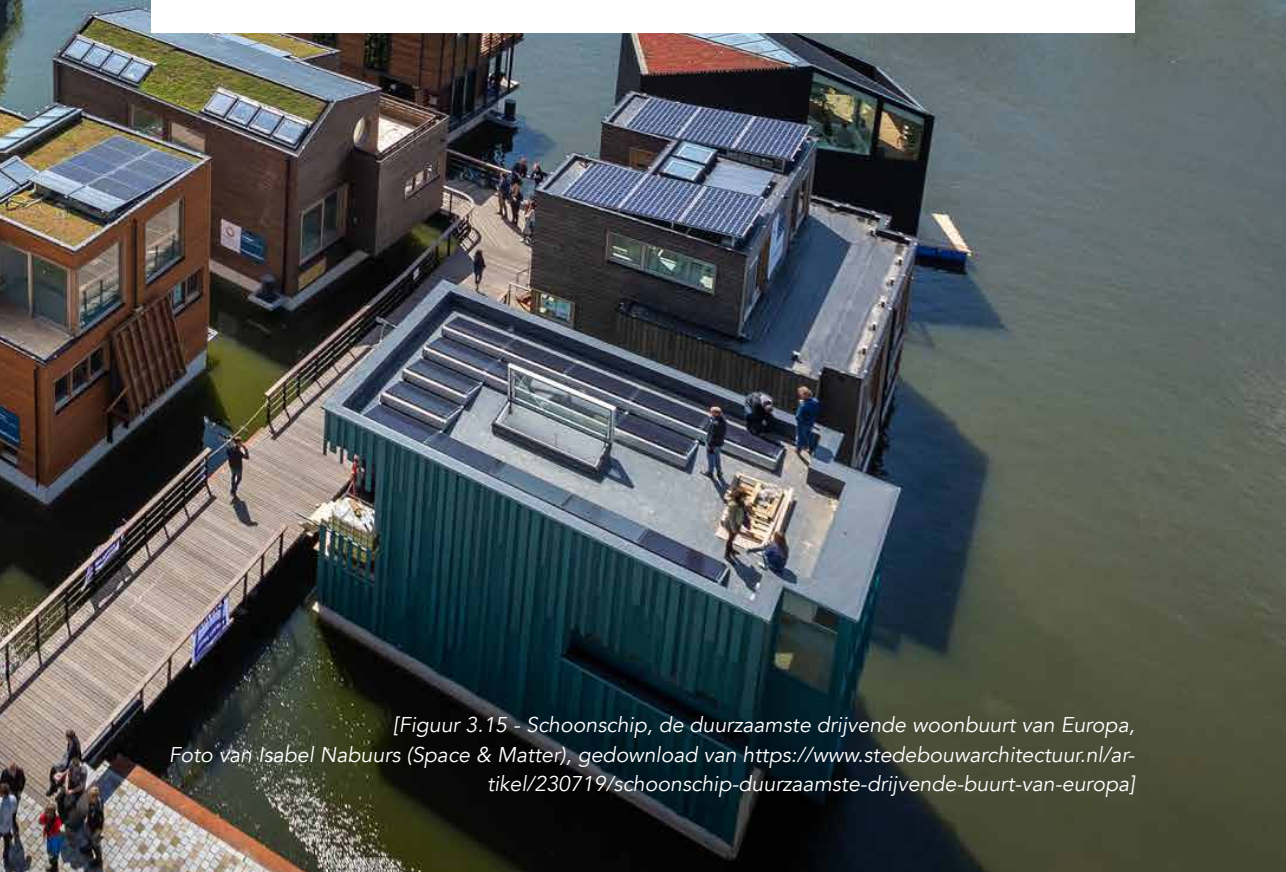
- A Sociaal
- B Ecologisch
- C Esthetisch
- D Cultureel
- E Economisch

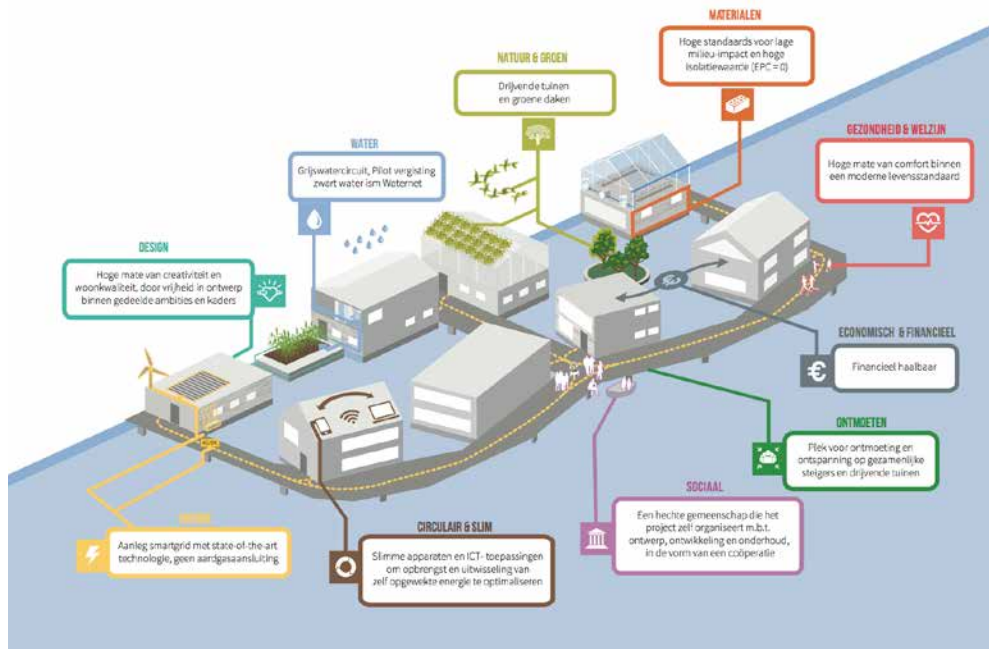
SCHOONSCHIP

Buiksloterham, Amsterdam

Schoonschip is een drijvende woonwijk in een zijkanaal van het IJ in de Buiksloterham in Amsterdam-Noord. De initiatiefnemers hadden de ambitie om een zo duurzaam mogelijke wijk te ontwikkelen, waarbij de boten zoveel mogelijk van duurzame materialen zijn vervaardigd, energie lokaal wordt opgewekt en uitgewisseld met de burens via een smart grid, en op een slimme manier met watergebruik wordt omgegaan. Na 10 jaar plannen maken en uitvoeren, wonen er nu 46 huishoudens bestaande uit in totaal ruim 100 bewoners op de woonarken.

[Figuur 3.15 - Schoonschip, de duurzaamste drijvende woonbuurt van Europa, Foto van Isabel Nabuurs (Space & Matter), gedownload van <https://www.stedebouwarchitectuur.nl/artikel/230719/schoonschip-duurzaamste-drijvende-buurt-van-europa>]

[Figuur 3.16 - Duurzaamheidsplan Schoonschip. Beeld gemaakt door Metabolic, gedownload van: <https://schoonschipamsterdam.org/#wat-is-schoonschip>]

Ambitie

De initiatiefnemers hebben in 2011 stichting Schoonschip opgericht met als doel een drijvende woonwijk in Amsterdam te realiseren waarin geheel duurzaam zou kunnen worden gewoond en geleefd. Hiertoe zijn doelen opgesteld met betrekking tot energie en waterhuishouding, maar ook sociale ambities stonden hoog op de agenda. In een tenderdocument voor de gemeente Amsterdam (2013) zijn deze doelen als volgt omschreven:

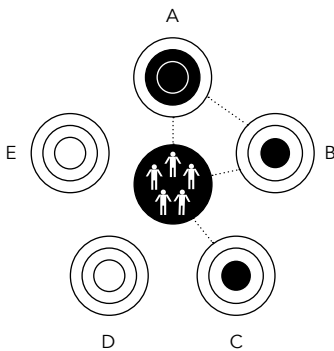
- Betaalbaar voor huishoudens met diverse achtergronden, verdeeld over vijf inkomenscategorieën inclusief sociale huur
- Een stedenbouwkundig ontwerp dat de sociale leefomgeving stimuleert
- 100% hernieuwbare warmte en warmwatervoorziening
- 50-70% reductie in behoefte elektriciteit
- 100% hernieuwbare elektriciteit
- 100% behandeling van afvalwater en organisch afval
- 100% eigen (drink)watervoorziening
- 60-80% voedselproductie (groente en fruit) op eigen kavel gebruik makend van lokaal gewonnen nutriënten
- Collectieve voorzieningen zoals deelauto's, wasruimtes, steigers, drijvende tuinen. (*Tenderdocument Buiksloterham, 2013*)

Deze doelen zijn vervolgens vertaald naar een ambitieus stedenbouwkundig plan, waarin de verschillende woonboten verbonden worden door gemeenschappelijke steigers. Alle woningen zijn aangesloten op een smart-grid waarmee gezamenlijk energie wordt opgewekt en onderling wordt uitgewisseld en afgerekend. De 46 huishoudens hebben gezamenlijk één aansluiting op het landelijk energienet. Zo wordt Schoonschip zelfvoorzienend in de duurzame opwekking van energie.

“Een groot deel van de in de tender gestelde ambities zijn daadwerkelijk verwezenlijkt, een deel van de ambities is wat teruggeschroefd, bijvoorbeeld op het vlak van voedselproductie. Maar in de loop der jaren zijn ook nieuwe doelen en idealen geboren en behaald, zoals bijvoorbeeld de collectieve ruimte die nu gerealiseerd is.” (VvE Schoonschip)

[Figuur 3.17 - Bewonersbijeenkomst Schoonschip. Foto gedownload van <https://greenprint.schoonschipamsterdam.org/impactgebieden/sociaal#werkwijze>]

Actoren

- A Ontwerpers
- B Overheidsinstanties
- C Bedrijven
- D Maatschappelijke organisaties
- E Academia

Actoren en procesmethode

De stichting Schoonschip heeft stedenbouwkundig bureau Space&Matter ingehuurd om een haalbaarheidsonderzoek te verrichten naar de locatie in het Johan van Hasseltkanaal. Tegelijkertijd voerde het bureau Metabolic een duurzaamheidsonderzoek uit: hoe kunnen de duurzame ambities vertaald worden naar concrete ingrepen, wat is financieel en technisch haalbaar? Samen met Spectral onderzocht Schoonschip hoe een smart grid platform lokale energieopwekking, opslag en uitwisseling kan ondersteunen, om zo door een lokaal coöperatieve organisatievorm zoveel mogelijk zelfvoorzienend te zijn. Inmiddels is de organisatiestructuur van een stichting vervangen door een vereniging van eigenaren (VvE).

Met Waternet heeft Schoonschip een pilotproject opgezet om een nieuw sanitatiesysteem te testen. Dit systeem scheidt grijze en zwarte afvalstromen, waaruit energie wordt teruggewonnen.

“Dit proefproject ‘Nieuwe Sanitatie’ was zó nieuw, dat het enorm veel overleg en afstemming vergde met Waternet, de gemeente Amsterdam, ingenieurs en installatiebedrijven. Niet alleen in technisch opzicht, maar ook organisatorisch, financieel en juridisch moesten er nieuwe wegen worden gezocht. Dit was een tijdrovend en kostbaar traject” (VvE Schoonschip).

De relatie met de gemeente was constructief; de gemeente ondersteunde het initiatief. In de tijdsduur van het traject, van initiatief tot implementatie duurde 10 jaar, wisselden vele ambtenaren van plek, waardoor sommige zaken toch weer opnieuw uitgelegd moesten worden. Ook het innovatieve karakter van de plannen botste met het systeem:

“We zaten op een gegeven moment wel in een fase met de gemeente dat als iemand de contactpersoon bij de gemeente belde, dat er echt zo’n zucht kwam van: ‘wat willen jullie nu weer?’ Alsof je heel complexe eisen stelt de hele tijd, maar je ook merkt dat door hun systeem en regels, en dat wij allerlei dingen doen die nog nooit zijn gedaan, dat je ongewild toch in heel ingewikkelde processen komt. Waarbij de gemeenteambtenaar moet zeggen: ‘ja sorry, daar gaan wij niet over’” (VvE Schoonschip).

Procesmethode: Open Source Development

De initiatiefnemers hebben om hun droom van een duurzame drijvende wijk te kunnen verwezenlijken het ontwerpbureau Space&Matter en Metabolic, adviesbureau op het gebied van circulariteit, ingehuurd om hun droom om te zetten naar een functionerend ontwerp. Hier is dus sprake van een vrij traditionele opdrachtgever - opdrachtgever relatie, waarbij de opdrachtgever een groep particulieren zijn en de opdracht bestond uit het ontwerpen van een woonwijk. Het proces van ontwerp en ontwikkeling is goed gedocumenteerd en open source beschikbaar gesteld, zodat anderen die vergelijkbare dromen hebben hier direct van kunnen leren (<https://greenprint.schoonschipamsterdam.org>).

[Figuur 3.18 - De Greenprint website als Open Source ontwikkelingsmethode, illustratie gedownload van <https://greenprint.schoonschipamsterdam.org>]

GREENPRINT HOME

**schoon
schip**
AMSTERDAM

SMART COMMUNITY PLATFORM

FAQ | THE END

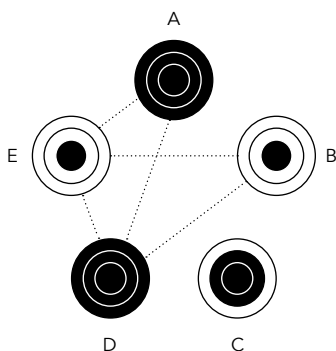
Grondstofkringlopen

De ambitie van de initiatiefnemers van Schoonschip was om een duurzame drijvende wijk te maken, waarbij op verschillende manieren is geëxperimenteerd met het sluiten van kringstoflopen.

Om zoveel mogelijk energieneutraal te kunnen wonen zijn een aantal technische oplossingen toegepast. Zo zijn de woningen zeer goed geïsoleerd, wordt er gebruik gemaakt van warmtepompen die warmte onttrekken aan het oppervlaktewater van het kanaal, zijn er zonnepanelen geplaatst en heeft iedere woonboot een batterij om de overtollige zonne-energie in op te slaan, tapwater wordt verwarmd met behulp van zonneboilers en warmtepompen en douches zijn voorzien van een installatie om warmte terug te winnen (WTW).

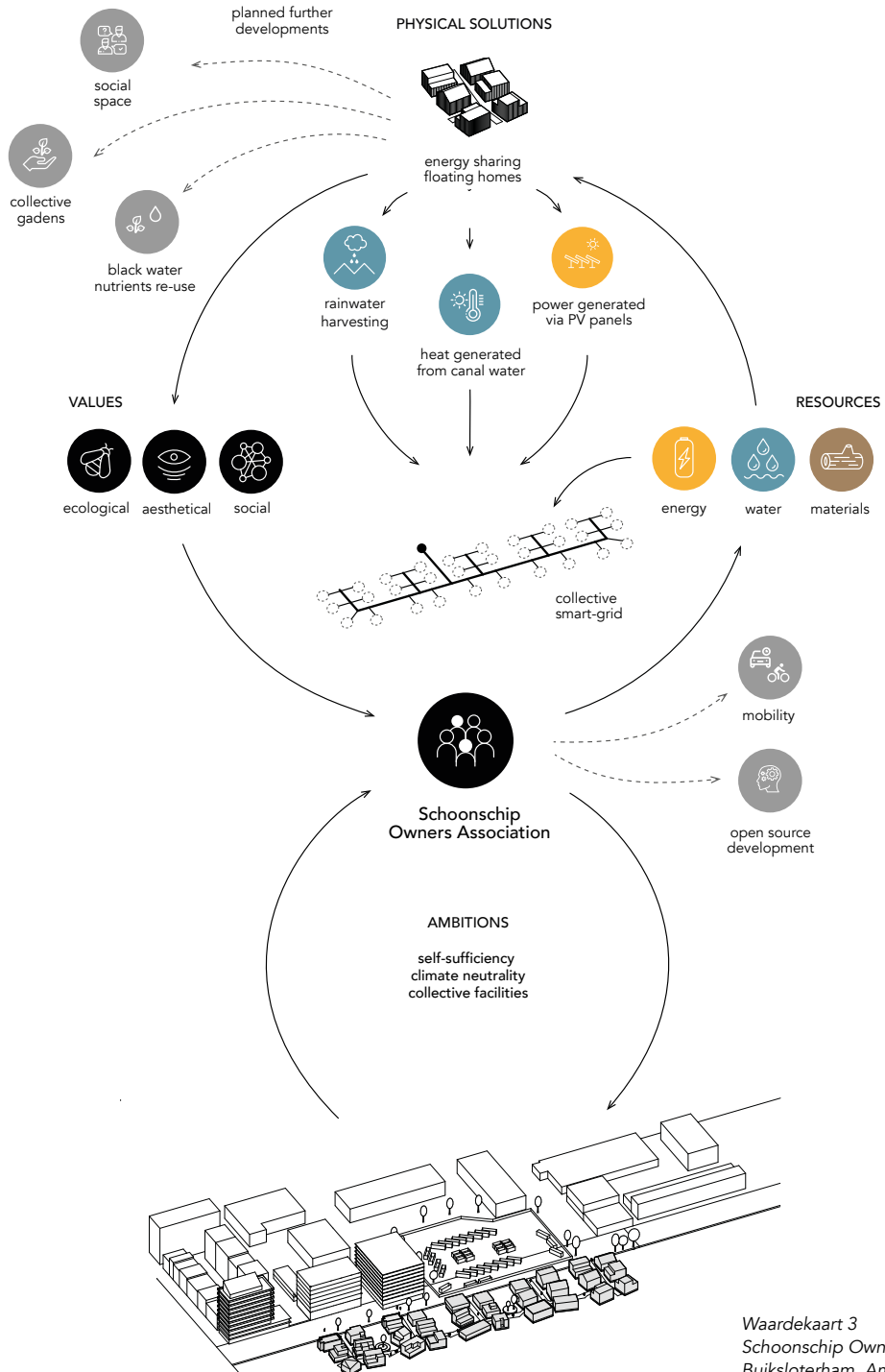
Op het gebied van waterbesparing en recycling worden ook een aantal oplossingen ingezet om zo zorgvuldig mogelijk met water om te gaan. De woonboten krijgen een sedumdak waarmee regenwater wordt opgevangen en er komt een gescheiden stroom voor grijs afvalwater en zwart water dat naar een lokale vergister afgevoerd zal worden waar er biogas van geproduceerd wordt.

Verder deelt een aantal Schoonschipbewoners elektrische auto's, scooters en fietsen en hebben dus geen eigen auto (<https://www.next-mobility.nl/oplossingen/huub-spot-en-app/>). Alle kennis die is opgedaan tijdens de ontwikkeling van Schoonschip wordt gedeeld via een open source platform, zodat anderen baat hebben bij de geleerde lessen (<https://greenprint.spectral.energy/>). De collectieve tuinen, onderdeel van de initiële ambities, worden nog aangelegd, maar de ambitie om grotendeels voor eigen voedselproductie te zorgen blijkt moeilijk te realiseren.

Grondstofkringlopen

- A Energie
- B Afval
- C Bouwmaterialen
- D Water
- E Biota

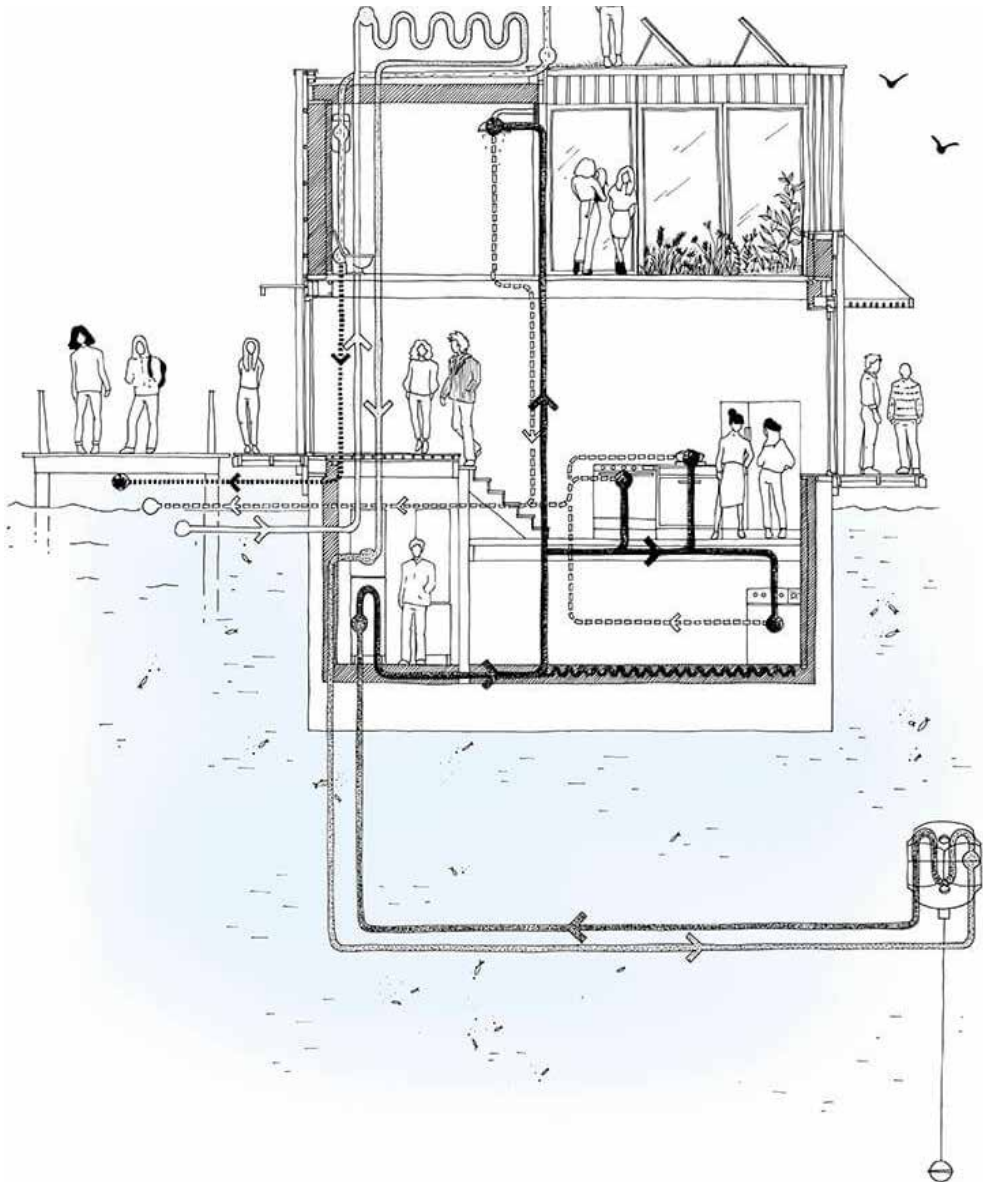
Waardekaart 3
Schoonschip Owners Association
Buiksloterham, Amsterdam

Fysieke ontwikkelingen

De VvE Schoonschip is eigenaar van de lokale energie-infrastructuur en levert door slimme sturing via een smart-grid energie aan de verschillende huishoudens. Met een dergelijk grid kun je op lokaal niveau energie opwekken, uitwisselen en verrekenen. Momenteel is het juridisch niet mogelijk om collectief regie te voeren over gezamenlijke energievoorziening en dient er een ontheffing te worden aangevraagd van de huidige energiewet die voorschrijft dat energie uitsluitend geleverd kan worden door daartoe bevoegde partijen. Schoonschip heeft een ontheffing kunnen krijgen op de huidige energiewet en deelt op haar open source website hoe een dergelijk smart grid te organiseren is. (<https://greenprint.schoonschipamsterdam.org/impactgebieden/juridisch#net>)

Alle woningen in de wijk hebben een sedumdak, zonnepanelen en –boiler. De woningen zijn verder zoveel mogelijk opgetrokken uit duurzame materialen. Een lijst met circulaire bouwmaterialen is opgesteld en beschikbaar gesteld via het open source platform). Deze materialenlijst was slechts adviserend, het gebruik ervan is niet verplicht gesteld.

Naast de brug over het Jan van Hasselkanaal komt het grondstoffenstation van Waternet te liggen waar de zwarte afvalstroom van onder andere de huishoudens van Schoonschip vergist zal worden tot biogas. Deze pilot loopt echter vertraging op door complicaties als gevolg van geluidshinder die de vacuumtoiletten veroorzaken en het, voorlopige, gebrek aan een grotere toevoer van materiaal door het aansluiten van andere woningen of kantoren.

[Figuur 3.19 - Zelfvoorzienend energie- en watersysteem, illustratie gedownload van <https://greenprint.schoonschipamsterdam.org/impactgebieden/water#lessons>]

Waarden

Er is door Schoonschip sterk gestuurd op de sociale waarde van de wijk. De ambitie was om niet alleen zelf een hechte gemeenschap te vormen maar ook om sterke banden met de buurt te ontwikkelen. *“Dus fijn dat je ook met zo’n voorlopersproject je eigen wereldje creëert, maar hoe ga je je verhouden tot de rest van de buurt? Kunnen wij hier ook echt iets doen dat van meerwaarde is voor de burens in de van der Pekbuurt? Of hebben wij dat maar verzonnen, zitten zij daar niet op te wachten?”* (VvE Schoonschip). De collectieve ruimte, waar samenkomst fysiek mogelijk is, is nu net gereed. Het is een ruimte om elkaar te ontmoeten maar waar ook andere mensen en groepen, bijvoorbeeld uit de wijdere omgeving, gebruik van kunnen maken.

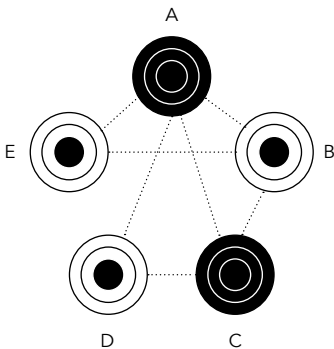
De meerwaarde van Schoonschip ligt verder ook op het ecologische vlak: er is geëxperimenteerd met lokale energieopwekking, nieuwe sanitatie en duurzame bouwmaterialen, wat geleid heeft tot een zeer duurzame wijk en tot veel nieuwe kennis die open source gedeeld wordt.

Daarnaast was het doel om niet alleen duurzame, maar ook betaalbare en sociale woningen te realiseren. Volgens de tender van de gemeente Amsterdam mochten er 30 kavels worden ontwikkeld, wat zou betekenen dat dit per definitie prijzige woningen zouden worden. In de tender beargumenteerde Schoonschip dat 15 ‘bakken’ bewoond konden worden door twee huishoudens, waardoor er goedkopere woningen gerealiseerd zouden kunnen worden. Dit is, na het oplossen van een aantal juridische strubbelingen, gelukt. Maar de ambitie om woningen voor lagere inkomens te realiseren bleek helaas niet haalbaar. *“De dubbele bakken komen qua prijs ver uit boven die van sociale huur. Ook bleek het niet haalbaar om verderop in het traject nog woningcorporaties te laten aanhaken”* (Greenprint website).

Naast ecologische en sociale meerwaarde heeft het drijvende wijkje bovenal ook een esthetische (of ruimtelijk-visuele) waarde. Het stedenbouwkundig plan liet een grote individuele vrijheid voor eigen invulling van de architectuur. *“Binnen de kaders van het CPO was er nog heel veel ruimte voor autonomie. Je kon je eigen architect, je eigen aannemer kiezen. Er is wel een stedenbouwkundig plan en een kavelpaspoort, daar moet het aan voldoen. Maar als een buurman van jou een kant op gaat waarvan jij denkt ‘mag dat nog’, dan kan er eigenlijk heel veel”* (VvE Schoonschip). Dit heeft een grote variëteit aan woningen opgeleverd.

[Figuur 3.20 - Ruimtelijk-visuele waarde van de natuurinclusieve collectieve ruimte tussen de woonarken. Foto: door auteurs, 2021].

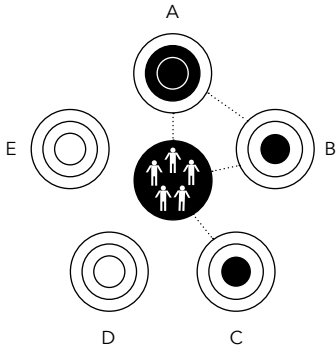
Waarden

- A Sociaal
- B Ecologisch
- C Esthetisch
- D Cultureel
- E Economisch

Conclusies

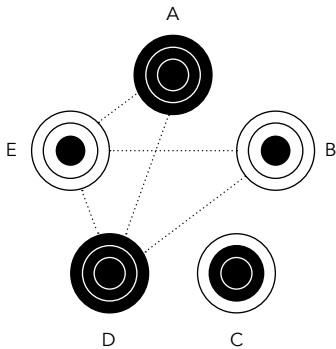
Schoonschip heeft door te pionieren met duurzaam en sociaal wonen op het water vele technische, maar ook juridische problemen moeten oplossen. Hierdoor is er jaren vertraging opgetreden, maar uiteindelijk ligt de drijvende duurzame wijk er en is het traject goed gedocumenteerd zodat het een blauwdruk voor anderen kan zijn. De innovaties volgden uit de ambities van de initiatiefnemers die dit project getrokken hebben en zijn, ondanks de praktische, juridische en technische moeilijkheden op de route, geslaagd. *“Dit was experts en professionals niet gelukt, die hebben niet zo’n lange adem. De gemeente zou ambities uit de buurt beter moeten faciliteren. Door de mensen die dit kunnen en willen de kans te geven dit te ontwikkelen”* (Space&Matter).

Hierbij is het wel de vraag hoeveel tijd en energie je kunt vragen van een bewoner in dergelijk complexe innovatietrajecten. *“Dat komt ook wel soms op de grens van ‘wat kun je als gewone bewoner’, in je vrije tijd. Het is ook wel veel uitzoekwerk. En soms weten de instanties het antwoord ook niet. Dan zitten we zo in de pilotfase, dat zij onze vraag helemaal niet begrijpen. Dat soort voorlopersproblemen”* (VvE Schoonschip). Gemeentelijke instanties schuiven ook snel verantwoordelijkheden door als het te ingewikkeld wordt. *“Het interessante is, dat hebben we ook wel geleerd, als je dan een beetje stampij gaat maken, en je gaat het wat hoger op zoeken, dat er dan toch weer allerlei dingen mogelijk zijn”* (VvE Schoonschip).

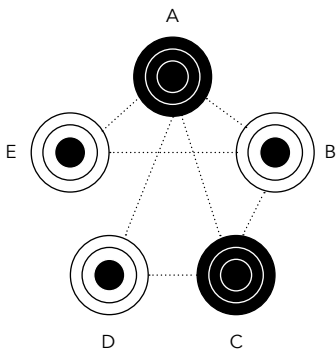
Actoren

- A Ontwerpers
- B Overheidsinstanties
- C Bedrijven
- D Maatschappelijke organisaties
- E Kennisinstellingen

Grondstofkringlopen

- A Energie
- B Afval
- C (Bouw)materialen
- D Water
- E Biota

Waarden

- A Sociaal
- B Ecologisch
- C Esthetisch
- D Cultureel
- E Economisch

NLdoet

Wij doen mee, u ook? Meld u aan op nl doet.nl

Oranje Fonds

1997-2020

Brengt ons bij elkaar

NATIONALE
POSTCODE
LOTERIJ

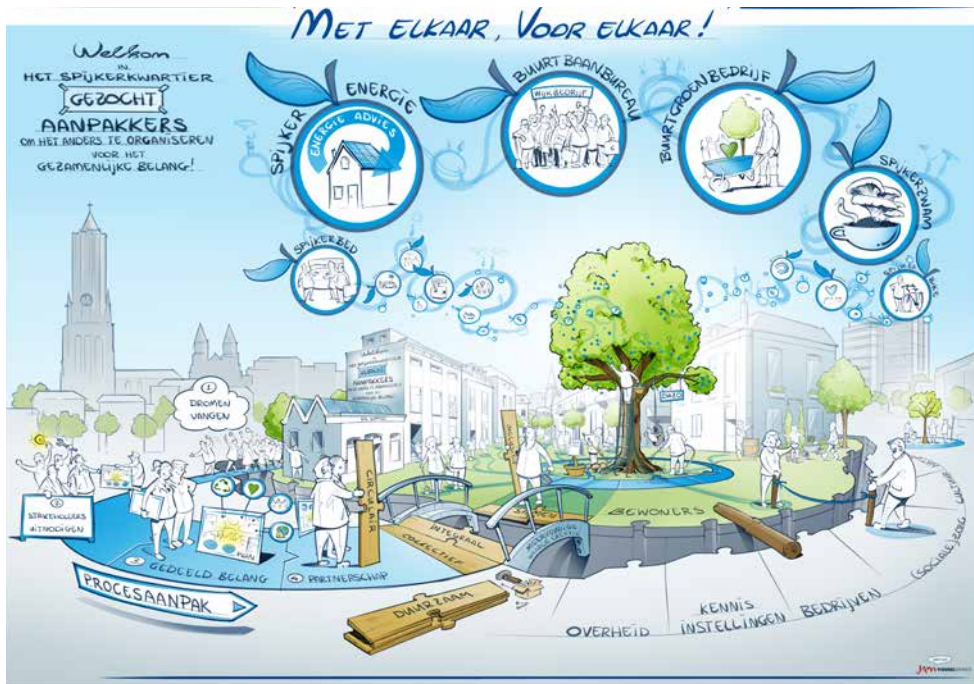

DE BLAUWE WIJK ECONOMIE

Spijkerkwartier, Arnhem

Het Spijkerkwartier, een van oudsher voor de gegoede burgerij ontworpen wijk, raakte in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw in verval. In 2006 greep de gemeente in door onder andere de prostitutie aan banden te leggen. In 2007 werd het Spijkerkwartier aangewezen als rijksbeschermd stadsgezicht. Door deze maatregelen bloeide het Spijkerkwartier weer op en is nu een geliefde en diverse woonwijk. Een aantal burgers is een wijkinitiatief begonnen voor zonnepanelen, Spijkerenergie, dat vervolgens is uitgegroeid tot een netwerk van talloze initiatieven voor het realiseren van een circulaire inclusieve wijkeconomie gebaseerd op waarden die al in de wijk aanwezig zijn. Deze initiatieven zijn verenigd in stichting deBlauweWij(k) Economie, gebaseerd op Gunter Pauli's blauwe economie ideeën.

[Figuur 3.22 - Visualisatie van de ambities van de BlauweWijkEconomie. Illustratie: JAM Visual Thinking]

“Verbinden, samenbrengen,
meerwaarde creëren en actiegericht
aan de slag gaan. Samen doen!”
(dBWE op mijnspijkerkwartier.nl)

Ambitie

Een aantal bewoners van het Spijkerkwartier begon in 2012 het buurtinitiatief Spijkerenergie, gericht op de gezamenlijke inkoop van zonnepanelen. Nadat deze collectieve aanpak tot succesvolle samenwerking leidde met bedrijven en de gemeente en tot resultaat in de wijk, is dit initiatief uitgegroeid tot stichting de Blauwe Wij(k) Economie. De ambitie van de stichting is om vanuit lokale waarden nieuwe verdienmodellen te ontwikkelen die de ecologische, sociale en economische duurzaamheid van de wijk vergroten. De Blauwe Wijk Economie roept buurtbewoners op om hun eigen ideeën in te brengen en te verwezenlijken in samenwerking met de gemeente, bedrijven en kennisinstellingen en stimuleert zo lokaal sociaal ondernemerschap. Door in te spelen op lokale thema's wordt er gebruik gemaakt van de energie die aanwezig is.

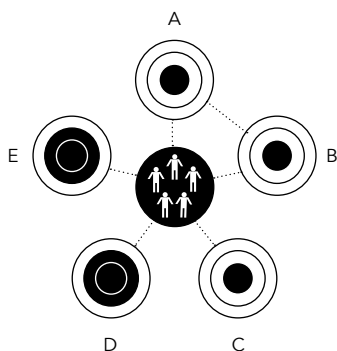
Naast Spijkerenergie zijn er andere initiatieven ontstaan onder de paraplu van dBWE, zoals het BuurtGroenBedrijf in 2015 (vergroening van de wijk door klimaatadaptieve oplossingen), Spijkerzwam in 2019 (het kweken van oesterzwammen op koffiedik), Spijkerbed (een collectief wijkhotel), die inmiddels als zelfstandige entiteiten opereren. Daarnaast verbindt het BuurtBaanBureau werk, talent en ondernemers in de wijk en verzorgt het trainingen voor werkzoekenden, hergebruikt Spijkerbike zwerffietsen en wordt in het project Circulair Spijkerkwartier gewerkt aan hergebruik van afvalstromen, bijvoorbeeld door de inzet van wormenhotels. dBWE werkt vanuit een eigen plek in de wijk, welke door hen DaZo (Dit Adres Zoekt Ondernemers) is gedoopt.

Actoren en procesmethode

Een initiatief voor en door bewoners begint voor dBWE met een droom die één of meerdere bewoners hebben. Deze droom richt zich dan bij voorkeur op het realiseren van een duurzame leefomgeving. Vervolgens wordt er gekeken welke waarden dit initiatief zou kunnen opleveren en welke andere actoren daarbij betrokken kunnen worden. *“We kijken altijd naar de quadruple helix, dus we willen altijd bedrijven, overheid en kennisinstellingen bij ons aan tafel. Die gaan we langs met de vraag: “dit is onze droom, wat dat vind je ervan”? En eigenlijk is er altijd wel enthousiasme”* (dBWE). Vervolgens worden door alle betrokken partners belangenkaarten ingevuld. Zo wordt duidelijk wat de beoogde meerwaarde voor de afzonderlijke partners is en waarom ze dus aan tafel zitten. Hieruit kan dan een gedeeld belang geformuleerd worden. Het is van cruciaal dat deze gedeelde visie vanuit partnerschap ontstaat: *“Ik hamer er altijd op dat we partners zijn. Ik vraag dus ook geen geld aan het begin. Want op het moment dat die enthousiaste ambtenaar tegenover mij zegt “echt geweldig mooi, hier heb je een zak geld”, dan is zijn volgende reactie met de armen over elkaar achterover gaan hangen. Zo heeft hij geleverd en zit ik in de opdrachtnemersrol en dat werkt niet. Ik wil een partner zijn, we gaan samen ondernemen in dit project”* (dBWE).

DeBlauweWij(k)Economie werkt nauw samen met het team leefomgeving van de gemeente, waarbij de bewoners de jaarlijkse ontwikkelagenda en de daaruit voortvloeiende actielijst opstellen en prioriteren. Alhoewel de samenwerking met de overheid redelijk soepel verloopt, sluit de holistische en integrale benadering die de initiatieven inherent vragen niet vanzelfsprekend aan bij de sectorale manier van werken bij de lokale overheid. Bedrijven zijn wat dat betreft flexibeler en zien dBWE al snel als serieuze partner.

DBWE werkt ook veel samen met kennisinstellingen. Zo begeleiden ze studenten van de HAN en zijn de WUR en Hogenschool van Hall Larenstein betrokken bij langdurig onderzoek in de wijk met het BuurtGroenBedrijf.

Actoren

- A Ontwerpers
- B Overheidsinstanties
- C Bedrijven
- D Maatschappelijke organisaties
- E Academia

Procesmethode: gedeelde belangen

DeBlauweWijkEconomie heeft als uitdaging om de leefwereld van de bewoners te verbinden met de systeemwereld van instanties. Daarvoor heeft dBWE een methodiek ontwikkeld – gebaseerd op gedeelde belangen – waarin de droom of talent van de bewoner centraal staat en het begin vormt van een initiatief. Vervolgens wordt er naar samenwerking gezocht met lokale overheid, bedrijven en kennisinstellingen die deze droom mede kunnen waarmaken. Als gelijkwaardige partners worden gedeelde belangen in kaart gebracht, waarna mogelijke nieuwe verdienmodellen worden verkend.

Procesmethode: Straatberaad

Het BuurtGroenBedrijf heeft een andere methode ontwikkeld om bewoners te betrekken bij de herinrichting van hun straat, het Straatberaad. Ook hierin staat gelijkwaardigheid van de deelnemers centraal.

De methode kent vier stappen:

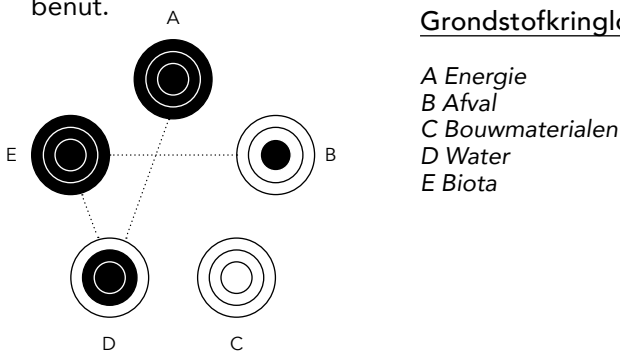
- Halen en Brengen: hoe creëer je een veilige situatie en hoe breng je het kennisniveau op een gelijk niveau, zodat iedereen een gelijkwaardige partner kan zijn.
- Dialoog: ieders belangen komen op tafel waarbij 'slim combineren' makkelijker is dan keuzes maken. Hierbij zijn belangen onder te verdelen in 'eigen', 'gedeelde' en 'algemene' 'belangen', waarbij de kunst bestaat uit het combineren van eigen naar gedeelde of algemene belangen. Bijvoorbeeld het algemeen belang van klimaatadaptatie en eigenbelang van te veel fietsen voor het raam kan leiden tot de oplossing 'geveltuintje'.
- Opstellen van een gezamenlijk Programma van Eisen, waarin het ambitieniveau op basis van zes pijlers wordt vormgegeven. Deze pijlers zijn: cultuurhistorie, ruimtelijk-visuele kenmerken, beheersaspecten, sociale aspecten, klimaatadaptatie en ecologie.
- Gezamenlijk opgestelde Programma van Eisen gaat naar een ontwerper.

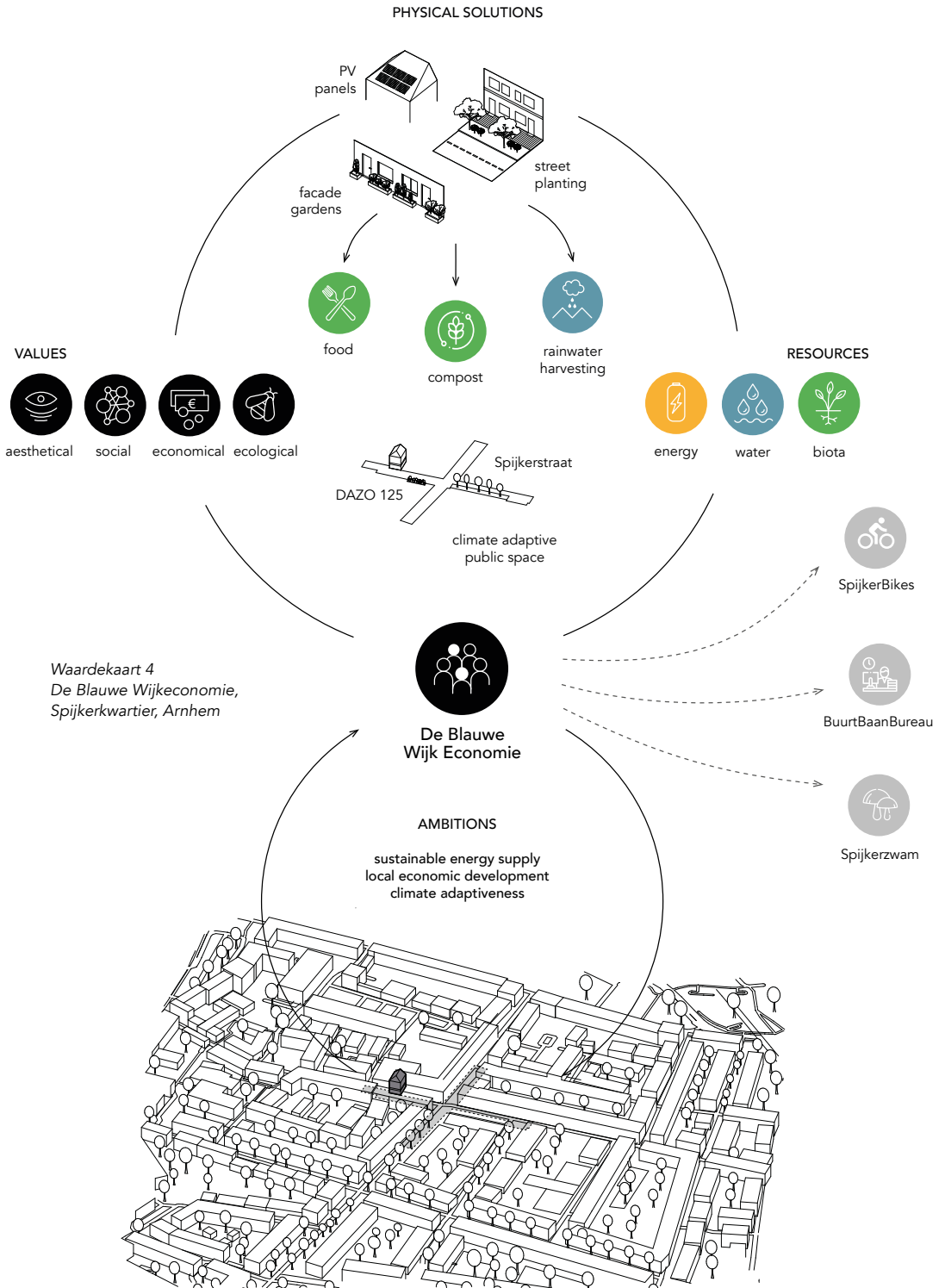
Grondstofkringlopen

Spijkerenergie heeft de ambitie een CO₂-neutrale en klimaatadaptieve wijk te realiseren. Hier wordt zowel aandacht besteed aan het besparen van energie als aan het zelf opwekken van energie. Zo stimuleert en bemiddelt Spijkerenergie in de aanleg van zonnepanelen, zowel individuele aanleg op eigen daken als collectieve aanleg op (semi)publieke daken (zoals op Wijkcentrum De Lommerd). Er zijn nu tussen de 700 en 900 zonnepanelen geplaatst via Spijkerenergie. Spijkerenergie besteedt daarnaast veel tijd en aandacht aan het informeren van bewoners, via informatieavonden maar ook via de zogenaamde 'appeltaart-sessies', waarbij Spijkerenergie in gesprek gaat met een kleine groep bewoners mogelijke energiemaatregelen die bewoners zelf kunnen nemen. Met behulp van een routekaart wordt met een divers team van dBWE en studenten gewerkt aan een Wijk Energie Transitieplan. Hierin wordt niet alleen de technische kant maar vooral ook de sociale kant belicht.

Het BuurtGroenBedrijf (2015) is een sociaal wijkbedrijf met als doel "een groene en sociale buurt te realiseren door zelf eigenaarschap te nemen over de kwaliteit van onze omgeving" (<https://buurtgroenbedrijf.nl/>). Het BGB houdt opruimacties om samen met buurtbewoners de openbare ruimte te ontdoen van zwerfafval, ondersteunt de aanleg en het onderhoud van gezamenlijke binnentuinen, boomspiegels en geveltuinen en organiseert groencafe's en wijk safari's om informatie en tips over vergroening en klimaatadaptatie te delen. Ook is het BGB betrokken bij de herinrichting van straten in het Spijkerkwartier, na vervanging van de riolering. Via het 'Straatberaad' worden wensen van bewoners geïnventariseerd, bediscussieerd en als Plan van Eisen aan landschapsarchitecten doorgegeven.

Een groep bewoners houdt zich sinds 2019 bezig met het produceren van oesterzwammen op koffiedik. Het koffiedik wordt bij lokale kanoteren opgehaald met een bakfiets. Het koffiedik wordt vervolgens gebruikt verwerkt tot substraat voor zwamproductie. Na enkele zwamogsten wordt het substraat in een wormenhotel gecomposteerd. Op deze manier wordt een reststroom optimaal benut.

Fysieke ontwikkelingen

De fysieke impact van de circulaire initiatieven van de BlauweWij(k)Economie en de het BuurtGroenBedrijf zijn vooral zichtbaar in de openbare ruimte van het Spijkertkwartier. Door gezamenlijke schoonmaakacties wordt de wijk ont-
daan van zwerfafval, vergroend door de aanleg van geveltuinen en de aanpak van binnentuinen. Met name de aanleg van geveltuinen en andere planten- en bloembakken en perken heeft de openbare ruimte in het Spijkertkwartier een geheel ander uiterlijk gegeven. Dit komt omdat dit groen mede is aangelegd en onderhouden door buurtbewoners zelf wat resulteert in een zichtbaar ander gebruik van planten- en bloemsoorten dan de gebruikelijke gemeentelijke invulling. De openbare ruimte draagt dus bij aan de aantrekkelijkheid, leefbaarheid en eigenheid van de wijk.

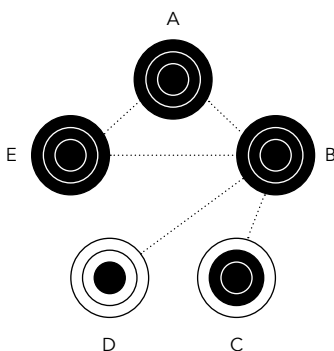
[Figuur 3.23 - Lokale zwammenproductie op koffiedik door Spijkerzwam. Foto: dBWE]

[Figuur 3.24 - Gerealiseerde groene geveltuinen en boomspiegels. Foto: door auteurs, 2020]

Waarden

De initiatieven van deBlauweWij(k)Economie zijn gericht om op een integrale manier een duurzame leefomgeving te creëren waarin buurtbewoners op een innovatieve manier samenwerken met lokale overheid, private bedrijven en kennisinstellingen. Zodra verdienmodellen levensvatbaar zijn, krijgt zo'n initiatief een eigen entiteit (zie bijv. Spijkerzwam of BuurtGroenBedrijf), maar blijven onderdeel van de deBlauweWij(k)Economie-familie. Door de verschillende initiatieven is duidelijk meerwaarde gerealiseerd op ecologisch gebied door de aanleg van binnen- en geveltuinen, op duurzaamheidsgebied door aanleg van zonnepanelen en op sociaal en economisch gebied door het betrekken van bewoners, en met name bewoners met een afstand tot de arbeidsmarkt, bij de opgezette initiatieven. Naast duurzaamheidsambities hebben de initiatieven gemeen dat door het creëren van bewustwording bij bewoners, zij vervolgens ook eerder actief betrokken raken bij een lokaal project en daarmee bij de samenleving.

Waarden

- A Sociaal
- B Ecologisch
- C Esthetisch
- D Cultureel
- E Economisch

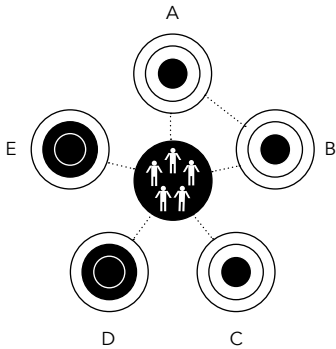
[Figuur 3.25 + 3.26 - Vergroening van de wijk als sociale activiteit, foto's gedownload van <https://buurtgroenbedrijf.nl>]

Conclusies

De samenwerking die nodig is om dergelijke burgerinitiatieven van de grond te krijgen verloopt niet altijd even soepel. In de eerste plaats de samenwerking tussen bewoners onderling: zijn er voldoende mensen bereid om (langdurig) tijd en energie in een project te steken? Bij Spijkerenergie stelden de initiatiefnemers tijdens een informatieavond de vraag wie er nog meer zou willen bijdragen aan het initiatief. Acht vingers schoten de lucht in. Deze acht bleken bereid om maandelijks mee te denken, maar verder wilden of konden zij niet bijdragen. *“Toen zijn we het verschil gaan maken tussen doekracht en denkkraacht. Want wat we erbij kregen was denkkraacht en geen doekracht. Uiteindelijk is het allemaal goed gekomen en hebben we een soort adviesgroep gecreëerd waarin de denkkraacht mensen zaten”* (dBWE). Alhoewel 15% van de bewoners actief is in de wijk en 35% ‘ontwakend’, is de helft van de bewoners dus nog onwetend (<https://www.isabewoners.nl/een-bedrijf-maar-vooral-actieve-wijkbewoners/>). Het is erg moeilijk om deze groep mensen te activeren, omdat ze vaak het idee hebben dat je vanuit een instantie komt waar weinig vertrouwen in wordt gesteld. *“Een collectief zonedak leverde €50,- besparing voor de bewoners per jaar op dus wij dachten we worden met vlag en wimpel binnengehaald. We hebben echt moeten praten als brugman om energiebesparende maatregelen verkocht te krijgen. Wantrouwen, onbekendheid en een grote verscheidenheid aan persoonlijke andere redenen speelden ons parten”* (dBWE).

In de tweede plaats is het tussen bewoners en instanties ook vaak zoeken naar de juiste samenwerkingsvormen. *“We werden geconfronteerd met de kloof tussen systeem- en leefwereld, waarbij de systeemwereld maatschappelijke uitdagingen individueel en sectoraal aanpakt. Volgens mij is er maar één oplossing en dat is collectief. En werken we dan volgens een sectorale aanpak, of juist integraal vanuit hoe wij de leefwereld zien. Integraal natuurlijk. Dus collectief integraal moet je iets doen. Dit is direct ook hartstikke moeilijk, maar is wel de enige manier om het op te lossen. Dus die kant op”* (dBWE).

Alhoewel ontwerpbureaus (momenteel) geen grote rol spelen bij de initiatieven van dBWE, is er wel ontwerp-kennis aanwezig. De organisatie van het BuurtGroenBedrijf ligt in handen van een bewoner die tevens ook landschapsarchitect is. Alhoewel zij een groot voorstander is van directe inspraak in ontwerpprocessen, waarvoor ook het Straatberaad is opgezet, is *“er toch altijd een ontwerper nodig om de geopperde ideeën en wensen te vertalen naar een integraal plan”* (interview BGB).

Actoren

De Blauwe Wijkeconomie: Stichting

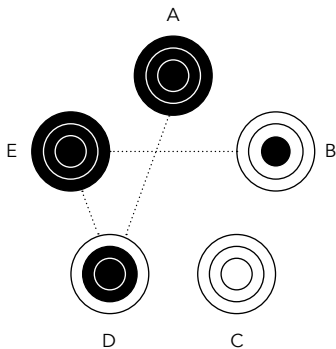
A Ontwerpers

B Overheidsinstanties

C Bedrijven

D Maatschappelijke organisaties

E Kennisinstituten

Grondstofkringlopen

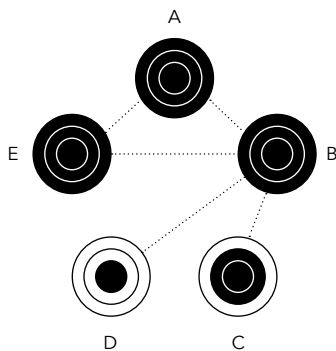
A Energie

B Afval

C (Bouw)materialen

D Water

E Biota

Waarden

A Sociaal

B Ecologisch

C Esthetisch

D Cultureel

E Economisch

[Figuur 3.27 - De collectieve binnentuin van IEWAN in Plant je Vlag, foto: door auteurs , 2020]

PLANT JE VLAG, IEWAN

De Vossenpels, Nijmegen

In Nijmegen stelde de gemeente 200 bouwkavels beschikbaar voor nieuwe vormen van wonen en werken. Zij riep ambitieuze burgers op hun vlag te planten in de nieuw te ontwikkelen wijk Vossenpels, gelegen aan de rand van Nijmegen in het stroomgebied van de Waal. Vergaande participatie in de plan-, realisatie- én beheerfase van de wijkontwikkeling was een belangrijk uitgangspunt van dit initiatief, wat Plant je Vlag is genoemd.

Veel woningen in de inmiddels gerealiseerde wijk zijn gebouwd met biologische of natuurlijke bouwmaterialen, zoals hout, leem en stro. Interessant aan de ontwikkeling is dat de beeldkwaliteit (architectonische materialisering, kwaliteit van de publieke ruimte) niet van bovenaf is opgelegd, maar door onderling overleg op buurtniveau tot stand is gebracht. In deze casus analyseren we aan de hand van Strowijk (Iewan), een gerealiseerd samenbouwproject in de Vossenpels, de ambities die bewoners hadden ten aanzien van circulair materiaalgebruik, hoe ze te werk zijn gegaan en welke waarde er uiteindelijk voor de wijk gecreëerd is.

Ambitie

Plant je Vlag is ontstaan als experiment van de gemeente Nijmegen om praktijkervaring op te doen met burgerparticipatie als onderdeel van de nieuwe Omgevingswet. De belangrijkste ambitie van het initiatief was voor hen het democratiseren van de ruimtelijke ontwikkeling. Deze ambitie werd gefaciliteerd door het opgestelde ontwikkelingsplan (Adviesbureau We Love the City 2012), waarin de wijk Vossenpels is opgedeeld in verschillende kleine buurten met een eigen karakter en sfeer. Bewoners zijn zelf verantwoordelijk voor de inrichting van hun eigen buurt, hierbij werd door de gemeente veel vrijheid gegeven. Er waren geen formele welstandseisen, buurtbewoners dienden onderling afspraken te maken over de ruimtelijke voorwaarden en het uiteindelijke beeld. In het ontwikkelingsplan werd het idee aangereikt om afspraken per buurt vast te leggen in een zogenaamd beeldregiecontract, een omschrijving van de gezamenlijke ambitie met betrekking tot het karakter van de wijk. In de praktijk is hier niet door iedere buurt gebruik van gemaakt.

Binnen het plangebied van Vossenpels bevonden zich 24 bestaande woningen die samen bijna 30% van het plangebied beslaan. *“De bewoners, waarvan een deel voormalige tuinders, hechten aan een groene en gevarieerde woon- en leefomgeving”* (Plant je Vlag, Ontwikkelingsplan Vossenpels) In het ontwikkelingsplan is door middel van sfeerbeelden aangestuurd op een organische ontwikkeling van de wijk en op het gebruik van natuurlijke bouwmaterialen door de zelf- en samenbouwers. Er waren vanuit de gemeente verder geen specifieke duurzaamheidsambities en -eisen met betrekking tot het materiaalgebruik, dit is volledig aan de bewoners zelf overgelaten.

Initiatiefgroep Ecologisch Wonen Arnhem Nijmegen (IEWAN) plantte als eerste samenbouwgroep hun vlag in het gebied. Zij wilden sociale huurwoningen in zelfbeheer ontwikkelen en hadden daarbij hoge ambities ten aanzien van duurzaamheid, specifiek wat betreft de materialisering. IEWAN stelde zelf tot in detail een programma van eisen en een begroting op en ontwikkelde uiteindelijk samen met architectenbureau Orio een op maat gesneden ecologische woonomgeving. IEWAN beschrijft haar ambitie als volgt:

“Duurzaam en ecologisch bouwen en leven, dat staat bij de bewoners van IEWAN hoog in het vaandel. Bouwmaterialen, energieconcepten, installaties en waterhuishouding – bij alles is rekening gehouden met productiemethodes, verbruik en CO₂-uitstoot. Fossiele brandstoffen worden vermeden. Dit heeft geleid tot opvallende, innovatieve keuzes.” (Website IEWAN, Strowijk Nijmegen, www.iewan.nl).

[Figuur 3.28 - Meergeneratie Wonen Nijmegen (MWN) en Initiatiefgroep Ecologisch Wonen Nijmegen (IEWAN) realiseren hun droom in Vossenpels, ambitiebeeld uit het Ontwikkelingsplan van Plant je Vlag]

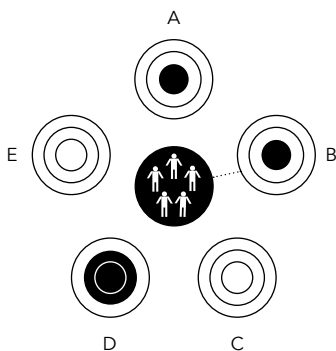
Actoren en procesmethode

'Plant je Vlag' is een initiatief van de gemeente Nijmegen en Grondexploitatie maatschappij (GEM) Waalsprong uit 2011. Zij hebben het bureau We Love the City gevraagd om als ruimtelijk adviseur een co-creatieproces en stedenbouwkundig plan voor een duurzaam Vossenpels te ontwikkelen met veel ruimte voor ambitieuze zelf- en samenbouwers.

In de initiatieffase organiseerde We Love the City in opdracht van de gemeente diverse bijeenkomsten en workshops op locatie, waarvoor potentiële bewoners, ondernemers en andere belangstellenden werden uitgenodigd en uitgedaagd om te participeren in de wijkontwikkeling. Tijdens deze bijeenkomsten werden ideeën opgehaald die door We Love the City zijn vertaald in een ontwikkelingsvisie (2011), welke vervolgens uitgewerkt is in het definitieve ontwikkelingsplan. In het ontwikkelingsplan wordt veel vrijheid geboden voor eigen invulling van de bewoners, terwijl heldere kaders voor duidelijkheid en zekerheid zorgen. Het samenbouwproject van woongemeenschap Iewan is binnen dit ontwikkelingsplan tot stand gekomen.

Woongemeenschap IEWAN

Als onderdeel van Plant je Vlag ontwikkelde woongemeenschap IEWAN het op dit moment grootste strogebouw van Nederland. Het complex, bestaande uit 34 sociale huurwoningen (21 voor zelfstandige en 13 voor niet zelfstandige bewoning), is volledig opgetrokken uit hout, stro en leem. IEWAN wordt daarom ook wel Strowijk genoemd. Het bijzondere aan de ontwikkeling is dat het om sociale woningbouw gaat en dat er daarbij in alle projectfasen vergaande samenwerking tussen de verschillende betrokken partijen is geweest. Tijdens de uitvoering maakte de relatief eenvoudige strobouwmethode het bijvoorbeeld mogelijk dat bewoners, vrijwilligers en professionele bouwvakkers zij aan zij konden werken aan de realisatie van het nieuwe woongebouw.

Actoren

- A Ontwerpers
- B Overheidsinstanties
- C Bedrijven
- D Maatschappelijke organisaties
- E Academia

Het idee voor Woongemeenschap IEWAN is ontstaan aan de keukentafel van de initiatiefnemers, die destijds woonachtig waren in een woongroep van woongemeenschap de Refter in Ubbergen. Geïnspireerd door de verhalen van de pioniers van de Refter besloten ze samen met een aantal vrienden om zelf een nieuwe woongemeenschap op te richten, "ditmaal zo ecologisch als mogelijk." Iewan werd opgericht door de initiatiefnemers die het plan schreven, contacten aanknoopten met de gemeente, de Woningbouwvereniging Nijmegen (WBVG) en Woningcorporatie Talis. Na vijf jaar breidden zij de groep uit met medepioniers die als het plan zou lukken ook medebewoners wilden worden. Talis vormde de financier van het plan en de gemeente Nijmegen en WBVG zorgden ervoor dat het project voor minimale kosten in zelfbeheer kon komen.

IEWAN schakelde ORIO Architecten in als architect van de gedroomde collectieve en ecologische woonomgeving. ORIO werd geselecteerd op basis van de expertise op het gebied van ecologische architectuur en strobouw in het bijzonder. Vanwege de bijzondere manier van bouwen met stro is ervoor gekozen om het project in een bouwteam te ontwikkelen, dat wil zeggen dat de aannemer vanaf het begin van het proces betrokken is geweest. Door woningbouwcorporatie Talis, de financier van het project, werden omzeteisen gesteld aan de selectie van de aannemer. Uiteindelijk is gekozen voor aannemer Vastbouw als bouwpartner. Zij hadden nog geen enkele ervaring met strobouw, wat tijdens de bouw af en toe voor behoorlijke uitdagingen heeft gezorgd.

Procesmethode: Best Practice

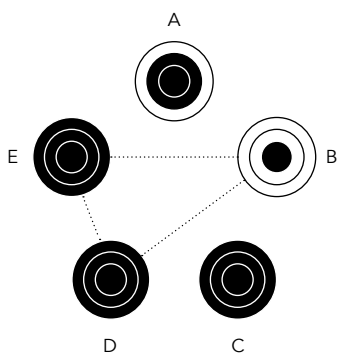
IEWAN maakte voor de ontwikkeling van hun Strowijk gebruik van de Best Practice methode. De initiatiefnemers hebben een jaar lang verschillende ecologische woonomgevingen in binnen- en buitenland bezocht en geanalyseerd. Zij lieten zich uiteindelijk het meest inspireren door de strobouwmethode, gebruikmakend van hout, stro en leem, zoals toegepast in het ecologische woonproject Sieben Linden in Duitsland. Door een nauwkeurige bestudering van dit project waren zij beter voorbereid op de mogelijke complicaties en moeilijkheden die ze tegen zouden kunnen komen tijdens het ontwikkel- en bouwproces. Uiteindelijk heeft de methode hen in staat gesteld om samen met de andere betrokkenen (woningcorporaties, architect en bouwer) een realistisch en haalbaar voorstel te ontwikkelen, zowel in technisch, financieel als ecologisch opzicht.

Grondstofkringlopen

Plant je Vlag is opgedeeld in verschillende buurten, die zelf verantwoordelijk zijn voor de mate van duurzaamheid en welstand, waarbij er uiteraard aan de minimale eisen van het Bouwbesluit dient te worden voldaan. Wat betreft het sluiten van kringlopen is het interessant om te kijken naar initiatieven die op buurtniveau zijn georganiseerd. Het voorbeeld van IEWAN is een goed voorbeeldproject, omdat zij ten opzichte van andere projecten in de wijk hoge eisen hadden ten aanzien van duurzaamheid en een duidelijke visie hadden op de materialisering van hun project.

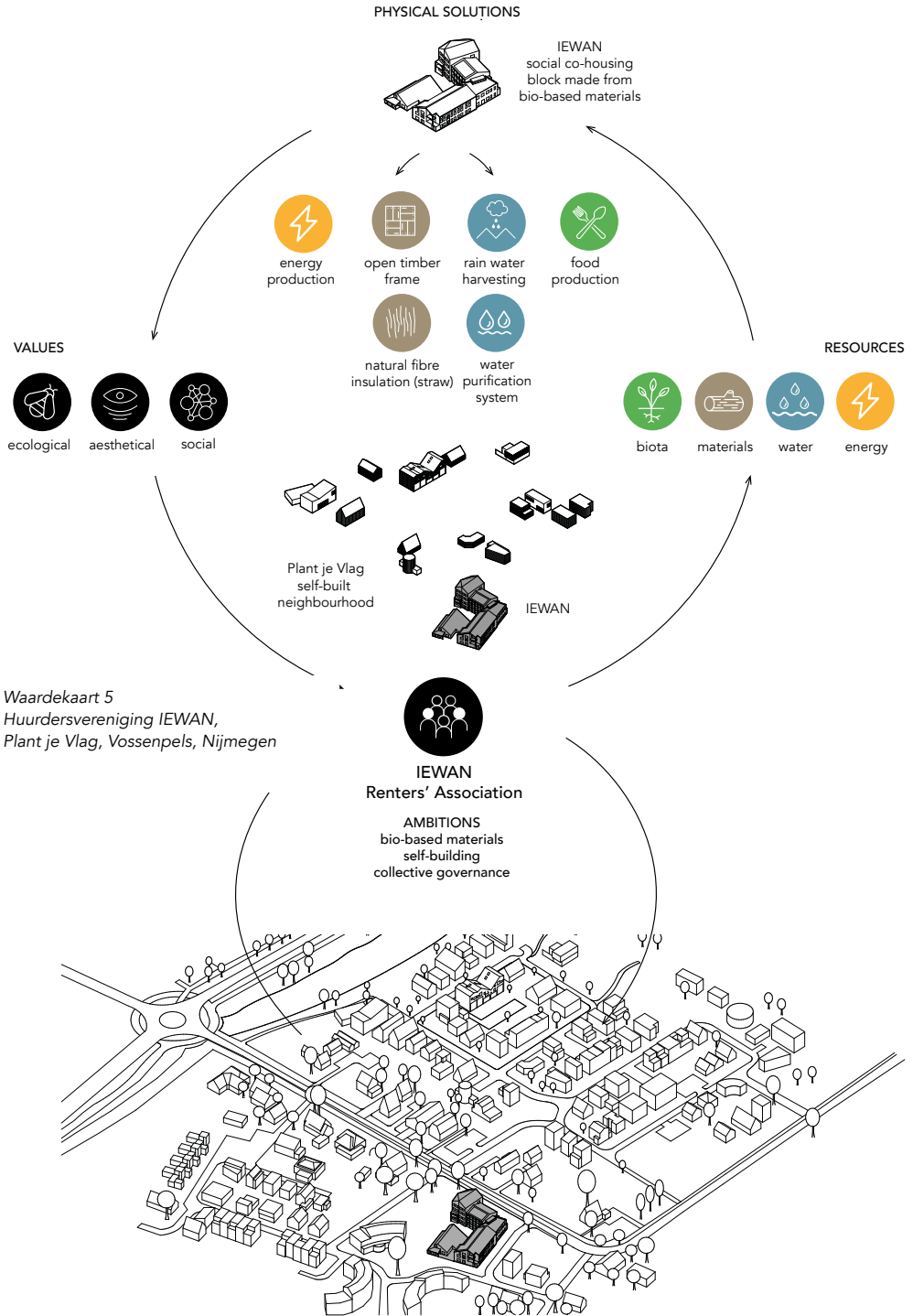
Woongemeenschap Iewan heeft het ontwerp van haar wooncomplex volledig gebaseerd op ecologische principes. Het is het enige wooncomplex in Nederland van deze grootte dat op basis van de strobouwmethode gerealiseerd is: strobalen zijn aangebracht in een skelet van hout en zijn vervolgens afgewerkt met leem. Naast de aandacht voor ecologische bouwmaterialen zijn er ook op andere niveaus circulaire principes toegepast in het project om de verschillende kringlopen te sluiten. Het afvalwater wordt bijvoorbeeld gezuiverd door middel van een rietfilter, wasmachines draaien op regenwater en met zonnepanelen wordt eigen energie opgewekt.

“Het bouwen met strobalen is een milieuvriendelijke manier van bouwen. Stro is een afvalprodukt. Veel landen hebben een overschot aan stro en in deze landen wordt stro verbrand of ondergeploegd. Het verbouwen en oogsten van stro kost minder energie dan het gebruik van ander bouw materiaal. Bovendien heeft het in vergelijking met bijvoorbeeld bomen een korte groeitijd (1 jaar). Door te bouwen met stro produceer je geen puinafval. Stro is een natuurlijk materiaal en is biologisch afbreekbaar. Stro isoleert tegen kou en geluid. De verwarmingskosten van een strobalenhuis zijn zo’n 50% lager dan die van een stenen huis” [Website IEWAN].

Grondstofkringlopen

- A Energie
- B Afval
- C Bouwmaterialen
- D Water
- E Biota

Fysieke ontwikkelingen

Binnen Plant je Vlag is goed te zien dat het welstandsvrij bouwen een gevarieerde wijk oplevert, geen van de op vrije kavels ontwikkelde woningen of woongebouwen zien er hetzelfde uit. Binnen Plant je Vlag vormt IEWAN samen met woongemeenschap het Eikpunt een eigen gemeenschap. De ontwikkeling van IEWAN is zoveel mogelijk gebaseerd op ecologische principes. Het wooncomplex is gebouwd op basis van de strobouwmethode.

“De toekomstige bewoners hebben zelf het houtskelet met stro opgevuld en de muren afgewerkt met leemstuc. Zij werden hierbij ondersteund door in totaal ruim tweehonderd vrijwilligers die al doende ervaring opdeden met stro- en leembouw.” [Website IEWAN]

Het woongebouw is rondom een collectieve binnentuin ontworpen. In deze tuin is een helofytenfilter met rietplanten opgenomen om het afvalwater van bewoners te filteren. Het gezuiverde water wordt vervolgens gebruikt om toiletten mee door te spoelen. Via het dak van het woongebouw wordt regenwater opgevangen ten behoeve van water voor de wasmachines. Het groene dak van het gemeenschapsgebouw zorgt ervoor dat pieken op het riool worden voorkomen, doordat de planten het water opnemen en het water door verdamping weer terug komt in de atmosfeer. Om het gebouw heen is een collectieve tuin aangelegd op basis van permacultuurprincipes. Deze tuin vormt een stabiel eco-systeem met een variëteit aan planten die eetbare producten levert voor de bewoners.

IEWAN is naast ecologische principes ook gebaseerd op het concept van gemeenschappelijk wonen. Deze uitgangspunten zijn terug te zien in de fysieke ontwikkeling van het plan. Bewoners delen onder andere een washok, een gemeenschappelijke woonkamer en keuken, een aantal logeerkamers, een badkamer met bad, een klusruimte met gereedschap en een voedselcoöperatie (voko) voor de collectieve inkoop van biologische voedingsproducten.

“We willen eenvoudig leven op duurzame wijze” staat er in het visiedocument van IEWAN. Bewoners waren bereid om privéruimte in te leveren en compacter te wonen, zodat er gemeenschappelijke voorzieningen en een groene omgeving gerealiseerd konden worden. De compactheid van het ontwerp heeft tevens een positieve invloed op de duurzaamheid en betaalbaarheid van het project. Er zijn minder bouwmaterialen nodig en er hoeft minder ruimte verwarmd te worden. Met deze uitgangspunten lukte het IEWAN om de huurprijzen laag te houden van de sociale woningen in het plan.

De woongemeenschap bestaat uit 34 sociale huurwoningen, waarvan:

- 3 ééngezinswoningen
- 10 éénpersoonswoningen
- 2 éénoudergezinswoningen
- 6 tweepersoonswoningen
- 3 woongroepen (twee van 4 personen, één van 5 personen - 13 units totaal)

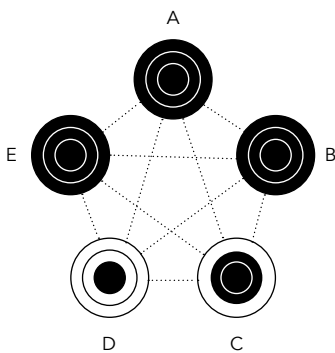
Er zijn verder een aantal werkruimtes in het project opgenomen, welke gehuurd kunnen worden als kantoor, praktijkruimte of atelier. Daarnaast is er een multifunctioneel gebouw, De Kleine Wiel, gerealiseerd, waarin bewoners met elkaar activiteiten kunnen organiseren.

[Figuur 3.29 - De Kleine Wiel, multifunctioneel gemeenschappelijk gebouw. Foto: door auteurs, 2020]

[Figuur 3.30 - Gezamenlijke binnentuin. Foto: door auteurs, 2020]

Waarden

- A Sociaal
- B Ecologisch
- C Esthetisch
- D Cultureel
- E Economisch

Waarden

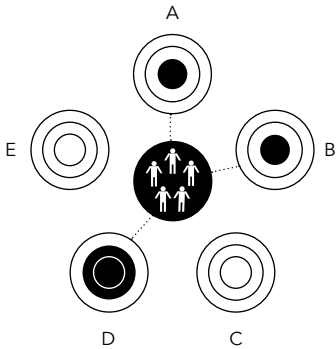
Binnen de ontwikkeling van Plant je Vlag was er veel ruimte voor experiment door ambitieuze zelf-en samenbouwers. Het ontwikkelingsplan vormde een minimaal, maar helder raamwerk dat organische ontwikkeling van de wijk kavel voor kavel mogelijk heeft gemaakt. Het voorbeeld van IEWAN maakt duidelijk dat bouwen op basis van ecologische principes tevens sociale, esthetische en economische waarde oplevert. De strobouwmethode maakte het voor bewoners mogelijk om zelf mee te bouwen en zorgde op die manier vanaf het begin van de ontwikkeling voor een grote mate van betrokkenheid. De houten gevelbekleding geeft het gebouw een duurzame uitstraling. De ecologische esthetiek wordt verder versterkt door de samenhang tussen het woongebouw en de omringende groene buitenruimte. Het denken in gesloten kringlopen voor water, energie en/of afval op buurt- of woongebouwschaal en de zichtbare inpassing hiervan in het collectieve domein zorgt voor een groter bewustzijn over duurzaamheid. Economisch gezien zorgt de besparing op water- en energiekosten ervoor dat de woonlasten laag kunnen blijven, een belangrijke voorwaarde voor sociale woningbouw. Daarnaast presteert het woongebouw door het gebruik van natuurlijke materialen en de compacte opzet beter ten aanzien van warmte-isolatie, waardoor op termijn nog meer energiekosten worden bespaard.

De ecologische esthetiek wordt versterkt door de samenhang tussen het woongebouw en de omringende groene buitenruimte.

Conclusies

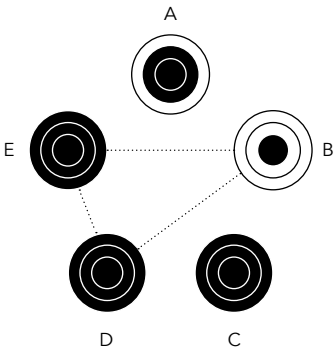
Binnen Plant je Vlag laat het voorbeeldproject lewan zien dat een dergelijk ambitieus plan voor ecologische sociale woningbouw valt of staat met de ambitie en het netwerk van de initiatiefnemers. De gemeente Nijmegen nam een faciliterende rol en werkte goed samen met de initiatiefnemers. De stimulans die uitging van Plant je Vlag als een door de gemeente gedragen initiatief heeft voor vertrouwen gezorgd bij andere belangrijke partners zoals woningbouwcorporatie Talis en Woningbouwvereniging Gelderland (WBVG). Achteraf gezien lijkt een project als IEWAN gesneden koek, maar uit de interviews met de initiatiefnemers kwam naar voren dat er veel tijd geïnvesteerd is in het helder krijgen van de plannen en het overtuigen van de verschillende partijen. In totaal is er bijvoorbeeld drie jaar tijd nodig geweest om Woningbouwvereniging Talis, de financier van het project, volledig te overtuigen van de haalbaarheid het plan. Voordat de architect, Orio Architecten, werd benaderd had IEWAN zelf al een gedetailleerd en financieel doorgerekend programma van eisen samengesteld. Uiteindelijk is het plan wat opzet betreft precies zo uitgewerkt zoals de initiatiefnemers van IEWAN voor ogen hadden.

Tijdens de bouw van het project kwam naar voren dat het gebrek aan ervaring van aannemer Vastgoed met de strobouwmethode vertragend werkte. Vastbouw zag het bijvoorbeeld niet zitten om de verdiepingvloeren van hout te maken en stelde voor om betonnen vloeren toe te passen. Dit zou tot gevolg hebben dat de draagstructuur ook minder duurzaam zou worden, omdat er minder strobalen in de wanden toegepast konden worden. Het ontwerpteam van lewan hield vast aan haar idealen en uiteindelijk zijn de vloeren in hout uitgevoerd, wel voorzien van een cementdekvloer. Het voorbeeldproject Sieben Linden in Duitsland, dat lewan in de verkenningsfase had bezocht, heeft in die zin veel houvast gegeven tijdens de ontwerp- en bouwfase. De strobouwprincipes die door lewan zijn toegepast in het project zijn nagenoeg gelijk aan die van Sieben Linden. Achteraf gezien heeft het bouwen met natuurlijke bouwmaterialen Vastbouw veel nieuwe inzichten opgeleverd, een aantal betrokken medewerkers gaf na voltooiing van het project aan zich voortaan bij voorkeur nog maar met biologisch bouwen bezig te willen houden (Interview initiatiefnemers IEWAN).

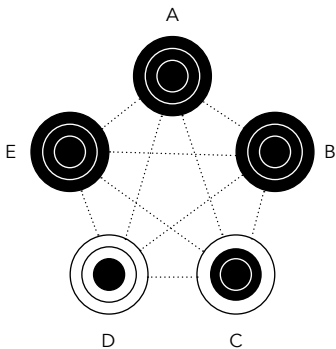
Actoren

- A Ontwerpers
- B Overheidsinstanties
- C Bedrijven
- D Maatschappelijke organisaties
- E Kennisinstelling

Grondstofkringlopen

- A Energie
- B Afval
- C Bouwmaterialen
- D Water
- E Biota

Waarden

- A Sociaal
- B Ecologisch
- C Esthetisch
- D Cultureel
- E Economisch

[Figuur 3.31 - Netwerkbijeenkomst l'm Binck, foto gedownload van <https://imbinck.nl>]

A man in a blue jacket is handling ropes on a boat deck. The background shows a building with 'HAC' on it and a white bag with a logo and text 'HAC De Binnenvaart, Den Haag' and '€2,00 per persoon'.

I'M BINCK

De Binckhorst, Den Haag

De Binckhorst is een centraal gelegen binnenstedelijk bedrijventerrein in Den Haag dat ontwikkeld gaat worden tot een gemengd woon-, werk- en leefgebied. In de oorspronkelijke grootschalige plannen zou alle bestaande industriële bebouwing vervangen worden door woningbouw, maar vanwege de financiële crisis (2011) zijn deze plannen van tafel verdwenen. De gemeente besloot daarna tot een aanpak van organische ontwikkeling die uitgaat van de bestaande kwaliteiten en activiteiten en nodigde ieder uit om mee te denken en te investeren. Het gebied is benoemd tot proeftuin voor innovatie en creativiteit en biedt een ideale gelegenheid voor het testen van de nieuwe Omgevingswet. Thema's als energietransitie, klimaatadaptatie, natuurinclusief bouwen en de circulaire economie staan voor de gemeente centraal bij de ruimtelijke ontwikkelingen. I'M Binck – een gebiedsinitiatief opgezet door Mobiel projectbureau OpTrek – tracht deze thema's door middel van het opbouwen van een groot netwerk een plek te geven in het gebied en onder de aandacht te brengen bij de lokale actoren; nu nog voornamelijk ondernemers. (zie Omgevingsplan Binckhorst, Gebiedsaanpak Binckhorst, Beeldkwaliteitsplan Binckhorst).

Ambitie

Mobiel projectbureau OpTrek is op eigen initiatief in 2011 neergestreken in de Binckhorst met als missie om de gewenste gebiedsontwikkeling via een bottom-up methode op een andere manier vorm te geven. Bij deze methode staat aansluiten op de fysieke, culturele en sociale structuren van een plek centraal, waarbij samenwerking wordt gezocht met lokale bewoners, ondernemers, kunstenaars en ontwerpers om sociale, economische of culturele impulsen te stimuleren. De initiatieven van OpTrek hebben het doel duurzame effecten na te streven door:

- Het bouwen van verbindingen waardoor meer kansen ontstaan voor lokale actoren; het vitaliseren van sociaal-cultureel kapitaal.
- Duurzaamheidsinitiatieven te koppelen aan het stimuleren van de lokale economie en het creëren van cultureel-maatschappelijke meerwaarde.
- De bestaande identiteit en historie van het gebied een prominente plaats te geven in de plannen voor de toekomst.

Het projectbureau neemt voor een aantal jaren een aantal thema's als speerpunt. Zo was circulariteit speerpunt tussen 2013-2017, nu wordt er meer gewerkt rondom het definiëren van de kernwaarden van het gebied en de energietransitie.

[Figuur 3.32 - Advertentie voor bouwplannen in de Binckhorst. Foto: door auteurs, 2020]

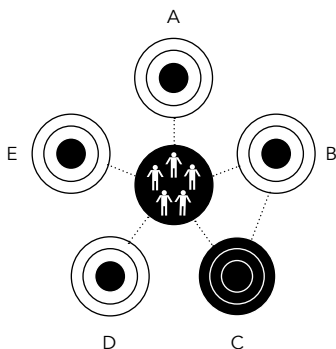
[Figuur 3.33 - Muurschildering in de Binckhorst, visualisatie van de geplande bouwactiviteiten in het gebied Foto: door auteurs, 2021]

Actoren en procesmethode

Projectbureau OpTrek is een netwerkorganisatie die onderzoek, initiatieven en projecten wil realiseren in de Binckhorst samen met bewoners, ondernemers, overheid en kennisinstellingen. Zij zijn initiatiefnemer van het platform I'M Binck (Investeringsmaatschappij Binckhorst) en organiseren onder deze vlag sinds 2012 maandelijkse netwerkbijeenkomsten die de start vormden voor lokale impulsen in de ontwikkeling van het gebied. Er zijn 10.000 mensen werkzaam in de Binckhorst maar door de ruime opzet van het bedrijventerrein en individuele aard van de bedrijvigheid, wisten lokale ondernemers vaak niet van elkaars bezigheden. Door de netwerkbijeenkomsten is daar verandering ingekomen. Al snel begonnen deze verbindingen zich ook te vertalen in fysieke verbindingen; door uitruil van goederen (er zijn bijvoorbeeld heel veel machines en gereedschap te vinden in het gebied), maar ook door gebruik te maken van elkaars kennis, diensten en menskracht. Naast de netwerkbijeenkomsten initieert I'M Binck sinds 2015 ook rondetafelsessies, waarin in een kleinere groep aan een specifiek thema wordt gewerkt. Hierbij zitten naast ondernemers, bewoners en andere geïnteresseerden ook ambtenaren van de gemeente Den Haag en experts aan tafel.

OpTrek is dus de drijvende kracht achter de netwerksessies, maar vele ondernemers in de Binckhorst zijn partner in deze netwerkorganisatie en participeren op verschillende manieren in uiteenlopende duurzaamheidsinitiatieven. OpTrek werkt verder samen met ontwerpers aan een aantal projecten, zoals ReSourceCity Binckhorst met Superuse: een studie naar de verschillende stromen die het gebied in- en uitgaan.

Daarnaast is er een samenwerking met studenten van de opleiding grafisch ontwerpen van de kunstacademie Den Haag. Zij werken mee aan de vraag hoe de ontwikkeling van de Binckplekken tot betekenisvolle omgevingen kan leiden.

Actoren

- A Ontwerpers
- B Overheidsinstanties
- C Bedrijven
- D Maatschappelijke organisaties
- E Academia

Procesmethode “Leren kennen van mensen en plekken”

Door het organiseren van netwerkbijeenkomsten, Ronde Tafels sessies en expedities, verbindt platform I'M Binck lokale ondernemers, bewoners, de gemeente en andere geïnteresseerden met elkaar en met het gebied Binckhorst. I'M Binck streeft hiermee de volgende doelen na: *“zichtbaar maken van de kwaliteiten van het gebied de Binckhorst en het creëren van verbindingen tussen de gebruikers van het gebied en de partners daarbuiten”* (<https://imbinck.nl>). De maandelijkse netwerkbijeenkomsten bieden mensen de gelegenheid elkaar te leren kennen en op de hoogte te blijven van elkaars wensen, vragen, kennis, talenten, diensten en producten. Zo wordt samenwerking gestimuleerd.

De rondefafelsessies zijn bijeenkomsten rondom een bepaald thema dat te maken heeft met de ontwikkeling van het gebied. Allerlei verschillende actoren – gemeente, professionals, lokale ondernemers, bewoners – kunnen hieraan deelnemen. Thema's zijn bijvoorbeeld voorzieningen, mobiliteit, veiligheid of de energietransitie. Bij de sessies staat het gedeelde belang van kernwaarden, specifiek geformuleerd voor de Binckhorst voorop.

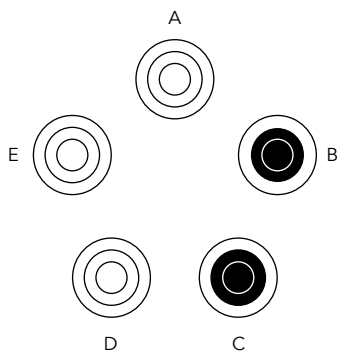
Door middel van het organiseren van expedities door het gebied maakt I'M Binck de inherente kwaliteiten van de Binckhorst zichtbaar voor geïnteresseerden. Door mensen het gebied te laten zien en erover in gesprek te gaan krijgen mensen een andere waardering voor een plek. *“Omdat dit eigenlijk het afvoerputje van de stad is geweest, daar werd alles naar toe geschoven wat je niet wilde hebben. Dat is ook zo blijven hangen in de hoofden van de mensen”* (I'M Binck). Door deze rondleidingen krijgen mensen een ander beeld.

Grondstofkringlopen

Circulariteit vormde een tussen 2013-2017 een van de speerpunten bij I'M Binck. *"Wij zijn daar in 2013, voortvarend mee begonnen. Toen had de gemeente echt zoiets van 'wáár zijn jullie mee bezig?'"* (I'M Binck/OpTrek). Superuse heeft de materiaalstromen in en uit het gebied in kaart gebracht (zie 'Metabolische Analyse Binckhorst'), onder andere door het houden van interviews bij ondernemers in het gebied. Het advies was om een grondstoffenuitwisseling te creëren in het gebied, waarin I'M Binck een rol zou spelen. *"En wat voor ons een beetje een pijnpunt is geweest is dat de gemeente zelf een zogenaamde grondstoffenmakelaar heeft ingehuurd. Van buitenaf. Die hier helemaal niet uit het gebied kwam, het gebied niet kende, dus helemaal opnieuw begonnen is om al die contacten die wij allemaal al hadden over te nemen"* (I'M Binck/OpTrek). Hier is verder helaas niet iets concreets uit voortgekomen.

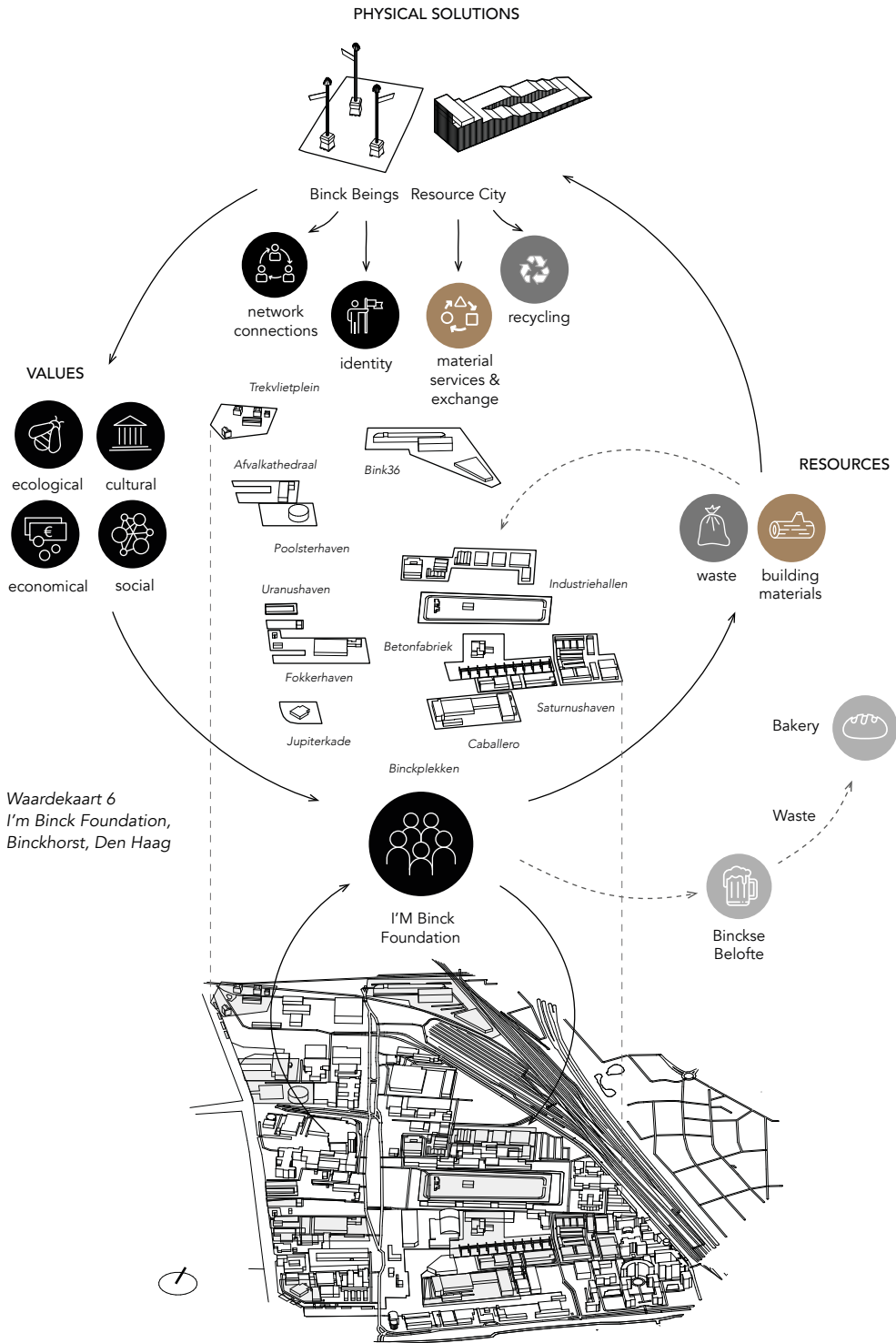
In 2013 heeft OpTrek samen met WAMarchitecten, Noarch en andere specialisten een plan ontwikkeld voor een circulaire hub, ReSourceCity Binckhorst. In dit gebouw kunnen de bestaande sociale, culturele, economische en fysieke grondstoffen die het gebied rijk is met elkaar uitgewisseld worden, en nieuwe producten en diensten worden gecreëerd. Het doel van de hub is om het voor velen nog abstracte begrip 'circulaire economie' tot leven te brengen.

Volgend hierop startte in 2015 het ReSourceCity-WaardenLab, waarin met ondernemers, eigenaren en de gemeente onder leiding van Superuse onbenutte stromen in kaart worden gebracht. *"ReSourceCity maakt direct gebruik van diverse resources en restmaterialen uit het gebied en de Haagse regio en gebruikt deze voor nieuwe product- en kennisontwikkeling. Denk aan brood dat gebakken wordt met het restproduct graan (bierbostel) van de brouwerij Kompaan of het hergebruiken van waardevolle grondstoffen uit afgedankte elektronische apparatuur (Urban Mining)"* (<http://www.optrek.org/project/27/de-maakplek>).

Grondstofkringlopen

- A Energie
- B Afval
- C Bouwmaterialen
- D Water
- E Biota

Fysieke ontwikkelingen

ReSourceCity

Het plan voor ReSourceCity Binckhorst - een testlab voor circulariteit – dong mee in een prijsvraag uitgeschreven door de gemeente Den Haag. Het voorstel behaalde de derde prijs, maar volgens de wethouder waren er geen verliezers en was de gemeente er alles aan gelegen om meerdere voorstellen werkelijkheid te laten worden. Het ReSourceCity gebouw wordt *“een open, transparant gebouw dat licht, slim, modulair, goedkoop en volledig demontabel is en zo veel mogelijk zelfvoorzienend. Het regenwater wordt opgevangen voor hergebruik in het grijswatercircuit. De energievoorziening bestaat uit zonnepanelen en gebruik van passieve energie”* (<https://www.wam-architecten.nl/resourcecity/>).

Binckplekken

Naast de kernwaarden die door I'M Binck zijn geformuleerd voor het gebied Binckhorst en die beschreven staan in de Gebiedsaanpak, zijn er ook dertien Binckplekken aangewezen die als een tapijt door de hele wijk liggen. Dit zijn *“plekken van betekenis voor de identiteit van Binckhorst door de intrinsieke cultuurhistorische waarden en een bijzonder programma met publieksaantrekkende werking”* (Beeldkwaliteitsplan Binckhorst). I'M Binck maakt plannen met haar netwerk om deze plekken op een dusdanige manier op te laden dat er een netwerk ontstaat, zodat niet alleen de plekken zelf identiteit verlenen maar ook de relaties ertussen. Door het creëren van meerdere lagen – historie, visueel-ruimtelijk invulling, programma – kan meerwaarde ontstaan.

Binckhorst Beings

Acht bedrijven uit de Binckhorst hebben zich verenigd om specifieke kennis en kunde van hun bedrijven uit te wisselen. In 2016 heeft deze samenwerking geresulteerd in de Binckhorst Beings: *“permanente markeringen in de openbare ruimte die tonen wat het industrieterrein te bieden heeft”*. Met deze werken willen de bedrijven de identiteit van Binckhorst als makers-gebied versterken.

[Figuur 3.34 - Binck Beings, permanente markeringen in de openbare ruimte. Foto: door auteurs, 2020]

[Figuur 3.35 - Lokaal bierbedrijf Kompaan. Foto: door auteurs, 2020]

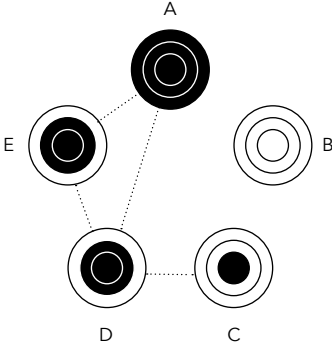
Waarden

De meerwaarde van de werkzaamheden van OpTrek/ I'M Binck ligt in de eerste plaats in het samenbrengen en verbinden van mensen die een link hebben met de Binckhorst, en dus op sociaal gebied. Daarnaast zijn de netwerken erop gericht om kennis, kunde en materialen te delen en daardoor verbanden te ontwikkelen die lokaal economische meerwaarde opleveren. Een gezamenlijke inspanning levert ook een duidelijke bijdrage aan het behouden en versterken van de huidige identiteit van Binckhorst op een dusdanige manier dat de toekomstige ontwikkelingen hierop voort kunnen bouwen.

Daarnaast richtten de vele initiatieven rondom de energietransitie en circulariteit zich op het creëren van een duurzame gebiedsontwikkeling, die niet alleen op ecologisch maar ook op economisch en cultureel gebied waarde oplevert.

[Figuur 3.36 - Stadslab bijeenkomst, gedownload van <https://imbinck.nl/kernwaarden/>]

Waarden

- A Sociaal
- B Ecologisch
- C Esthetisch
- D Cultureel
- E Economisch

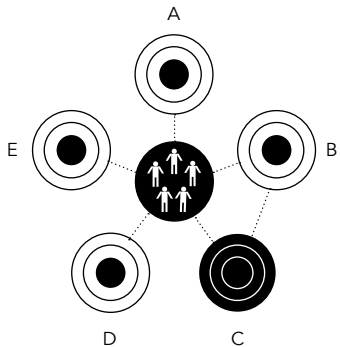

Conclusies

Netwerorganisatie I'M Binck streeft ernaar om samen met lokale ondernemers en bewoners bij te dragen aan de ontwikkeling van de Binckhorst tot een duurzame en sociale wijk. Hiervoor hebben zij kernwaarden omschreven waaraan elk plan of ontwikkeling zou moeten voldoen. Daarnaast zijn er Binckplekken in de wijk aangewezen die de identiteit mede kunnen versterken.

De belangstelling en het enthousiasme voor de activiteiten van I'M Binck vanuit de lokale ondernemers en ook de bewoners nu deze er langzaam komen is groot, gezien de opkomst bij bijeenkomsten en inbreng van initiatieven. Nu de initiële subsidie voor I'M Binck van de gemeente is gestopt, worden de kosten voor de netwerkbijeenkomsten gedragen door 'partners': lokale ondernemers of bewoners die financieel bijdragen. Ronde tafels worden nu vooral in opdracht gedaan. *"Dus als iemand een rondetafelsessie wil, dan moet die daarvoor betalen. Dat wisselt heel erg, en het is ook heel kwetsbaar"* (I'M Binck). Terwijl deze verbindende sessies essentieel zijn voor de duurzaamheidstransitie. *"Een circulaire economie drijft echt heel erg op een community die op een hele mooie manier heel goed verbonden is"* (I'M Binck).

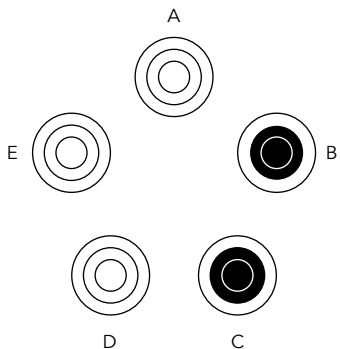
De relatie met de gemeente is gedurende de afgelopen jaren moeizaam geweest. Alhoewel de gemeente de initiatieven van I'M Binck (/OpTrek) toejuicht, is de wisseling van functies bij het gemeentelijk apparaat niet bevorderlijk. *"We hebben denk ik ook drie projectleiders versleten in die drie jaar. En alle afspraken die we in één jaar met één projectleider hadden gemaakt, die waren niet meer geldig toen diegene vertrok en spoorloos verdween"*. Door de snelle en ook grootschalige ontwikkelingen die er nu aankomen wordt de speelruimte voor lokale initiatieven kleiner. Dergelijke grote en complexe opgaven hebben juist baat bij een integrale aanpak. *"Ik vind dit nu een uitdaging, maar als het zou lukken om de laag tussen politiek en mensen in het gebied – de ambtenaren, professionals etc. dus, te activeren, zou dat echt iets toevoegen aan het gebied"* (I'M Binck).

Actoren

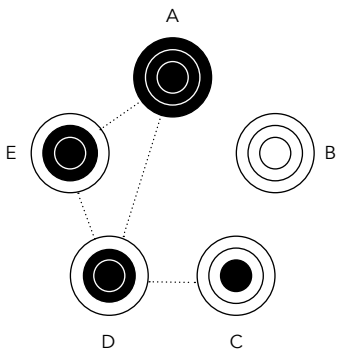
I'm Binck

- A Ontwerpers
- B Overheidsinstanties
- C Bedrijven
- D Maatschappelijke organisaties
- E Kennisinstituten

Grondstofkringlopen

- A Energie
- B Afval
- C Bouwmaterialen
- D Water
- E Biota

Waarden

- A Sociaal
- B Ecologisch
- C Esthetisch
- D Cultureel
- E Economisch

4 DE METHODE IN DE PRAKTIJK

Workshop met Participatieteam Strandeiland

De aanleiding voor het Waardevolle Wijken onderzoek was in de eerste plaats om het participatieteam van Strandeiland voorbeelden te tonen van reeds gerealiseerde circulaire burgerinitiatieven waarbij de ambitie ook was om meervoudige duurzame waarde (ecologisch, economisch, sociaal esthetisch, cultureel) binnen de buurt of wijk te realiseren. Het participatieteam had dezelfde ambities voor Strandeiland. De aanname was dat de lessen die hieruit voortkomen hen zouden kunnen ondersteunen met het op co-creatieve manier ontwikkelen van een duurzaam en sociaal Strandeiland. De methode van de waardebloem is in dit Waardevolle Wijken onderzoek gebruikt als analytisch kader, maar zou idealiter ook een praktische procesmethode kunnen zijn voor burgercollectieven om aan de start van een initiatief of project de gezamenlijke waarden, actoren, grondstofkringlopen te inventariseren en hun potentiële ruimtelijke impact in kaart te brengen.

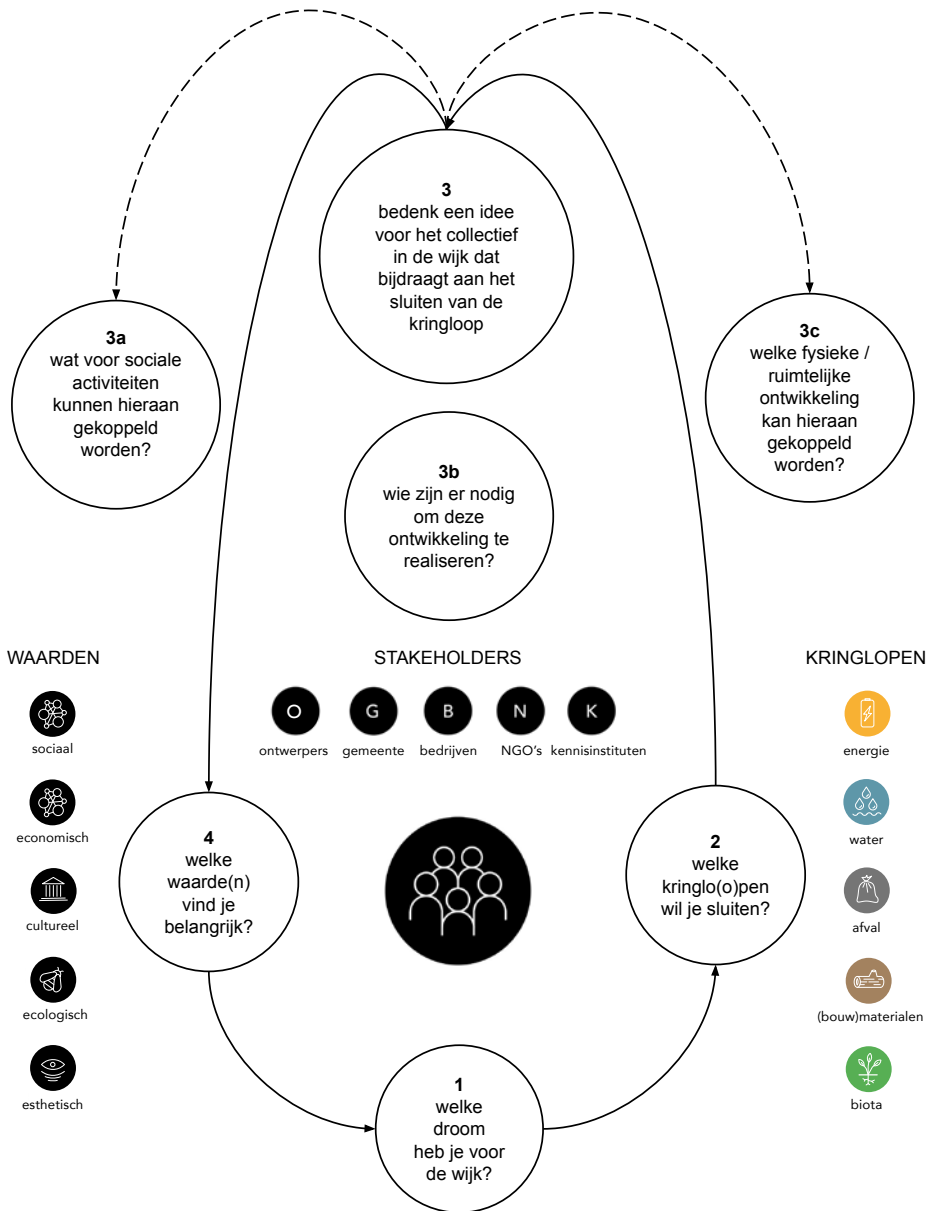
Om te testen of de waardebloem- en waardekaartmethode inderdaad een dergelijke rol kan vervullen bij de aanvang van een initiatief is er op 29 juni 2020 een workshop georganiseerd met het Strandeiland Participatieteam, waaraan drie ambtenaren en drie IJburgers deelnamen. Tijdens de workshop (online vanwege de corona pandemie) werden de zes geanalyseerde casussen en de waardebloem en - kaartmethode gepresenteerd. De opgave voor het team was om aan de hand van de methode verschillende ideeën voor het sluiten van kringlopen en het daarmee creëren van waarde voor Strandeiland in kaart te brengen (zie figuur 4.2).

Bij de groep bleek er aan circulaire ambities die kunnen leiden tot waardecreatie geen gebrek. Zo werden een 'fijne leefomgeving', 'gelukkig zijn', 'klimaatpositief eiland' en 'het betrekken van bewoners' genoemd. De grondstofkringlopen 'afval', 'energie' en 'bouwmaterialen' zijn in de workshop aan bod gekomen, waarbij de potentie werd benoemd van de in het gemeentelijk plan voorgestelde 'mobility hubs' als circulaire knooppunten in de wijk. De hubs zouden wellicht een publiek karakter kunnen krijgen en tijdelijk plek kunnen bieden aan lokaal ondernemerschap of sociale wijkinitiatieven. Met name in het geval van een eiland 'in wording' is tijdelijke invulling essentieel om het karakter ervan vorm te kunnen geven. De oprichting van een wijkcoöperatie, als ontwikkelaar van lokale initiatieven zoals collectieve zonne-energie, werd als een goede manier gezien om lokale meerwaardecreatie te realiseren (zie 'uitkomsten workshop').

De brainstormsessie duurde ongeveer een uur en in dit uur passeerden een groot aantal ideeën de revue. De waardebloem- en kaartmethode bleek een goede manier om het gesprek te structureren, alle belanghebbenden op een gelijkwaardige manier te betrekken, gedeelde belangen boven tafel te krijgen, deelnemers na te laten denken over de ruimtelijke implicaties van het sluiten van kringlopen en hen bewust te maken van de verschillende waarden waarop gestuurd kan worden in het proces.

[Figuur 4.1 - Platform voor toekomstige Strandeilanders, www.hallostrandeiland.nl]

[Figuur 4.2 - Online waardekaart met de verschillende stappen in het ontwikkelproces van ideeën voor het collectief sluiten van grondstofkringlopen in de wijk]

Uitkomsten workshop

1 Welke droom heb je voor de wijk?

- Klimaatpositief eiland, meer CO2 opslaan dan uitstoten
- De meest gelukkige wijk van Nederland

2 Welke kringlopen wil je sluiten?

- Energie, kan je geld mee verdienen
- Afval
- Emissievrije bouwmaterialen

3 Bedenk een idee voor de wijk dat bijdraagt aan het sluiten van een kringloop

- Mobiliteitshubs als multi-functionele hub per 300 woningen
- Permanent fluïde plekken - is in nieuwe wijk essentieel.

3a Wat voor sociale activiteiten kunnen hieraan gekoppeld worden?

- Kennisdelen over specifieke dingen - zie voorbeeld miso soep workshop met restgroenten etc.

3b Wie zijn er nodig om deze ontwikkeling te realiseren?

- Gemeente: ruimte (fysiek, maar ook in flexibiliteit) en ondersteuning bij begeleiding (budget)
- Strandeiland - eigen energievooperatie (met smartgrid)
- Zuiderlicht - energievooperatie
- Wijkvooperatie (veel statushouders) te kort aan vrijwilligers?

3c Welke fysieke ruimtelijke ontwikkeling kan hieraan gekoppeld worden?

- Kringloopwinkel
- Grondstoffenstation
- Pimperij
- Bibliotheek der dingen
- Spullenhulp
- Repaircafe
- Ontmoetingsplek

4 Welke waarde(n) vind je belangrijk?

- Schoonheid van leefomgeving: dat betekent dat er aandacht is
- Geluk is individueel - daarom moet je mensen erbij betrekken
- Aanhaken bij energie en urgentie van bewoners

Introductie

De zes circulaire wijkinitiatieven in deze studie zijn op een vergelijkbare manier geanalyseerd gebruikmakend van de thematische lagen uit de waardebloem. Zo zijn de verschillende initiatieven overzichtelijk naast elkaar gezet, waarbij het doel was om te laten zien hoe deze initiatieven zijn vertaald naar concrete projecten en met wie deze zijn ontwikkeld, wat de ruimtelijke implicaties waren en welke waarden een initiatief heeft opgeleverd voor de wijk. Het doel was dus niet om te analyseren in hoeverre de initiatieven van elkaar verschillen of overeenkomen, maar vooral om te leren van de uiteenlopende procesmethodes voor toekomstige initiatieven en initiatiefnemers.

De reflectie en conclusies worden behandeld aan de hand van de volgende onderwerpen, gebaseerd op het analysemodel de waardebloem, waarna er een aantal aanbevelingen worden gedaan:

- Naar een echt veranderd speelveld
- Grondstofkringlopen, ruimtelijke interventies en waardecreatie
- De waardebloem: van analyse- naar procesmethode

Naar een echt veranderd speelveld

Actoren - samenwerking - draagvlak

In alle wijkinitiatieven die besproken zijn, zoeken de initiatiefnemers -(georganiseerde) burgers - altijd samenwerking met andere actoren, in de eerste plaats met de gemeente, maar ook met ondernemers, andere private partijen zoals ontwerp- of adviesbureaus en kennisinstellingen. Met name de samenwerking met de gemeente blijkt in de meeste initiatieven vaak niet altijd even soepel te verlopen. De gemeente bestaat uit een bureaucratisch en vrij log systeem van veel verschillende sectorale afdelingen die niet altijd even goed op de hoogte zijn van elkaars projectbenaderingen en zienswijzen. De holistische en integrale benadering die de initiatieven inherent vragen sluit niet vanzelfsprekend aan bij deze sectorale manier van werken bij de lokale overheid. Initiatiefnemers blijken vaak geconfronteerd te worden met de kloof tussen dit sectorale systeem en hun eigen integrale beleving van lokale processen. Hierbij passeert tijdens het ontwikkelproces vaak een grote hoeveelheid aan verschillende personen de revue, waardoor telkens opnieuw het verhaal verteld moet worden om steun en draagvlak te vinden. Bij het voorbeeldproject Schoonschip bijvoorbeeld moest er om collectief energie op te wekken en onderling te verhandelen een nieuwe juridische route gevonden worden omdat dit in het bestaande kader wettelijk niet mogelijk bleek. Zowel bij de Afrikaanderwijk als bij Binckhorst sloot the integrale bottom-up benadering niet goed aan bij de sectoraal georganiseerde overheidsdepartementen en geldstromen.

Uit de verschillende wijkinitiatieven blijkt dat samenwerkingen worden gevormd, maar dat het verkrijgen van gelijkwaardigheid tussen de verschillende actoren en daarmee een gelijkwaardig speelveld realiseren nog niet zo eenvoudig is, ondanks het feit dat de verschillende partners in de meeste gevallen wel positief tegenover het initiatief of project staan en hier een actieve rol in willen vervullen. Vaak blijft er toch een zekere machtsverhouding bestaan, met name als er sprake is van een opdrachtgever - opdrachtnemer relatie, zoals bij afvalinitiatief van de Afrikaanderwijk Coöperatie. Bij het IEWAN project in Nijmegen verliep de samenwerking vrij makkelijk, maar hier had de gemeente ook geen direct belang bij of invloed op het project zelf, alleen op het karakter en de uitstraling van het totaalconcept Plant je Vlag. In Bospolder Tussendijken en de Afrikaanderwijk hadden de initiatieven directe invloed op de publieke taken van de overheid waardoor ambtenaren ook meer direct betrokken bij het project waren. De taak van de publieke overheid is het hoeden van de publieke belangen, maar uit de beschrijving van de casussen komt sterk naar voren dat we het beeld dat alleen de overheid zorg kan dragen voor collectieve waarden en burgers zich alleen verantwoordelijk voelen voor hun eigen individuele belang, bij moeten stellen. In de besproken casussen zien we juist actieve

burgers die betrokken zijn bij het creëren van meerwaarde. Nieuwe vormen van directe democratie, zoals het met de buurt vaststellen van een beeldregieplan (Plant je Vlag), zullen hierbij de legitimiteit van andere actoren verankeren in de huidige (en dominante) representatieve democratie.

Het bedenken en uitvoeren van integrale oplossingen voor het sluiten van grondstofkringlopen op collectief wijkniveau vergt dus nieuwe samenwerkingsverbanden waarbij oorspronkelijke taken en verantwoordelijkheden van de actoren uit de quadruple helix verschuiven. Dit blijkt vooralsnog niet vanzelfsprekend en vaak complex, maar door verder te bouwen op bestaande lokale netwerken en het aanboren van lokale energie kunnen circulaire wijkinitiatieven wel degelijk leiden tot lokale meerwaardecreatie. Onderzoek heeft uitgewezen dat burgers zich in dergelijke stedelijke ontwikkelingsprocessen vaak moeten conformeren aan gemeentelijke beslissingsprocedures en juridische kaders om hun project succesvol te laten zijn (Mattijssen et al. 2019), ook al houden deze procedures en kaders hen tegen om te innoveren. Zwakke relaties tussen initiatiefnemers en formele overheidsinstellingen maken opschaling en innovatie echter trager en moeizamer, beide partijen hebben er dus uiteindelijk baat bij dat nieuwe samenwerkingsverbanden ontstaan en productief zijn (Franklin & Marsden 2015).

De bestudeerde casussen leren ons ook over mogelijke risico's en valkuilen van dergelijke lokale initiatieven. Deze vallen of staan immers met de inbreng van actieve burgers die wat willen - een idee of visie voor verandering hebben - en ook wat kunnen - energie, tijd en middelen hebben om zich hiermee bezig te kunnen houden - en dat op vaak vrijwillige basis voor een lange periode. DeBlauweWijkEconomie merkte bijvoorbeeld dat, ondanks het enthousiasme dat leefde onder wijkbewoners over mogelijke initiatieven, het aantal mensen dat daadwerkelijk mee wilde organiseren eigenlijk vrij klein was. Zij vonden een oplossing in het maken van onderscheid tussen doe- of denkkracht, zodat bewoners kunnen aangeven op welke manier ze willen bijdragen aan een bepaald initiatief. Daarnaast zijn er natuurlijk veel bewoners die niet in de gelegenheid zijn of gewoon geen zin hebben om mee te denken of te doen met wijkinitiatieven. Deze groep mensen zal in ieder geval de kans moeten krijgen om op een andere manier een zekere vorm van inspraak te hebben, zodat zij zich gehoord voelen en er voldoende draagvlak is om de legitimiteit van initiatieven en projecten te borgen.

Critici uiten zorgen dat door een toenemende invloed van bepaalde burgers op stedelijk bestuur de ongelijkheid en segregatie in de stad juist toe kan nemen (Fainstein 2010, Soja 2012). Zoals net al aangegeven is het groepje

actieve burgers dat de kennis, middelen en tijd heeft om een intensief samenwerkingstraject over een langdurige periode aan te gaan vaak beperkt, wat democratische, inclusieve en breedgedragen initiatieven in de weg staat (Durose et al. 2019, Uitermark 2015). Als in bepaalde wijken weinig burgers gezamenlijke initiatieven ontplooiën (en dit de dominante wijze is waarop stedelijke ontwikkeling plaatsvindt en er geen centraal gereguleerd programma meer is) nemen ongelijkheid en segregatie op sociaal vlak - kansrijke versus kansarme wijken - toe. De bewoners van Schoonschip bijvoorbeeld, proberen om de verbinding met buurtgenoten te zoeken, maar de verschillen op sociaal-economisch vlak zijn groot, wat de integratie niet eenvoudig maakt. Collectieve initiatieven blijken het meeste kans van slagen te hebben met een homogene groep mensen (Dietz et al, 2003). Verschillen tussen wijken manifesteren zich ook ruimtelijk zoals het Spijkerkwartier in Arnhem laat zien. Daar heeft een groep bewoners zich bijzonder ingespannen, en met succes, om de leefbaarheid van de wijk te vergroten door de aanleg van plantenbakken, groenperken en geveltuinten. Naastgelegen wijken, waar dergelijke initiatieven niet of minder plaatsvinden, steken hier nu karig bij af. Opvallend is dat zowel bij de casus van het Spijkerkwartier, maar ook bij de Afrikaanderwijk, de initiatieven die onder de vlag van respectievelijk de Afrikaanderwijk Coöperatie en deBlauweWijkEconomie tot stand komen, zelfstandig verder gaan zodra ze financieel en organisatorisch op eigen benen kunnen staan. Zo zijn er al een aantal 'spin - offs' ontstaan, zoals de Wijkkeuken in de Afrikaanderwijk en het BuurtGroenBedrijf en Spijkerzwam in het Spijkerkwartier. Deze 'incubator tactics' worden over het algemeen geassocieerd met start-ups in de tech industrie, maar bieden kennelijk ook perspectief op lokaal maatschappelijk vlak. In de Binckhorst en in Bospolder Tussendijken zouden deze 'tactics' mogelijk ook kansen bieden.

Het alleen richten op het schaalniveau van de wijk en op lokale initiatieven kan dus leiden tot het uiteenvallen van de samenhang van een stad in een lappendeken van op zichzelfstaande wijken waardoor de stad als geheel aan ruimtelijke en sociale kwaliteit - en dus aan leefbaarheid - verliest. Een helder (bestuurlijk en juridisch) raamwerk waarbinnen buurtinitiatieven kunnen opereren is dus essentieel, waarbij deze natuurlijk altijd in verbinding staan met de lagere schaalniveau's (de straat en de individuele woning) en hogere niveau's (stad, regio etc.). De analyse van de casussen scheidt het beeld dat door het activeren van burgers, een faciliterende rol van de overheid op lokale schaal en een krachtige regie van de overheid op de grotere schaal (provinciaal, nationaal, Europees, mondiaal), de transitie naar een circulaire economie maatschappelijk breedgedragen en succesvol kan zijn.

Rol van de ontwerper

Bij de geanalyseerde projecten zien we dat de rol van de ontwerper in de meeste gevallen ook verandert. Domeinen waar de ontwerper of de specialist traditioneel verantwoordelijk voor was, zoals de inrichting van de publieke ruimte of het opwekken en verhandelen van energie, worden nu (gedeeltelijk) ook opgeëist door mondige en kundige burgers. Bij sommige initiatieven vervullen sommige burgers ook een rol als ontwerper en expert, zoals bij Schoonschip en deBlauweWijkEconomie waar de ontwerper in de wijk woont. Daarnaast is de opdrachtgever niet vanzelfsprekend meer een publieke overheid of private ontwikkelaar of individu, coalities waarin (georganiseerde) burgers, naast publieke en private actoren, een groot aandeel hebben in het opdrachtgeverschap worden meer gemeengoed. Het ontwerpproces wordt hierdoor dus minder top down ingericht en beweegt meer richting co-creatie. Hierdoor zal het accent in een programma van eisen verschuiven en zich explicieter richten op meervoudige waardecreatie, waarbij leefbaarheid een belangrijke rol speelt. De rol van de ontwerper kan hierbij ook vaker op gespannen voet komen te staan met DIY-intenties van bewoners. In het Spijkerkwartier hebben bewoners zelf de openbare ruimte vergroend maar werden zij bijgestaan met de expertise van een landschapsarchitect. Bij het IEWAN initiatief waren de bewoners zeer nauw betrokken bij het ontwerp en de uitvoering van hun gemeenschappelijke woningbouwproject, maar ook hier werden zij ondersteund door de deskundigheid van een architect.

De besproken casussen laten zien dat de taken van de ontwerper worden uitgebreid en verbreed. Ze hebben naast hun ontwerp-kennis en -kunde steeds vaker een rol als bemiddelaar tussen lokale instanties en burgers. Kennis over het formele plan- en procesverloop en vaardigheden als procesbegeleider zijn hierbij essentieel. Daarnaast laten de casussen ook zien dat ontwerpers over een grote mate van kennis van grondstofkringlopen dienen te beschikken om deze in een vroeg stadium integraal in te kunnen passen in een plan zodat meervoudige waardecreatie optimaal kan worden bereikt. Dus naast de expertise over de verschijningsvorm zal ook procesbegeleiding en het hebben van inzicht in de technische en natuurlijke elementen van ecosystemen een prominente plaats in moeten nemen in de curricula van ontwerpopleidingen.

Procesmethoden

Een van de selectiecriteria bij de keuze van de casussen was het gebruik van vernieuwende procesmethoden voor het ontwerp- of ontwikkelproces. Voor elke casus is deze specifieke methode kort toegelicht bij de paragraaf over de actoren. De methode is bewust niet geëvalueerd maar louter beschreven; deze dienen met name als inspiratie voor anderen. De methoden die beschreven zijn gaan allemaal over het vormgeven van nieuwe verhoudingen tussen of manieren van samenwerken met actoren die de verschillende kwadranten van de quadruple helix vertegenwoordigen. In sommige projecten zijn deze methoden erop gericht om invloed op het proces beter in balans te brengen tussen de verschillende actoren en met name burgers grotere zeggenschap te geven (zie bijvoorbeeld Right to Challenge, Straatberaad, Shared Value Method). In andere projecten zien we dat het inzichtelijk maken van bestaande of opgedane kennis als duidelijke meerwaarde wordt gezien om de verhoudingen gelijkwaardiger te maken (zie Best Practice, Open Source, Kennisdeling). Alle methoden gaan uit van het belang van verschillende inzichten van de participerende actoren en het belang van bestaande en toekomstige relaties.

reven; deze dienen met name als inspiratie voor anderen. De methoden die beschreven zijn gaan allemaal over het vormgeven van nieuwe verhoudingen tussen of manieren van samenwerken met actoren die de verschillende kwadranten van de quadruple helix vertegenwoordigen. In sommige projecten zijn deze methoden erop gericht om invloed op het proces beter in balans te brengen tussen de verschillende actoren en met name burgers grotere zeggenschap te geven (zie bijvoorbeeld Right to Challenge, Straatberaad, Shared Value Method). In andere projecten zien we dat het inzichtelijk maken van bestaande of opgedane kennis als duidelijke meerwaarde wordt gezien om de verhoudingen gelijkwaardiger te maken (zie Best Practice, Open Source, Kennisdeling). Alle methoden gaan uit van het belang van verschillende inzichten van de participerende actoren en het belang van bestaande en toekomstige relaties.

Grondstofkringlopen, interventies en waardecreatie

De circulaire wijkinitiatieven laten zien dat er op wijkniveau volop geëxperimenteerd wordt met duurzame oplossingen om grondstofkringlopen lokaal te sluiten. Hierbij spreken sommige initiatiefnemers vanaf de start van het initiatief de ambitie uit om meerwaarde te creëren door meerdere kringlopen te sluiten (zie bijvoorbeeld Schoonschip of IEWAN binnen Plant je Vlag), anderen beginnen juist met één kringloop en verleggen hun perspectief naar andere grondstoffen als het eerste initiatief succesvol verloopt (zie bijvoorbeeld Afrikaandermarkt of deBlauweWijkEconomie). Andere initiatieven nemen de bestaande actoren en netwerken die in de wijk aanwezig zijn als basis voor verbinding, wat vervolgens uitmondt in ideeën en projecten voor het sluiten van kringlopen (zie BoTU en Binckhorst). Bij alle zes onderzochte wijkinitiatieven zien we dat een eerste idee begint bij de energie, urgentie en kracht die lokaal aanwezig zijn en niet per sé vanuit een probleem, tekortkomingen en een vooropgesteld proces. De zes initiatieven vertrekken dus vanuit lokaal perspectief en laten daarbij zien dat er op uiteenlopende vlakken duurzame meerwaarde kan worden gerealiseerd, niet alleen op het gebied van ecologie (waar het sluiten van kringlopen voor velen wellicht in eerste instantie op is gericht) maar ook op sociaal, economisch, esthetisch en cultureel gebied. Meervoudige waardecreatie was in alle casussen een bewuste ambitie en ook als dusdanig geformuleerd in de initiatieffase. Hiermee geven dergelijke lokale initiatieven invulling aan nieuwe waardemodellen voor de wijk, die niet alleen berusten op economische waarde, maar waar juist ook belang gehecht wordt aan andere waarden, zoals ook binnen de reeds eerder besproken welzijnseconomie het geval is.

In alle zes casussen namen mensen het initiatief met de ambitie om het welzijn van lokale burgers en de leefbaarheid in hun lokale omgeving te vergroten. Collectieve projecten rondom energie en groen blijken hierbij favoriet, wellicht omdat groenprojecten in het publieke domein plaatsvinden en energieprojecten ook op individueel niveau economisch voordeel kan opleveren op de korte termijn. In alle casussen was een sterke connectie met ruimtelijke elementen en dus met de fysieke leefomgeving duidelijk waarneembaar.

Uit de verschillende initiatieven blijkt dat het creëren van meervoudige waarde op het schaalniveau van de specifieke wijk of buurt en lokaal heeft bijgedragen aan de vergroting van de leefbaarheid (zie bijvoorbeeld de banen die gecreëerd worden in de Afrikaanderwijk in Rotterdam of de aantrekkelijke en natuur-inclusieve openbare ruimte in het Spijkerkwartier in Arnhem). Een kanttekening die hierbij geplaatst moet worden is of de wijkspecifieke initiatieven ook replicerbaar - bruikbaar in andere wijken - of opschaalbaar - te vergroten in omvang of impact - zijn (Aiken 2017). De geanalyseerde initiatieven zijn

relatief kleinschalig en op zichzelf gericht, waarmee de vraag rijst of het alleen op lokaal niveau sluiten van grondstofkringlopen wel de benodigde impact heeft om de gehele transitie naar een duurzame samenleving daadwerkelijk mogelijk te maken. Het sluiten van kringlopen heeft juist baat bij oplossingen op verschillende ruimtelijke niveau's, van het niveau van een individueel huishouden, via de buurt, wijk en stad tot en met de regio, het land en de wereld. Juist het combineren van kringloopoplossingen op verschillende ruimtelijke niveau's met daaraan gekoppeld de verschillende uitvoerende organen (waar op individueel of collectief oplossingsniveau gekeken kan worden door private en/of publieke actoren) biedt de synergie die nodig is.

Van analyse naar procesmethode

De waardebloem en waardekaartmethode heeft zich in de basis bewezen als een zeer bruikbare en praktische analysemethode. De initiatiefnemer van deBlauweWijkEconomie toonde zich verheugd over de waardekaart, omdat deze in één oogopslag de samenhang van de circulaire ambities, de ruimtelijke interventies en de gerealiseerde waarde duidelijk maakt. Een dergelijke visueel overzicht zou met name nuttig zijn in de communicatie met ambtenaren voor wie het niet altijd even gebruikelijk is om in integrale oplossingen te denken.

De eenmalige workshop met het participatieteam Strandeiland bood inzicht in de mogelijkheden om de waardekaart ook als 'conversation starter' te gebruiken om gedeelde ambities en ook de wegen hier naartoe gezamenlijk in kaart te brengen. Hiermee zou de waardebloem en -kaart methode een geschikt onderdeel kunnen vormen van de initiatieffase van het planproces.

Aanbevelingen

Uit het onderzoek hebben we 5 aanbevelingen gedestilleerd die zowel aan gemeenten, burgerinitiatieven als ontwerpers gericht zijn:

1 Een gelijkwaardig speelveld

Om een gelijkwaardig speelveld te kunnen creëren voor circulaire initiatieven dienen bewoners en ondernemers laagdrempelig aansluiting te kunnen vinden bij en in het bestuurlijk systeem, zodat alle deelnemers daadwerkelijk zeggenschap en beslissingsbevoegdheid hebben. Hierdoor wordt het handelingsperspectief van burgers vergroot, waardoor meer en grootschaligere initiatieven van een verscheidenheid aan initiatiefnemers kans van slagen hebben. Op dit moment lopen veel circulaire initiatieven vast binnen de sectorale molen van de gemeente. Door de integrale aard van de projecten is het niet altijd duidelijk wie er vanuit het bestuurlijk systeem verantwoordelijk is. Voor circulaire buurt- of wijkinitiatieven zou een gemeentelijk loket, bijvoorbeeld als onderdeel van de participatieafdeling, kunnen worden ingericht, waar voorstellen op een integrale manier worden behandeld. Een vanuit de gemeente opererende procesbegeleider (waarvoor wellicht aanspraak gemaakt kan worden op wijkbudgetten) met oog voor de integraliteit van circulaire wijkinitiatieven en gelijkwaardigheid tussen de deelnemers zou het ontwikkelingsproces ten goede kunnen komen. Het gemeentelijk systeem zou hierin ook beter onderscheid moeten maken tussen, en invulling moeten geven aan, de verschillende rollen die zij heeft: de regie- en leidinggevende en de faciliterende rol.

2 Focus op bestaande energie en potentiële synergie

Wijkinitiatieven die zich richten op het sluiten van grondstofkringlopen passen goed binnen het participatiebeleid van de overheid als belangrijke pijler van de nieuwe Omgevingswet. In de beginfase van initiatieven is het goed om te kijken welke netwerken en energie er reeds in een wijk aanwezig zijn, waarop kan worden aangehaakt. Gemeenten zouden kennis en kunde van participatieve best practices kunnen delen met nieuwe initiatieven. Daarnaast kan meervoudige waardecreatie het best tot stand komen als er in de basis wordt gezocht naar synergie tussen circulaire initiatieven en andere ambities binnen een buurt of wijk. Hier zou vanuit de buurt of wijk ook op gestuurd kunnen worden, bijvoorbeeld via overkoepelende wijkorganisaties.

3 Regie op ruimtelijke aspecten en leefbaarheid

De implementatie van circulaire oplossingen in de buurt of wijk voor het sluiten van grondstofkringlopen heeft een grote ruimtelijke en esthetische impact op het aanzien van de wijk en de lokale leefbaarheid. Als gemeenten beslissingen over het uiterlijk en programma van (de openbare ruimte) van een wijk steeds meer aan burgers zelf overlaten, rijst de vraag hoe om te gaan met uiteenlopende zienswijzen en conflicterende belangen. Het opstellen van een beeldregieplan voor de buurt of wijk ten aanzien van circulaire oplossingen, bestaande uit een aantal ruimtelijke en esthetische uitgangspunten (zoals bijvoorbeeld nu al gedaan wordt in een welstandnota), zou initiatieven een duidelijk(er) kader kunnen geven voor de gewenste ontwikkeling en potentiële mogelijkheden.

4 De rol van de ontwerper

‘Waardenbewust ontwerpen’ zal steeds meer aan belang toenemen. Dit vergt een andere, meer holistische, ontwerphouding van de ruimtelijke ontwerpers die zich bezig houden met buurt- en/of wijkontwikkeling ((landschaps)architecten, stedenbouwers, etc). In dat geval kan de ontwerpkracht van ruimtelijk ontwerpers een waardevolle toevoeging zijn aan een buurt- of wijkinitiatief. De kunde van de ruimtelijk ontwerper om een totaalverhaal te smeden en de synergetische waarde te verbeelden die met het sluiten van grondstofkringlopen tot stand kan komen, kan ervoor zorgen dat verschillende deelnemers gemakkelijker tot een gedeelde visie komen. Het visualiseren van circulaire oplossingen zal daardoor bijdragen aan een groter draagvlak onder verschillende partijen.

Circulaire burgerinitiatieven vormen hiermee een nieuw soort opdracht voor ruimtelijk ontwerpers. Zowel burgercollectieven als de gemeente zouden ontwerpers kunnen raadplegen als adviseur, om te helpen circulaire wijkontwikkeling op een integrale manier aan te pakken. In de bestudeerde case-studies hebben we ook gezien dat ontwerpers steeds vaker een ontwikkelende rol op zich nemen en voortrekkers zijn in het opzetten van circulaire wijkinitiatieven, in samenspraak met georganiseerde burgers.

De nadruk in een ontwerp op het sluiten van grondstofkringlopen vereist verder veel nieuwe kennis en expertise, die ook nog eens aan snelle verandering onderhevig is door nieuwe (technologische en organisatorische) inzichten. Ten opzichte hiervan zal de ontwerper een flexibele en open houding moeten aannemen.

5 Waardebloem en -kaart als bruikbare analyse en procesmethode

Zoals in de conclusies gesteld heeft de waardebloem en -kaart methode zich bewezen als een bruikbare en praktische analysemethode bij de analyse van de zes casussen in dit onderzoek. Ook als procesmethode bood de methode houvast tijdens de workshop met het participatieteam Strandeiland om gezamenlijke ambities en ideeën in kaart te brengen. Dit aspect van de waardekaart dient nog verder onderzocht te worden, waarbij het ook interessant zou zijn om de kwantitatieve kant van waardecreatie door het sluiten van grondstofkringlopen ook inzichtelijk (meetbaar) te maken, naast de nu gepresenteerd kwalitatieve elementen. Zo zou impactmeting door middel van de waardebloem ook gekoppeld kunnen worden aan de Sustainable Development Goals (opgesteld door de Verenigde Naties), waarmee de methode een mondiale en universele toepasbaarheid krijgt. De methode kan tevens een goede aanvulling zijn op het Participatiekompas dat de overheid heeft ontwikkeld in het licht van de nieuwe Omgevingswet, welke dient om burgers en gemeenten te helpen bij het ontwikkelen van participatietrajecten.

REFERENTIES

Literatuur

- Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2017-2020: Samen Werken aan Ontwerpkracht. <https://samenwerkenaanontwerpkracht.nl>
- Aiken, G.T. (2017). The politics of community: Togetherness, transition and post-politics. *Environmental Planning A*. 49: 2383–2401
- Arnstein, S. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*. 35(4):216-224
- Carayannis, E. G., Campbell, D. F. (2010). Triple Helix, Quadruple Helix and Quintuple Helix and how do knowledge, innovation and the environment relate to each other?: a proposed framework for a trans-disciplinary analysis of sustainable development and social ecology. *International Journal of Social Ecology and Sustainable Development (IJSESD)*. 1(1):41-69
- Davoudi, S., Madanipour, A. (eds). (2015). *Reconsidering Localism*. New York: Routledge
- De Wilde, M., Hurenkamp, M., Tonkens, E. (2014). Flexible relations, frail contacts and failing demands: How community groups and local institutions interact in local governance in the Netherlands. *Urban Studies*. Vol. 51(16) 3365–3382
- Dietz, T., Ostrom, E., Stern, P. (2003). The Struggle to Govern the Commons. *Science*. 203:1907-1912
- Durose, C., Escobar, O., Gilchrist, A., Agger, A., Henderson, J., Van Hulst, M., Van Ostaïjen, M. (2019). *Socially smart cities: Making a difference in urban neighbourhoods* <http://smart-urban-intermediaries.com>
- Ellen MacArthur Foundation. (2012). *Towards the circular economy: economic and business rationale for an accelerated transition*. Ellen MacArthur Foundation.
- Evans, J., Karvonen, A., Raven, R. (eds). 2016. *The experimental city*. London:Routledge
- Fainstein, S. (2010). *The Just City*. Cornell University Press
- Florida, R. (2008). *Who's Your City? How the Creative Economy Is Making Where to Live the Most Important Decision of Your Life*. Basic Books
- Fotino, F., Calabrese, M., Lettieri, M. (2018). Co-creating value in urban public policy contexts: A different approach. *Land Use Policy*. 79:20-29
- Franklin, A., Marsden, T. (2015). (Dis)connected communities and sustainable place-making. *Local Environment* 20,940–956
- Gemeente Amsterdam (2019) *Stedenbouwkundig Plan Strandeiland*. <https://www.amsterdam.nl/projecten/ijburg/plannen-nota/>
- Gemeente Amsterdam (2020) *Stadsmonitor Amsterdam*.
- Ghisellini, P., Cialani, C., Ulgiati, S. (2016). A review on circular economy: The expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner Production* 114(7):11-32
- Gulikers, H., Van der Sterren, H. (2019) *Wijkontwikkeling van onderop (2): Een bedrijf, maar vooral actieve wijkbewoners*. <https://www.lsabewoners.nl/een-bedrijf-maar-vooral-actieve-wijkbewoners/>
- Hajer, M. (2009). *Authoritative Governance: Policy Making in the Age of Mediatization*. Oxford University Press
- Hajer, M. (2011). *Signalenrapport 'De energieke samenleving. Op zoek naar sturingsfilosofie voor een schone economie'*. Planbureau voor de Leefomgeving
- Hughes, S., Hoffmann, M. (2020). Just urban transitions: Toward a research agenda. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 11(3).

- Klijn, E.-H., Koppenjan, J. (2015). *Governance networks in the public sector*. Oxford: Routledge
- Kort, M., Klijn, E.-H. (2013). Public-Private Partnerships in Urban Regeneration: Democratic Legitimacy and its Relation with Performance and Trust. *Local Government Studies*. 39(1): 89-106
- Leclercq, E., Pojani, P., Van Bueren, E. (2020). Is public space privatization always bad for the public? Mixed evidence from the United Kingdom. *Cities*. 100:102649
- Lowndes, V., Sullivan, H. (2008) How low can you go? Rationales and challenges for neighbourhood governance. *Public Administration*. 86: 53–74.
- Lloyd, K., Fullagar, S., Reid, S., (2016). Where is the 'Social' in Constructions of 'Liveability'? Exploring Community, Social Interaction and Social Cohesion in Changing Urban Environments, *Urban Policy and Research*, 34:4, 343-355
- Majoor, S., Smit, V. (2019). De wijk als plek van verandering. In: Helleman, G., Majoor, S., Smit, V., Walraven, G. *Plekken van hoop en verandering. Samenwerkingsverbanden die lokaal het verschil maken*. Utrecht: Academische Uitgeverij Eburon.
- Mattijssen, T. J. M., Buijs, A. A. E., Elands, B. H. M., Arts, B. J. M., van Dam, R. I., & Donders, J. L. M. (2019). The Transformative Potential of Active Citizenship: Understanding Changes in Local Governance Practices. *Sustainability*. 11(20)
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat (2016). *Nederland Circulair in 2050 - Rijksbreed Programma Circulaire Economie*.
- OECD (2020), *How's Life? 2020: Measuring Well-being*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9870c393-en>.
- Planbureau voor de Leefomgeving. (2019). *Scenario's voor stedelijke ontwikkeling, infrastructuur en mobiliteit - verdieping bij Oefenen met de toekomst*.
- Pomponi, F., Moncaster, A., (2017). Circular Economy for the Built Environment: A Research Framework. *Journal of Cleaner Production* 143, 710–18.
- Raworth, K. (2017) *Doughnut Economics. Seven Ways to Think Like a 21st Century Economist*. London: Penguin Random House
- Reynaers, A.-M. (2014). Public values in Public-Private Partnerships. *Public Administration Review*. 74(1): 41-50
- Rijksoverheid. (2019). *Klimaatakkoord*. <https://www.klimaatakkoord.nl>
- Soeterbroek, F. (2015). Stadsmakers als happy infiltrators in de systeemwereld. In: Franke, S., Niemans, J., Soeterbroek, F. *Het Nieuwe Stadmaken - Van gedreven pionieren naar gelijk speelveld*. TrancityXValiz.
- Soja, E. (2010). *Seeking Spatial Justice*. University of Minnesota Press
- Trebeck, K., en Williams, J. (2019). *The economics of arrival: Ideas for a grown-up Economy*. Bristol: Policy Press
- Uitermark, J. (2015). Longing for Wikitopia: The study and politics of self-organisation. *Urban Studies*. 52(13):2301-2312
- Van de Wijdeven, T. (2012). *Doe democratie - Over actief burgerschap in stadswijken*. Delft: Uitgeverij Eburon
- Van Dorst, M. (2012). Liveability. In: Van Bueren, E., Van Bohemen, H., Itard, L., Visscher, H. *Sustainable Urban Environments - An Ecosystem Approach*. Dordrecht: Springer
- Van Reybrouck, D. (2016). *Tegen Verkiezingen*. Uitgeverij De Bezige Bij b.v.
- Wilcox, D., (1994). *The Guide to Effective Participation*. London: Partnership Books

Documentatie casussen

Afrikaanderwijk

Websites:

- <https://www.socialevraagstukken.nl/right-to-challenge-in-rotterdam-meer-samenwerken-dan-uitd-agen/>
- http://wijkcooperatie.org/nl/profijt/right_to_challenge/
- <http://open-overheid.nl/longreads/aanpak.html>
- <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/niet-de-gemeente-maar-een-groep-buurtbewoners-verzamelt-nu-afval-op-de-afrikaandermarkt-~bdf3250c/>
- Afrikaanderwijk Coöperatie: <http://wijkcooperatie.org>
- <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/niet-de-gemeente-maar-een-groep-buurtbewoners-verzamelt-nu-afval-op-de-afrikaandermarkt-~bdf3250c/>

BoTu

Documenten:

- Gemeente Rotterdam (2018) Call for action Social Impact by Design
- Gemeente Rotterdam (2018) Veerkrachtig BoTu
- Impactmeting Delfshaven Coöperatie – rapport van de eerste resultaten. Erasmus Universiteit, Igalla, M., Edelenbos, J., Van Meerkerk, I. (2017).
- Delfshaven Coöperatie. (2017). Wat is Delfshaven Coöperatie?
- Delfshaven Coöperatie. (2015). Samenwerkingsovereenkomst Stakeholders Delfshaven Coöperatie
- Projectplan Zelfregiehuis – Open Oproep Designing a Community of Care

Websites:

- <http://bospolder-tussendijken.nl/>
- <http://bospolder-tussendijken.nl/botu-in-de-media/>
- <https://www.gobotu.nl/>
- <https://www.gobotu.nl/governance-social-impact-by-design/>
- <https://www.resilientrotterdam.nl/initiatieven/veerkrachtig-bospolder-tussendijken>
- <https://delfshavencooperatie.nl/resilience/>
- <https://delfshavencooperatie.nl/energie-cooperatie-botu/>
- <https://overmorgen.nl/case/botu-als-next-generation-woonwijk-en-energiewijk/>
- <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/koning-willem-alexander-pleegt-onaangekondigd-bezoekje-aan-het-rotterdamse-bospolder-tussendijken-o-wat-leuk-het-was-hier-zo-n-grie-beszooi~b1bc436f/>

Schoonschip

Documenten:

- Tenderdocument Schoonschip (2013)

Websites:

- <https://schoonschipamsterdam.org/>
- Greenprint Open Source: <https://greenprint.schoonschipamsterdam.org/>
- Klimaataakkoord.nl: <https://www.klimaataakkoord.nl/serie-aanpakkers/aanpakker-schoonschip>
- Waternet: <https://www.waternet.nl/werkzaamheden/nieuwe-sanitatie/>

Plant je Vlag / IEWAN

Documenten:

- Plant je Vlag, Ontwikkelingsplan (mei 2012) – stedenbouwkundige Andries Geerse (We Love the City) in opdracht van GEM Waalsprong en i.s.m. de gemeente Nijmegen.
- Plant je Vlag - Kavelpaspoort (April 2014) - opgesteld door GEM Waalsprong i.s.m. de gemeente Nijmegen.
- IEWAN Huishoudelijk reglement (2015)

Websites:

- Plant je Vlag: <http://www.plantjevlag.nl/plantjevlag/kaart-detail/woongemeenschap>
- We Love the City (stedenbouwkundigen) <https://www.welovethecity.eu/nl/portfolio/nijmegen-vossenpels>
- IEWAN: <https://www.iewan.nl>
- Omgevingswet: <https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/@163359/%27plant-vlag%27/>
- Werkgroepen: <http://werkgroepen.strowijknijmegen.nl/>
- Woningcorporatie Talis: <http://www.talis.nl/>
- Woningbouwvereniging Gelderland (WBGV): <http://www.wbvg.nl/>
- Gemeente Nijmegen: <https://www.nijmegen.nl/>
- Strobouw Nederland: <http://www.strobouw.nl/>

DeBlauweWijkEconomie/Spijkerkwartier

Websites:

<https://www.lsabewoners.nl/spijkerenergie-en-buurtgroenbedrijf/>
<https://www.lsabewoners.nl/een-bedrijf-maar-vooral-actieve-wijkbewoners/>
<https://www.lsabewoners.nl/samenwerking-met-de-gemeente/>
<http://democraticchallenge.nl/experiment/de-blauwewijkeconomie/>
<https://www.stad-en-groen.nl/article/28515/onderhoud-van-groen-houdt-niet-op-bij-het-tuinhekje>
<https://www.wur.nl/nl/project/Impactmeting-BuurtGroenBedrijf-Spijkerkwartier-Arnhem.htm>
<https://mijnspijkerkwartier.nl>
<https://mijnspijkerkwartier.nl/groep/deblauwewijkeconomie>
<https://www.han.nl/onderzoek/werkveld/projecten/spijkerkwartier/>

circulair:

<https://mijnspijkerkwartier.nl/uitgelicht/resultaten-ideeensessie-circulair-spijkerkwartier-17-december>

I'm Binck/ Binckhorst

Documenten:

- Gemeente Den Haag (2019). Plan Openbare Ruimte Binckhorst. https://denhaag.raadsinformatie.nl/document/7832625/1/RIS303175_Bijlage
- Gemeente Den Haag (2019) Beeldkwaliteitsplan Binckhorst.
- https://denhaag.raadsinformatie.nl/document/7832703/1/RIS303199_Bijlage
- I'm Binck (2017). Kernwaarden Binckhorst 2017-2030
- Superuse Studios (2016). Metabolische Analyse Binckhorst. https://www.pulsup.nl/projecten/de_binckhorst/

Websites:

- www.imbinck.nl
- Stadslab I'M BINCK, Kernwaarden borgen in beleid en het gebied
- <https://imbinck.nl/wp-content/uploads/20190418-Verslag-stadslab9-COMPLEET.pdf>
- BinckPraktijkAcademie
- <https://imbinck.nl/speerpunt-praktijkacademie/>
- Binckhorst Beings
- <http://www.optrek.org/project/21/resourcecity>
- ReResourceCity de maakplek. <https://www.wam-architecten.nl/resourcecity/>

Overzicht geïnterviewden

Wijkinitiatief	Organisatie	Naam	Datum	
Afrikaanderwijk	Afrikaanderwijk Coöperatie	Annet van Otterloo	10.12.2019	persoonlijk
Afrikaanderwijk	Superuse Studios	Lizanne Dirx	16.01.2020	persoonlijk
BoTu	Delfshaven Coöperatie	Robbert de Vrieze	19.05.2020	via zoom
BoTu	WijkenergieWerkt	Josée van Linschoten	06.03.2020	persoonlijk
BoTu	Rebel Group	Lenny van Klink	05.03.2020	persoonlijk
Schoonschip	VvE Schoonschip	Yvonne van Sark	02.03.2020	persoonlijk
Schoonschip	Space&Matter	Sascha Glasl	20.01.2020	telefonisch
Schoonschip	Waternet	Stefan Mol	20.01.2020	telefonisch
Vossenpels	IEWAN Huurdersvereniging	Hanneke Beld	23.07.2020	telefonisch
Vossenpels	IEWAN Huurdersvereniging	Mare Nynke Zijlstra	23.07.2020	telefonisch
Spijkerkwartier	DeBlauweWijkEconomie	Patrick Hoogenbosch	17.02.2020	persoonlijk
Spijkerkwartier	Straatberaad	Jolanda van Looij	17.02.2020	persoonlijk
Binckhorst	I'm Binck	Sabrina Lindemann	09.03.2020	persoonlijk

BIOGRAFIE &
COLOFON

Biografie

Els Leclercq

Els is stedenbouwkundig ontwerper, onderzoeker en docent aan de TU Delft en Erasmus Universiteit. Ze doet onderzoek naar nieuwe organisatiestructuren voor innovatieve stedelijke processen en hoe deze een rol spelen in de transitie naar een duurzame gebouwde omgeving. Ze is hierbij geïnteresseerd in hoe gedecentraliseerde circulaire benaderingen technische en maatschappelijke oplossingen kunnen bieden op mondiale en lokale schaal. Hierin staan actieve betrokkenheid van burgers, dataficatie en digitalisering (of de 'slimme stad') en een rechtvaardige en duurzame stad centraal.

Els is gepromoveerd aan de faculteit Bouwkunde van de TU Delft. De titel van haar proefschrift is 'Privatisation of the Production of Public Space'.

Mo Smit

Mo is architect en werkt als docent en onderzoeker binnen de leerstoel Architectural Engineering aan de Faculteit Bouwkunde van de TU Delft. Zij onderzoekt en ontwikkelt samen met collega's en studenten oplossingen voor een circulaire gebouwde omgeving, waarbij ze zich focust op de innovatie van bio-based bouwmethoden en -processen. Als resultaat van haar activiteiten in Indonesië ontwikkelde ze een passie voor streekarchitectuur, zelfbouwgemeenschappen en biobased materialen. Onlangs heeft ze in Nederland Bouwtuin geïnitieerd, een coöperatief actieonderzoek gericht op het gebruik van natuurlijke bouwmaterialen uit de regio.

Ellen van Bueren

Ellen van Bueren is hoogleraar Urban Development Management bij de Faculteit Bouwkunde aan de TU Delft. In haar onderwijs en onderzoek ontwikkelt ze bruikbare concepten, instrumenten en principes voor een integrale gebiedsgerichte aanpak van hedendaagse stedelijke opgaven. Duurzaamheidsvraagstukken, met opgaven als klimaatadaptatie, een hernieuwbare energievoorziening, en de transformatie naar een circulaire economie, vragen om een herziening van instituties en praktijken aan de zijde van zowel overheden, private partijen als burgers. Deze vraagstukken adresseert zij bij voorkeur in interactie met maatschappelijke actoren, bijvoorbeeld in haar rol als principal investigator bij het AMS Institute of Advanced Metropolitan Solutions in Amsterdam en als bestuurslid bij het LDE Centre for Sustainability van universiteiten van Leiden, Delft en Rotterdam en bij de Stichting Kennis Gebiedsontwikkeling. Daarnaast is zij lid van de SER Reflectiecommissie Circulaire Economie en van het College van Deskundigen van de Stichting Visitatie Woningcorporaties Nederland.

Marleen Buizer

Marleen is onderzoeker en docent strategische communicatie aan Wageningen Universiteit. Met discours, de 'taal' van materialiteit, en de dynamiek van sociale praktijken als theoretische zoeklichten, onderzoekt ze situaties waarin conflict, burgerinitiatieven en in relatie daarmee de veranderende wisselwerking tussen beleid, politiek en samenleving een rol spelen. Haar onderzoek en onderwijs spelen zich vooral af in de context van stedelijke transformaties, bijvoorbeeld die zijn gericht op circulaire gebiedsontwikkeling of verdichting, of op stadsnatuur en openbare ruimte.

Thijs Asselbergs

Architect Thijs Asselbergs is onderzoeker, verbinder en strateeg. Synergie is voor hem de drijvende kracht in de architectuur, door alle schalen en disciplines heen. Als hoogleraar Architectural Engineering aan de TU Delft weet hij een groeiende groep studenten en docenten aan zich te binden met zijn fascinatie voor de innovatieve kracht van technologie in de architectuur. Thijs Asselbergs gelooft in synergie als drijvende kracht tussen de deeldisciplines van bouwfysica, constructie en design, maar ook tussen de onderzoeker, de ontwerper, de uitvoerders en de gebruikers. In dit voortdurend veranderende landschap verandert ook de rol van de architect. Vanuit zijn positie aan de TU Delft daagt Thijs Asselbergs in het programma De Nieuwe Architect (DNA) de aankomende generatie architecten uit om hierop te reflecteren en zich voor te bereiden op hun nieuwe rol in de architectuur.

Deze onderzoekspublicatie is tot stand gekomen met inhoudelijke bijdragen van verschillende gedreven betrokkenen van de onderzochte circulaire wijkinitiatieven en is mede mogelijk gemaakt met financiële ondersteuning van Ontwerp & Overheid (Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp), TU Delft en het LDE Centre for Sustainability, waarvoor veel dank.

Jaar van uitgave

April 2021

Onderzoeksprogramma

Ontwerp & Overheid - Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2017-2020

Onderzoeksteam

Els Leclercq & Mo Smit

Academisch reviewteam

Ellen van Bueren, Marleen Buijzer, Thijs Asselbergs

Vormgeving en lay-out

Mo Smit

Uitwerking interviews

Sophie Boot

Illustraties

Mo Smit & Szymon Marciniak

Beeldmateriaal

Diverse bronnen, verwijzing naar rechthebbenden in document

ISBN

N.t.b.

© Technische Universiteit Delft, 2021

Deze publicatie mag onbewerkt in zijn geheel zonder toestemming in print worden gereproduceerd. Niets uit deze publicatie mag deels of in delen zonder schriftelijke toestemming van de Technische Universiteit Delft op welke manier dan ook worden gebruikt, gereproduceerd of (digitaal) gepubliceerd.

De circulaire transitie wordt vaak gepresenteerd als uitsluitend een technologische opgave, maar deze raakt tegelijkertijd aan sociale, organisatorische en institutionele vraagstukken, die veel vragen oproepen over ontwerpprocessen, benodigde kennis en kunde, verantwoordelijkheid en taakverdeling. Het sluiten van de verschillende grondstofkringlopen op lokaal niveau heeft de potentie om veel waarde toe te voegen aan de gebouwde omgeving, maar valt of staat met een systemische aanpak, dat wil zeggen dat oplossingen in samenhang worden benaderd en meegenomen zoals binnen een natuurlijk eco-systeem. Alleen dan kan de beoogde transitie plaatsvinden. Er wordt hierbij uitgegaan van burgers die zelf kennis hebben of kunnen ontwikkelen om hun eigen handelen te beïnvloeden, en dus zo hun handelingsperspectieven kunnen aanpassen. Bovendien vraagt een dergelijke ingrijpende transitie tevens om een andere organisatie van de bijbehorende ontwerp- en ontwikkelprocessen. Naast wet- en regelgeving op (inter)nationaal niveau zullen lokale, collectieve organisatievormen, waarbij een grotere en actievere rol is weggelegd voor burgers en ondernemers, onontbeerlijk zijn. De nieuwe Omgevingswet (die in 2022 waarschijnlijk intreedt) biedt hier ruimte aan.

De centrale vraag van dit onderzoek naar Waardevolle Wijken is dan ook hoe gemeenschappen door het zo lokaal mogelijk sluiten van grondstofkringlopen meerwaarde kunnen creëren in hun wijk. Het sluiten van de grondstofkringlopen vormt dus het startpunt van het onderzoek, maar hiernaast worden de betrokken actoren, hun ambities en de impact op de fysieke leefruimte meegenomen in de analyse. Voor deze onderzoeksthema's is binnen dit onderzoek de Waardebloemmethode ontwikkeld, aan de hand waarvan zes circulaire gebiedsinitiatieven worden onderzocht.